

**Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет**

**ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

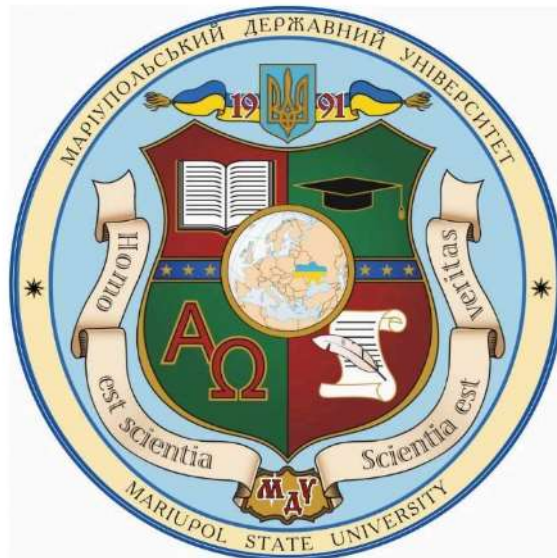
СЕРІЯ: ПРАВО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Головний редактор д.ю.н., проф. В.В. Волік

Засновано у 2011 р.

ВИПУСК 28

Київ
2024

УДК 34(05)

Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право
Збірник наукових праць
Видається 2 рази на рік
Заснований у 2011 р.

Затверджено до друку Вченою радою МДУ (протокол № 5 від 26.12.2024)
Постановою президії Атестаційної колегії МОНУ від 14.05.2020 р. № 627
видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право»
внесений до Переліку наукових фахових видань України у галузі юридичних наук
з присвоєнням категорії «Б».

Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних
“Index Copernicus International”(Польща)
Доступ до наукометричної бази здійснюється за адресою:
<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=27496>
«Вісник Маріупольського державного університету» можна знайти, скориставшись
формою пошуку зверху сторінки за індексом ISSN.

Редакційна колегія серії:

Головний редактор – д.ю.н., проф. В.В. Волік
Відповідальний секретар – к.ю.н., доц. В.В. Григор'єва
Відповідальний за англomовний супровід: викладач М. Г. Стьопін.

Члени редакційної колегії: д.ю.н., проф. М.А. Пожидаєва, д.ю.н., проф. Ю. О. Заїка, д.н.держ
упр., проф. Т.В. Бражко, к.ю.н., проф. С.В. Книш, к.ю.н., доц. Л.М.Князькова, к.ю.н., доц. А.С.
Політова, к.ю.н., доц. Ю.В. Камардіна.

Іноземні члени редакційної колегії: Ph.D. (Law) Томас Пападопулос (Республіка Кіпр),
Sc.D. (Law), Sc.D. (History) Спиридон Флогітіс (Грецька Республіка).

Засновник Маріупольський державний університет
02000, м. Київ, вулиця Преображенська, 6
тел: +380-50-016-72-17, e-mail: visnyk.mdu.pravo@mu.edu.ua
офіційний сайт видання: <https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/pravo>
Видавець «Редакційно-видавничий відділ МДУ»

ISSN 2518-1319 (Online)
ISSN 2226-3047 (Print)

© Маріупольський державний університет, 2024
© Автори статей, перекладачі, 2024

ЗМІСТ

Балтаджи П. ДІАЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ПРАВНИКА.....	7
Бехруз Х. Н., Сурілова О. О. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ УВКБ ООН: СФЕРИ КОМПЕТЕНЦІЇ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ОБМЕЖЕННЯ	13
Волік В.В., Шамара Р.П. ВПЛИВ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА ПРАВАЗАСТОСОВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ	21
Гічко О. МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ ЯК ОБ'ЄКТИВНА ПОТРЕБА В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ	28
Григор'єва В.В., Кривошеєнко В.С ЩОДО РОЛІ АНТИМОНОПОЛЬНОГО КОМІТЕТУ УКРАЇНИ У РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ КОНКУРЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ	39
Димов К. Б. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	49
Камардіна Ю.В., Овіннікова Р.В. МІСЦЕ І РОЛЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ	56
Князькова Л.М. СПІВВІДНОШЕННЯ ТРУДОВОГО ТА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ: ПРОБЛЕМИ ВІДМЕЖУВАННЯ	68
Львова Є.О. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ІНСТРУМЕНТУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ	79
Олейніков Д.О. КРИМІНАЛІЗАЦІЯ ОКРЕМИХ ФОРМ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА	88
Савенко Н.І. ПРОБЛЕМАТИКА ПРИМУСОВОЇ ЕВАКУАЦІЇ ДІТЕЙ З РАЙОНІВ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ	98
Черних Є.М. РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ЛОГІКИ У ВІДРОДЖЕНІ РИМСЬКОГО ПРАВА	106
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	113
РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА НАУКОВОГО ВИДАННЯ «ВІСНИК МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ.	

СЕРІЯ: ПРАВО.....	115
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ	118

CONTENTS

Baltadzhy P.

DIALOGUE APPROACH IN PROFESSIONAL TRAINING OF A LAWYER 7

H. Behruz O. Surilova

INTERNATIONAL LEGAL FRAMEWORK OF UNHCR ACTIVITIES: AREAS OF
COMPETENCE AND INSTITUTIONAL LIMITATIONS..... 14

Volik V., Shamara R.

THE IMPACT OF THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
ON LAW ENFORCEMENT IN UKRAINE: CURRENT STATUS AND PROSPECTS..... 20

Hichko O.

INTERNATIONAL COOPERATION OF UKRAINE IN THE INFORMATION SPHERE AS
AN OBJECTIVE NEED IN THE CONDITIONS OF ARMED AGGRESSION 28

Grygor'yeva V. Kryvosheienko V.

THE ROLE OF THE ANTIMONOPOLY COMMITTEE OF UKRAINE IN THE
IMPLEMENTATION OF THE STATE COMPETITION POLICY 39

Димов

INTERNATIONAL LEGAL ANALYSIS OF ENSURING THE RIGHTS AND FREEDOMS
OF FORCED MIGRANTS IN THE EUROPEAN UNION 49

Kamardina Y. V., Ovinnikova R.V.

THE PLACE AND ROLE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE SYSTEM OF
ENSURING AND PROTECTING HUMAN RIGHTS IN UKRAINE 56

Kniazkova L.M.

SOME ISSUES OF THE CORRELATION OF EMPLOYMENT AND CIVIL LAW
CONTRACT 68

Lvova I.

INTERNATIONAL-LEGAL MECHANISM OF HUMANITARIAN AID AS AN
INTERDISCIPLINARY INSTRUMENT FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS .. 79

Olieinikov D. O.

CRIMINALIZATION OF CERTAIN FORMS OF COLLABORATION ACTIVITIES IN THE
CONTEXT OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW 88

Savenko N.

THE ISSUE OF FORCED EVACUATION OF CHILDREN FROM ACTIVE COMBAT
AREAS 98

Chernykh Y. M.

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF LOGIC IN THE REVIVAL OF ROMAN LAW 106

CONTRIBUTORS 113

EDITORIAL POLICY OF SCIENTIFIC JOURNAL «BULLETIN OF MARIUPOL STATE UNIVERSITY. SERIES: LAW»	115
--	-----

REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION IN THE COLLECTED WORK	118
---	-----

УДК: 340

П.М.Балтаджи

ДІАЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ПРАВНИКА

У статті представлено обґрунтування цінності застосування діалогічного підходу у професійній підготовці, зокрема підготовці фахівців правничої сфери. Проаналізовано актуальність зміни педагогічної парадигми щодо взаємодії у освітньому процесі. Зазначено, що перегляд ролі діалогу у освітньому процесі обумовлений зміною поколінь, ціннісних орієнтирів, пошуком нових форм та методів комунікації, трансформацією свідомості у відповідь на виклики часу. Розкрито значущість навчального діалогу в освітньому процесі закладу вищої освіти, що полягає у формуванні комунікативної компетентності, спонуканні до взаємодії, пошуку оптимальних рішень, обміну думками.

Ключові слова: діалог, діалогічний підхід, діалогічні технології, комунікативна компетентність, професійна підготовка, освітня модель

DOI 10.34079/2226-3047-2024-14-28-7-13

Постановка проблеми. Сьогодні важко переоцінити значення вищої освіти для повноцінного майбутнього держави, функціонування та розвитку нового суспільства. Саме завдяки належному рівню фахової освіти закладаються основи соціально-економічного та соціокультурного благополуччя країни, реалізується головна мета і призначення освіти в сучасній гуманітарній парадигмі - усвідомлення ролі людини у світі, оволодіння дієвими способами суспільної взаємодії.

Виклики які переживає сучасне суспільство актуалізують переосмислення загальнолюдських цінностей в освіті. Гуманістична освітня модель передбачає орієнтацію на діалоговий підхід, на широке використання діалогових технологій. Зміна поколінь, ціннісних орієнтирів, зміна форм та методів комунікації, трансформація свідомості у відповідь на виклики часу, обумовлюють перегляд ролі діалогу у освітньому процесі. Необхідність забезпечення здобувача освіти знаннями та навичками цінними для життя в нових реаліях, значущість менторської підтримки, передбачають зміну педагогічних парадигм і концепцій, щодо взаємодії у освітньому просторі. Актуальність означеного питання зумовлюється необхідністю формування у студентів комунікативної компетентності, культури міжособистісних відносин, діалогової культури. Особливої уваги, в цьому контексті, потребує питання підготовки фахівців, професійна роль яких реалізується в процесі комунікативної взаємодії на різних рівнях.

Комунікативна компетенція правника передбачає вміння ефективно отримувати та передавати інформацію; досягати поставленої мети шляхом переконання співрозмовника й спонукання його до дії; здійснювати позитивну самопрезентацію; діяти у конфліктній комунікації; демонструвати комунікативну культуру. Характеристика діалогічного підходу у професійній підготовці правника є метою даної наукової розробки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми вищої освіти висвітлені в роботах вітчизняних та зарубіжних дослідників: А. Андрущенко, , Н. Бондарчук, Г. де Віт, М. Головатий, Дж. Гудзік, М. Згуровський, О. Козієвська, В. Кремень, М. Курко, С. Майборода, Дж. Найт, Н. Нижник, В. Огаренко, О. Поступна, І. Сікорська, В. Тертичка, Р. Шаповал, С. Шкарлет, В. Яблонський та ін.

Проблема цінностей освіти знайшла відображення у працях вітчизняних науковців (І. Бех, В. Денисенко та ін.).

Діалог як науково-практична категорія аналізується у вітчизняних та зарубіжних дослідженнях і набуває все більш концептуальних рамок (А. Бахинський, Т. Кисельова, Л. Нестеренко, Д. Проценко, І. Терещенко та ін.). З позиції психології діалог представлено як складний психологічний феномен, затребуваний у багатьох сферах реальної дійсності, у більшості наукових джерел він розглядається як форма, метод і засіб здійснення соціальних контактів, котрий реалізується особистістю у суб'єкт-суб'єктній взаємодії і детермінований системою взаємодії «особистість – соціальний світ» (Михайлюк 2014).

На думку діалогістів, людина повністю може розкрити свою сутність лише у спілкуванні з іншою людиною, а вершиною спілкування дослідники розглядали діалог (Шашкова 2011).

В системі вищої освіти діалогова взаємодія розглядається як один з ключових компонентів особистісно орієнтованих моделей навчання, що передбачає не лише врахування життєвого досвіду кожного студента, його готовності до навчання, професійної мотивації, комунікативних навичок, але й включення в освітній процес, розвиток як фахових умінь та компетентностей, так і емоційно-особистісного ставлення до себе, своєї діяльності, оточуючого світу.

Мета діалогу – створити безпечний простір або контейнер для того, щоб люди змогли ставити під сумнів свої стереотипи, попередні судження та змінити те, як вони думають та ставляться один до одного. Здатність до комунікації, готовність будувати діалог, чути і довіряти обумовлена психологічними характеристиками, культурою та рівнем освітньої підготовки. Діалог на локальному та глобальному рівнях є способом спілкування та розуміння, співіснування історично різних культур, засобом продуктивного мислення та розвитку особистості, а відтак – концептуальною основою освіти. Завдяки комунікаційній культурі інформаційний потік постійно приймається від кожного попереднього покоління кожним наступним і стає предметом суб'єктно-об'єктивних інформаційних взаємодій, інструментом виховання, освіти і навчання, засобом соціалізації (Ігнат'єва 2019).

Діалог, це спосіб поширення і набуття нових знань, він вчить поважати відмінності, протилежні позиції і точки зору, аналізувати соціальні процеси, а не лише проявляти емоційні реакції. З позиції конфліктології діалог розглядається як інструмент вирішення проблем і побудови довіри та порозуміння (Терещенко 2019). При тому дуже важливим є те, що побудова довіри і порозуміння між учасниками процесу діалогу є обов'язковим елементом діалогу. В зв'язку з цим заслуговує на підтримку позиція дослідників які стверджують, що організація діалогової взаємодії є підґрунтям співробітництва та співтворчості всіх учасників освітнього процесу, що сприяє формуванню особистісних професійно значущих якостей майбутніх правників як конкурентоспроможних фахівців.

Н.Голота, аналізуючи діалогічні технології в різних наукових контекстах, розкриває значущість навчального діалогу в освітньому процесі закладу вищої освіти, що забезпечує розвивальний характер навчання: наявність проблеми, яка має різні варіанти вирішення та бажання студентів у процесі взаємного обміну думками знайти в різних відповідях найбільш оптимальну (Голота 2022).

Виклад основного матеріалу дослідження. Діалог, як визначає більшість дослідників, виступає первинною та фундаментальною формою в генезисі міжособистісного спілкування, в процесі якого людина вступає в безпосередній контакт з іншими людьми, обмінюється судженнями, підтверджує чи змінює власну точку зору (Тамаркіна 2017). Освітній процес за своєю сутністю є взаємодією учасників, діалогом

тих хто навчає і тих навчається. Діалогова модель навчання – це діалог двох особистостей, життєвих позицій, ціннісних світів, двох індивідуальних досвідів на матеріалі змісту навчального предмета у процесі формування в учнів предметної і ключових компетентностей. Це дає змогу цілісно проєктувати усвідомлене засвоєння ними нових понять у розвивальному освітньому середовищі активного творчого діалогу (Бондаренко 2023).

Діалог в освітньому процесі - це спосіб відносин, який орієнтований на взаємоповагу, взаємозбагачення, емпатію, співпрацю, креативність і, як результат, на продуктивну взаємодію. Сутність діалогового підходу у професійній підготовці полягає в організації освітнього процесу таким чином, що всі здобувачі освіти виявляються залученими до процесу пізнання, освітній простір стає майданчиком для обміну думками, ідеями, стратегіями та пошуку рішень в умовах поваги, довіри та визнання права на особисту думку. При цьому, діалог не зводиться лише до комунікації учасників освітнього процесу, а полягає у обміні цінностями, світоглядами, у підвищенні особистої мотивації, заклику до співучасті та спільного пошуку рішень. В цьому контексті слід звернути увагу, що учасники діалогу можуть мати відмінні позиції, погляди, ідеї та по різному бачити рішення. Обговорення в колі учасників складних, суперечливих та спірних питань також є діалогом. Навіть конфліктна комунікація може мати форму діалогу. У конфлікті кожна сторона орієнтована на захист та доведення власної позиції і не готова чути позицію опонента, дивитись на предмет спору його очима. Діалог може бути як процесом, так і результатом комунікації. Початок діалогу це варіант виходу з конфлікту: - Конфлікт вирішено шляхом спільного діалогу. Слушним в цьому контексті є розуміння діалогу як процесу широкі взаємодії, завдяки якій люди слухають один одного так глибоко, щоб змінитися, від того, що вони дізнаються. Кожен докладає серйозних зусиль, щоб сформувати картину занепокоєнь інших, навіть якщо розбіжності у поглядах зберігаються. Жоден учасник не відмовляється від своєї ідентичності, але кожен визнає валідність потреб інших. Результатом обміну індивідуальними точками зору щодо певного питання (проблеми), стає формування єдиного смислового поля, яке дозволяє зрозуміти як саму проблему, так і один одного.

Методично організований навчальний діалог забезпечує гармонійну взаємодію його учасників і перетворення предмета дискусії на цікавий для всіх і кожного, актуалізований, об'ємний, різноплановий. Активності міжособистісного діалогу значною мірою сприяє виконання спільної творчої, проєктної та дослідницької діяльності. Як організатор освітнього процесу, педагог у рамках діалогу має можливість застосувати прийоми зближення й налагодження співпраці зі студентом, зрозуміти його мотиви, внутрішні проблеми, установки, на яких ґрунтується особистісна позиція. Тут педагог виступає лише в ролі фасілітатора освітнього процесу, провокуючи і підтримуючи студентський діалог. Разом з тим важливою є менторська підтримка викладача. Здобувач освіти, зокрема першокурсник в умовах конкурентної взаємодії може очікувати підтримки та опори у вигляді авторитетної позиції викладача. Як зазначає Н. Бондаренко в результаті навчання здобувачів освіти із застосуванням методів діалогічної взаємодії рівень мотивації, емоційного благополуччя і навчальних досягнень істотно зростають.

Організація освітнього процесу на основі діалогічного підходу дозволяє не лише отримати знання, але й розвиває саму пізнавальну діяльність, сприяє командній роботі та співробітництву в процесі навчання. Діалог як форма комунікативного акту є найбільш вживаною формою словесної діяльності, в якій реалізуються текстові категорії комунікантів, знаходять відображення їх міжособистісні відносини, проявляються мовленеві стратегії спілкування тощо (Васьківська 2019). Водночас діалогові технології

передбачають врахування культурного та психологічного аспектів розвитку здобувача освіти, а отже розглядаються як ефективний спосіб забезпечення особистісно-орієнтованого навчання.

Професійна підготовка правника має орієнтуватись на формування навичок реагування на конфліктну комунікацію. Серед важливих навичок в професійній діяльності правника слід виділити: вміння будувати конструктивний діалог, мислити нестандартно, обирати комунікативну стратегію, слухати і чути іншу позицію, ставити запитання, використовувати нейтральну мову, відділяти проблему від людини, факти від емоцій, з повагою ставитись до точки зору опонента, в процесі пошуку оптимального рішення віддавати перевагу рішенням на основі консенсусу, працювати з гіпотезами, розуміти наслідки ескалації конфліктної комунікації і точки виходу з конфлікту. Уміння вести діалог має важливе значення для розвитку професійного потенціалу майбутнього правника.

Підтримуючи позицію О. Тамаркіної щодо переваг діалогового навчання, слід звернути увагу на його особливості в системі підготовки правників. Правознавство дає широкий простір для реалізації проблемно-пошукової діяльності з позиції діалогічного підходу (робота з фабулами справ, напрацювання гіпотез, аналітична робота та ін.).

Характеристика діалогових технологій підготовки майбутнього правника може бути представлена через проекцію на правовий контекст:

- формування точки зору суб'єкту на основі відтворення в ній відмінної моделі розуміння проблеми з позиції іншого учасника (збір інформації; формування правової позиції лише на підставі повної картини фактів та позицій; аналіз мотивів поведінки учасників правових відносин, напрацювання стратегій подальших дій з позиції іншого учасника/правопорушника);
- форма спілкування суб'єктів, у якій важливий голос та позиція кожного учасника (забезпечення рівності прав та інтересів всіх учасників правових відносин; презумпція невинуватості, визнання законних прав);
- пошук істини, яка не народжується і не знаходиться в свідомості окремого учасника, а народжується в ході взаємодії в процесі «діалогічного спілкування» (інститут презумпції, альтернативні способи вирішення спорів);
- варіативність людського мислення, альтернативність (врахування не лише власної логіки, а й логіки можливих варіантів, робота з запитаннями, гіпотезами).

Серед форм групової взаємодії в сучасній системі підготовки правників найбільш поширеними є: групові дискусії – обговорення проблемних питань, складних кейсів, нормативно-правового матеріалу з метою виявлення позицій та проведення комплексного аналізу поставленого питання; мозковий штурм – генерування ідей, стимулювання нестандартного мислення, з метою пошуку варіантів рішень; симуляції – відтворення певних подій, фактів, ситуацій (модель слідчого експерименту); тренінгові форми – інтерактивна форма навчання, яка представляє комплекс різних форм взаємодії.

В процесі діалогової взаємодії створюється природня атмосфера живого спілкування та обговорення заявленої теми чи проблемного питання. В процесі спільного обговорення зникають хвилювання і страх помилитись, надати неправильну відповідь, сказати загальновідомі речі тощо. Водночас враховуючи психологічні та особисті особливості учасників діалогу, завдання викладача створити простір для кожної позиції, дати слово кожному голосу. Діалог в освітньому процесі дозволяє виходити за межі звичних форматів, дозволяє експериментувати та випробувати себе, що і є метою навчання. Навчальна аудиторія стає «репетиційним» майданчиком, де дозволено мати власну позицію, демонструвати креативність і нестандартне мислення, приміряти професійну роль, де помилки не тягнуть відповідальність.

Такі «репетиції» сприяють виробленню власного професійного стилю діяльності. Особливо цінною така практика може бути для тих здобувачів освіти, хто бачить себе адвокатом чи суддею. Діалогові технології формують навички професійного спілкування (проводити опитування, ставити запитання, наводити аргументи, резюмувати, узагальнювати, формулювати висновки).

Враховуючи цінність діалогічного підходу слід звернути увагу на умови його успішної реалізації.

1. Використання діалогового підходу у підготовці майбутніх правників потребує підготовленості аудиторії. Запорукою успішної взаємодії буде, в першу чергу професійна підготовка викладача, володіння методиками проведення діалогових форм навчання, готовність до експерименту та визнання права студента мати іншу позицію. Не менш важливим є ресурсний та психоемоційний стан учасників діалогу, адже діалог передбачає активну діяльність.

2. Зацікавленість та вмотивованість аудиторії, розуміння і інтерес до запропонованої для обговорення теми, актуальність та релевантність обраних завдань.

3. Володіння навичками самоорганізації, роботи в команді, наявність елементарного досвіду комунікації і бажання вчитись.

4. Наявність відповідних матеріально-технічних умов навчання орієнтованих на забезпечення безпеки та доступності.

Діалоговий підхід до професійної підготовки сприяє розвитку особистості та професійному становленню майбутнього правника. Діалог має стати провідним у професійній підготовці майбутніх правників, оскільки сприяє підготовці правника до соціальної взаємодії на основі принципів гуманізму, поваги та толерантності. Діалогічний підхід сприяє формуванню навичок діалогічного спілкування, основою якого є активне слухання, вміння чути важливе в позиції опонента, здатність до емпатії та готовність до взаємодії. Опанування майбутнім правником діалогової форми вирішення проблем, має стати одним з ефективних механізмів комунікації, професійної реалізації та життєвого успіху загалом.

Умовами успішної реалізації діалогічного підходу у професійній підготовці майбутніх правників має стати: готовність учасників освітнього процесу до діалогу на різних рівнях; наявність педагогічних ресурсів для оцінки готовності аудиторії до діалогу (психоемоційні характеристики, досвід та ін.); взаємодія на умовах рівноправного партнерства; наявність сприятливого діалогічно-гуманістичного навчально-виховного простору; формування навчального матеріалу з позиції проблемності, виборності, креативності; застосування проблемно-пошукового стилю педагогічного спілкування; мотивація студентів до пошукової діяльності та ін. Практика реалізації діалогічного підходу потребує додаткового дослідження і науково-педагогічного аналізу.

Бібліографічний список:

- Бондаренко, Н. В., 2023 *Традиційні методи навчання мови як ресурс діалогізації освітнього процесу*. Методи компетентнісного навчання української мови : зб. матеріалів круглого столу. Педагогічна думка, м. Київ, Україна, С. 12-18. [онлайн] Доступно: <<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738078>> (Дата звернення 13.12.2024 р.).
- Васьківська, Г.О., Паламар С.П., Порядченко Л.А. 2019. Психолінгвістичні аспекти формування культури діалогічного спілкування. *Psycholinguistics*. 2019. No 26(2). С. 11–26.
- Голота, Н. 2022. Діалогічні технології як складова практико зорієнтованої підготовки майбутніх педагогів, *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія*.

- Педагогіка*, (37 (1), с. 47–53. DOI: 10.28925/2311-2409.2022.377
- Збірка статей «5 років діалогу і 25 років медіації в Україні: від протистояння до порозуміння» [За заг. ред. І. Терещенко] - К.: ВАІТЕ, 2019. - 340 с.: [онлайн] Доступно: < [Збірка статей «5 років діалогу і 25 років медіації в Україні: від протистояння до порозуміння» | OSCE](#) (Дата звернення 15.12.2024 р.)
- Ігнат'єва, О. 2019. Аналіз сутності поняття «комунікаційна культура суспільства». *Соціокультурні та політичні пріоритети української нації в умовах глобалізації* / Тернопіль : ТНЕУ, 2019. С. 281.
- Кисельова, Т. 2018 Розуміючи діалог: аналітичний звіт за результатами опитування учасників діалогів в Україні. – Київ: Центр досліджень медіації та діалогу. 2018
- Михайлюк, І. 2014. Феномен діалогу: теоретичний аналіз традиційних і сучасних тенденцій дослідження. *Проблеми сучасної психології*. 2014. Вип.26. С.428-461. [онлайн] Доступно: <https://journals.urau.ua/index.php/2227-6246/article/view/158830/158093> (Дата звернення 10.12.2024 р.)
- Нестеренко, Л. 2021. Діалог як інструмент комунікації в територіальних громадах. / *Збірник наукових праць Актуальні проблеми держави і права*. № 91 (2021). С. 135-141. [онлайн] Доступно: < <https://archer.chnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/1341> (дата звернення: 10.12.2024).
- Тамаркіна, О. 2017. Діалог як один із засобів вивчення іноземної мови // *Педагогіка та психологія : сучасний стан розвитку наукових досліджень та перспектив* : зб. наук. праць - Запоріжжя : КПУ, 2017. - С. 40-43. [онлайн] Доступно: <<http://repo.sau.sumy.ua/handle/123456789/6108> (Дата звернення 13.12.2024 р.)
- Тамаркіна, О. 2016. Застосування діалогових технологій в навчальному процесі // *Проблеми лінгвістики й методики викладання мов у контексті входження України в Європейський простір : збірник матеріалів Всеукраїнської інтернет-конференції*. – Умань : УНУС, 2016. – С. 97-99. [онлайн] Доступно: <<http://repo.sau.sumy.ua/handle/123456789/3511> (Дата звернення 10.12.2024 р.)
- Шашкова, Л., Злочевська М. 2011. *Діалогічний вимір гуманітарного знання*. Монографія. К.: Видавничий дім «Професіонал», 2011. 176 с.

References

- Bondarenko, N. V., 2023 Tradytsiini metody navchannia movy yak resurs dialohizatsii osvithnoho protsesu . Metody kompetentnisnoho navchannia ukrainskoi movy : zb. materialiv kruhloho stolu. Pedahohichna dumka, m. Kyiv, Ukraina, S. 12-18. [onlain] Dostupno: <<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738078> (Data zvernennia 13.12.2024 r.).
- Vaskivska. H.O., Palamar S.P., Poriadchenko L.A. 2019. Psykholinhvistychni aspekty formuvannia kultury dialohichnoho spilkuvannia. Psycholinguistics. 2019. No 26(2). S. 11–26.
- Holota, N. 2022. Dialohichni tekhnolohii yak skladova praktyko zoriientovanoi pidhotovky maibutnikh pedahohiv, Pedahohichna osvita: Teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika, (37 (1), s. 47–53. DOI: 10.28925/2311-2409.2022.377
- Zbirka statei «5 rokiv dialohu i 25 rokiv mediatsii v Ukraini: vid protystoiannia do porozuminnia» [Za zah. red. I. Tereshchenko] - K.: VAITE, 2019. - 340 s.: [onlain] Dostupno: < Zbirka statei «5 rokiv dialohu i 25 rokiv mediatsii v Ukraini: vid protystoiannia do porozuminnia» | OSCE (Data zvernennia 15.12.2024 r.)
- Ihnat'ieva, O. 2019. Analiz sutnosti poniattia «komunikatsiina kultura suspilstva». Sotsiokulturni ta politychni priorytety ukrainskoi natsii v umovakh hlobalizatsii / Ternopil : TNEU, 2019. S. 281.
- Kyselova, T. 2018 Rozumiuchy dialoh: analitychnyi zvit za rezultatamy opytuvannia

- uchasnykiv dialogiv v Ukraini. – Kyiv: Tsentr doslidzhen mediatsii ta dialohu. 2018
- Mykhailiuk, I. 2014. Fenomen dialohu: teoretychnyi analiz tradytsiinykh i suchasnykh tendentsii doslidzhennia. Problemy suchasnoi psykholohii. 2014. Vyp.26. S.428-461. [onlain] Dostupno: <https://journals.urau.ua/index.php/2227-6246/article/view/158830/158093> (Data zvernennia 10.12.2024 r.)
- Nesterenko, L. 2021. Dialoh yak instrument komunikatsii v terytorialnykh hromadakh. / Zbirnyk naukovykh prats Aktualni problemy derzhavy i prava. № 91 (2021). S. 135-141. [onlain] Dostupno: < <https://archer.chnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/1341> (data zvernennia: 10.12.2024).
- Tamarkina, O. 2017. Dialoh yak odyn iz zasobiv vyvchennia inozemnoi movy // Pedahohika ta psykholohiia : suchasnyi stan rozvytku naukovykh doslidzhen ta perspektyv : zb. nauk. prats - Zaporizhzhia : KPU, 2017. - S. 40-43. [onlain] Dostupno: <<http://repo.sau.sumy.ua/handle/123456789/6108> (Data zvernennia 13.12.2024 r.)
- Tamarkina, O. 2016. Zastosuvannia dialohovykh tekhnolohii v navchalnomu protsesi // Problemy lingvistyky y metodyky vykladannia mov u konteksti vkhodzhennia Ukrainy v Yevropeyskyi prostir : zbirnyk materialiv Vseukrainskoi internet-konferentsii. – Uman : UNUS, 2016. – S. 97-99. [onlain] Dostupno: <<http://repo.sau.sumy.ua/handle/123456789/3511> (Data zvernennia 10.12.2024 r.)
- Shashkova, L., Zlochevska M. 2011. Dialohichniy vymir humanitarnoho znannia. Monohrafiia. K.: Vydavnychiy dim «Profesional», 2011. 176 s.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2024.

Baltadzy P.

DIALOGUE APPROACH IN PROFESSIONAL TRAINING OF A LAWYER

The article presents the rationale for the value of applying a dialogic approach in professional training, in particular the training of legal specialists. The relevance of changing the pedagogical paradigm regarding interaction in the educational process is analyzed. It is noted that the revision of the role of dialogue in the educational process is due to the change of generations, value orientations, the search for new forms and methods of communication, the transformation of consciousness in response to the challenges of time. The importance of the educational dialogue in the educational process of the institution of higher education is revealed, which consists in the formation of communicative competence, encouraged to interact, search for optimal solutions, exchange of ideas.

In the system of higher education, dialogue interaction is considered as one of the key components of personality-oriented learning models, which involves not only taking into account the life experience of each student, his readiness for learning, professional motivation, communication skills, but also the inclusion in the educational process, the development of both professional skills and competencies, and emotional and personal attitude to himself, his activities, the world around him.

Keywords: *dialogue, dialogical approach, dialogical technologies, communicative competence, professional training, educational model*

УДК: 341.231.14:314.151.3]-054.73

Х. Н. Бехруз
О. О. Сурілова

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ УВКБ ООН: СФЕРИ КОМПЕТЕНЦІЇ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ОБМЕЖЕННЯ

Управління Верховного комісара ООН у справах біженців є одним з ключових та найважливіших міжнародних органів, який забезпечує захист осіб, що вимушено залишили свої країни через переслідування за різними ознаками, збройні конфлікти, чи інші загрози. Діяльність цього органу ґрунтується на положеннях міжнародного права, зокрема Конвенції про статус біженців 1951 року, Протоколу 1967 року, Статуту Управління Верховного комісара ООН у справах біженців та численних резолюціях Генеральної Асамблеї ООН.

У статті здійснюється правовий аналіз компетенції вищезазначеної організації, її міжнародно-правових механізмів впливу на міграційну політику та ролі у формуванні міжнародних стандартів та міжнародної практики захисту біженців. Особлива увага приділяється інституційним обмеженням, що виникають внаслідок добровільного характеру співпраці з державами, відсутності правозастосовчих повноважень та перешкод у реалізації мандата

Розглядаються проблеми взаємодії із національними урядами, міжнародними організаціями та іншими структурами, а також оцінюється ефективність діяльності у кризових ситуаціях. У статті аналізуються сучасні виклики для організації, зокрема зростання національного суверенітету як аргументу для обмеження співпраці та використання механізмів міжнародного права для зміцнення її позицій у сфері захисту біженців.

Ключові слова: УВКБ ООН, міжнародне право, біженці, шукачі притулку, міжнародне міграційне право, вимушені переселенці, Статут УВКБ ООН

DOI 10.34079/2226-3047-2024-14-28-14-19

Постановка проблеми. Захист біженців є одним із ключових викликів сучасного міжнародного права, особливо в умовах зростання масштабів вимушеної міграції через збройні конфлікти, переслідування та екологічні катастрофи. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (далі - УВКБ ООН) відіграє важливу роль у міжнародному механізмі захисту осіб, які шукають притулку.

Проте, незважаючи на широку сферу діяльності та вагомий вплив на міжнародну міграційну політику, компетенція УВКБ ООН є обмеженою. Організація не має примусових механізмів впровадження своїх рішень, а ефективність її роботи значною мірою залежить від добровільної співпраці держав.

Крім того, в умовах сучасних глобальних викликів, таких як зростання кількості осіб без громадянства, відмова держав від прийняття біженців, зловживання процедурою надання притулку та політизація міграційних процесів, постає питання щодо необхідності реформування мандата УВКБ ООН та розширення його повноважень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасних наукових дослідженнях значна увага приділяється аналізу правових засад діяльності УВКБ ООН. Зокрема, І.М. Алмаші у своїй статті «Співробітництво органів державної влади України і Управління Верховного комісара ООН у справах біженців: правові засади та напрями вдосконалення» досліджує правові основи взаємодії між українськими державними органами та УВКБ ООН, акцентуючи увагу на необхідності вдосконалення механізмів співпраці в умовах сучасних викликів.

Також, Є. В. Реньов у своїй статті «УВКБ ООН: міжнародно-правовий статус та аналіз окремих аспектів діяльності в Україні» детально аналізує правовий статус цієї організації та її діяльність на території України

Дослідження О. І. Котляр «Надання міжнародного захисту від імені біженців – ключове завдання УВКБ ООН» присвячене аналізу правового статусу УВКБ ООН та його діяльності у сфері захисту біженців. Авторка наголошує на тому, що ключовою функцією УВКБ ООН є забезпечення дотримання основних прав біженців, включаючи право на притулок та принцип non-refoulement (заборона примусового повернення). Також авторка досліджує поняття «мандатних» та «конвенційних» біженців та виокремлює відмінності між цими поняттями в контексті діяльності УВКБ ООН.

Метою статті є комплексний аналіз міжнародно-правових основ функціонування УВКБ ООН, визначення його сфери компетенції, дослідження правових механізмів реалізації мандата організації та оцінка інституційних обмежень, які впливають на ефективність його діяльності.

Виклад основного матеріалу. Міжнародно-правові засади діяльності УВКБ ООН визначені низкою міжнародних договорів, резолюцій Генеральної Асамблеї ООН та безпосередньо рішень виконавчого комітету. Основним документом, що закріпив правову основу функціонування УВКБ ООН, є його Статут, ухвалений Резолюцією 428 (V) Генеральної Асамблеї ООН 14 грудня 1950 року. Статут УВКБ ООН визначає ключові завдання організації, включаючи захист біженців, координацію міжнародних зусиль щодо надання допомоги переміщеним особам та сприяння пошуку довготривалих рішень у цьому напрямку (Statute of The Office of the United Nations High Commissioner of Refugees, 1950). Основна діяльність УВКБ ґрунтується на Конвенції про статус біженців 1951 року (далі - Конвенція) та Протоколі 1967 року (далі - Протокол), які встановлюють міжнародно визнані критерії надання статусу біженця, основні права таких осіб та обов'язки держав щодо їхнього захисту. Важливим є принцип невислання (non-refoulement), закріплений у статті 33 Конвенції, що забороняє повернення осіб у країни, де їхньому життю або свободі загрожує небезпека (Convention and Protocol Relating to the Status of Refugees, 1951).

Відповідно до розділу II Статуту УВКБ ООН сфера компетенції УВКБ ООН охоплює різні категорії осіб, зокрема всіх тих осіб, які розглядаються як біженці відповідно до Угод від 12 травня 1926 року та 30 червня 1928 року або відповідно до Конвенцій від 28 жовтня 1933 року та 10 лютого 1938 року, Протоколу від 14 вересня 1939 року, або ж відповідно до статуту Міжнародної організації у справах біженців; на

всіх тих осіб, які внаслідок подій, що відбулися до 1 січня 1951 року, та через цілком обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознакою раси, віросповідання, громадянства або політичних переконань перебувають за межами країни своєї громадянської належності та не можуть користуватися захистом уряду цієї країни або не бажають користуватися таким захистом, як унаслідок зазначених побоювань, так і з причин, не пов'язаних із міркуваннями особистої вигоди; або, не маючи визначеного громадянства та перебуваючи за межами країни свого попереднього звичайного місця проживання, не можуть або не бажають повернутися до неї внаслідок таких побоювань або з причин, не пов'язаних із міркуваннями особистої вигоди тощо (Statute of The Office of the United Nations High Commissioner of Refugees, 1950).

Попри широкий мандат, діяльність УВКБ ООН обмежена як юридичними, так і політичними чинниками. По-перше, Управління не має власних примусових механізмів виконання своїх рішень і залежить здебільшого від волі держав. Багато країн, хоча і є сторонами Конвенції 1951 року, обмежують співпрацю з УВКБ ООН або тлумачать свої обов'язки вибірково. Наприклад, у 2015 році під час міграційної кризи в Європі деякі держави-члени ЄС ухвалювали національні заходи, які фактично суперечили принципу non-refoulement, зокрема шляхом закриття кордонів або введення політики відмови у прийомі шукачів притулку. Так, уряд Віктора Орбана в Угорщині побудував 175-кілометровий паркан із колючого дроту на кордоні з Сербією, а потім і з Хорватією, щоб зупинити потік мігрантів (Угорщина завершила будівництво другого паркану на кордоні з Сербією, 2017).

Фінансування УВКБ ООН здійснюється на добровільній основі, що створює фінансові обмеження в реалізації програм допомоги. Бюджет організації формується за рахунок внесків, що робить її діяльність залежною від політичної кон'юнктури та рівня міжнародної підтримки. Наприклад, скорочення фінансування з боку окремих країн-донорів, таких як США у 2018 році, негативно вплинуло на гуманітарні операції УВКБ у регіонах, де потреба в допомозі біженцям є найбільш критичною. Це рішення було частиною ширшої політики зменшення міжнародної допомоги та перегляду фінансових зобов'язань США перед міжнародними інституціями (США заявили про скорочення бюджету ООН на суму 285 млн доларів, 2017). Ці фінансові обмеження мали серйозні наслідки для гуманітарних операцій УВКБ ООН у критично важливих регіонах, зокрема на Близькому Сході, в Африці та Південній Азії. Це показало вразливість фінансування УВКБ ООН, яке залежить від політичних рішень окремих держав і не має стабільних гарантій надходження коштів.

Міжнародно-правові засади діяльності УВКБ ООН формують комплексний механізм захисту осіб, які постраждали від вимушеного переміщення, проте інституційні обмеження та політичні чинники значно впливають на ефективність його роботи. Залежність від держав-донорів, відсутність примусових механізмів та складність узгодження дій із національними політиками приймаючих країн створюють виклики, що потребують подальших міжнародних реформ у сфері захисту біженців.

Однією з головних проблем є перевантаженість системи через безперервне

зростання кількості переміщених осіб. У світі щороку збільшується кількість біженців, внутрішньо переміщених осіб і шукачів притулку, що суттєво перевищує спроможності УВКБ ООН у наданні допомоги. Фінансові та організаційні ресурси залишаються обмеженими, що унеможливлює ефективне реагування на всі гуманітарні кризи одночасно.

Згідно з даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, протягом останніх трьох десятиліть спостерігається стале зростання кількості біженців у світі. Якщо в 1994 році їхня чисельність становила 15,8 мільйона осіб, то у 2005 році цей показник знизився до 8,7 мільйона, що було найнижчим рівнем за останні десятиліття. Однак після цього кількість почала стрімко зростати, що зумовлено глобальними конфліктами, політичними кризами та посиленням гуманітарних катастроф (Як змінювалася кількість біженців у світі за останні три десятиліття: інфографіка, 2024).

Особливо помітне збільшення відбулося внаслідок збройних конфліктів у Сирії, Афганістані, Південному Судані, а також через повномасштабне вторгнення Росії в Україну у 2022 році. Так, станом на 2023 рік, загальна кількість біженців у світі досягла рекордного показника в 30,5 мільйона осіб. Країнами, з яких походять найбільші групи біженців, є Сирія (6,5 млн), Афганістан (6,1 млн) та Україна (5,9 млн) (Як змінювалася кількість біженців у світі за останні три десятиліття: інфографіка, 2024).

Ці дані свідчать про серйозну кризу міжнародної системи захисту біженців, що зумовлена не лише зростаючою кількістю вимушених переселенців, а й обмеженими можливостями приймаючих країн та міжнародних організацій. Крім того, УВКБ ООН дедалі частіше стикається з проблемою нестачі фінансування, що ускладнює надання гуманітарної допомоги.

Ще однією серйозною проблемою є політизація питання біженців та міграції. Багато держав, навіть ті, що є сторонами Конвенції 1951 року, дедалі частіше використовують питання захисту біженців як інструмент у внутрішній політиці. Деякі уряди навмисно створюють бюрократичні перешкоди для отримання притулку або ухвалюють закони, що обмежують діяльність УВКБ ООН на своїй території. Наприклад, зважаючи на інформацію про заходи, які запроваджувались у свій час в Угорщині та Сполучених Штатах Америки, деякі політики вдаються до жорсткої риторики щодо міграції, що призводить до скорочення квот на прийом біженців та впровадження більш жорстких правил щодо їхнього розселення.

Висновки. Вирішення наявних проблем у сфері біженців потребує комплексного підходу, що включає як міжнародну співпрацю, так і внутрішні реформи в діяльності УВКБ ООН. Одним із ключових напрямів є стабілізація та збільшення фінансування організації шляхом запровадження нових механізмів залучення коштів, зокрема через розширення партнерства з міжнародними фінансовими установами, державами та приватним сектором. Це дозволить мінімізувати залежність від добровільних внесків і забезпечити сталість гуманітарних програм.

Не менш важливим є посилення співпраці між державами у сфері розподілу відповідальності за прийом біженців. Запровадження квот та програм переселення у

третю країну допоможе зменшити навантаження на окремі держави, що приймають основний потік біженців. Розширення механізмів інтеграції біженців у країни притулку, зокрема через доступ до освіти, ринку праці та соціальних послуг, дозволить зменшити ризики маргіналізації та створить умови для їхньої самостійності. Посилення ролі регіональних організацій, таких як ЄС, Африканський Союз або Ліга арабських держав, у регулюванні потоків біженців може також сприяти створенню більш ефективних механізмів їхньої підтримки.

Ще одним важливим напрямом є запобігання кризам, що призводять до вимушеного переміщення людей. Інвестиції в миротворчі місії, розвиток інфраструктури в країнах походження біженців та дипломатичні ініціативи щодо врегулювання конфліктів можуть суттєво зменшити кількість людей, які змушені залишати свої домівки.

Загалом, ефективне вирішення проблеми біженців можливе лише за умови комплексного підходу, що включає зміцнення міжнародного співробітництва, реформування фінансової системи підтримки гуманітарних програм, інтеграцію біженців у країни прийому та усунення причин їхнього вимушеного переміщення.

Бібліографічний список

- США заявили про скорочення бюджету ООН на суму 285 млн доларів, 2017. *TCH*. [Онлайн] 26 грудня. Доступно: <https://tsn.ua/svit/ssha-zayavili-pro-skorochennya-byudzhetu-onn-na-sumu-285-mln-dolariv-1071980.html?utm_source=chatgpt.com> [
- Угорщина завершила будівництво другого паркану на кордоні з Сербією, 2017. *ZBRUC*. [Онлайн] 28 квітня. Доступно: <<https://zbruc.eu/node/65329> [Дата звернення 29 листопада 2024].
- Як змінювалася кількість біженців у світі за останні три десятиліття: інфографіка, 2024. *Главком*. [Онлайн] 15 лютого. Доступно: <<https://glavcom.ua/world/observe/jak-zminjuvalasja-kilkist-bizhentsiv-u-sviti-za-ostanni-tri-desjatilittja-infohrafika-986070.html>>
- Statute of The Office of the United Nations High Commissioner of Refugees, 1950. *UNHCR*. [Онлайн] Доступно: <https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/3b66c39e1.pdf>
- Convention and Protocol Relating to the Status of Refugees, 1951. *UNHCR*. [Онлайн] Доступно: <<https://www.unhcr.org/media/convention-and-protocol-relating-status-refugees>>

References

- SShA zayavy'ly' pro skorochennya byudzhetu OON na sumu 285 mln dolariv, 2017. *TCH*. [Online] 26th December. Available at: <https://tsn.ua/svit/ssha-zayavili-pro-skorochennya-byudzhetu-onn-na-sumu-285-mln-dolariv-1071980.html?utm_source=chatgpt.com>
- Ugorshhy'na zavershy'la budivny'cztvo drugogo parkanu na kordoni z Serbiyeu, 2017.

- ZBRUC. [Online] 28th April. Available at: <<https://zbruc.eu/node/65329>>
- Yak zminyuvalasya kil`kist` bizhenciv u sviti za ostanni try` desyaty` littya: infografika, 2024. *Glavkom*. [Online] 15th February. Available at: <<https://glavcom.ua/world/observe/jak-zminjuvalasja-kilkist-bizhentsiv-u-sviti-za-ostanni-tri-desjatilittja-infohrafika-986070.html>>
- Statute of The Office of the United Nations High Commissioner of Refugees, 1950. *UNHCR*. [Online] Available at: <https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/3b66c39e1.pdf>
- Convention and Protocol Relating to the Status of Refugees, 1951. *UNHCR*. [Online] Available at: <<https://www.unhcr.org/media/convention-and-protocol-relating-status-refugees>>

**Behruz H.
Surilova O.**

INTERNATIONAL LEGAL FRAMEWORK OF UNHCR ACTIVITIES: AREAS OF COMPETENCE AND INSTITUTIONAL LIMITATIONS

The United Nations High Commissioner for Refugees is one of the key and most important international bodies that provides protection to persons who have been forced to flee their countries due to persecution on various grounds, armed conflicts, or other threats. The activities of this body are based on the provisions of international law, in particular, the 1951 Convention relating to the Status of Refugees, the 1967 Protocol, the Charter of the United Nations High Commissioner for Refugees and numerous resolutions of the UN General Assembly.

The article provides a legal analysis of the competence of the aforementioned organisation, its international legal mechanisms of influence on migration policy and its role in shaping international standards and international practice of refugee protection. Particular attention is paid to institutional limitations arising from the voluntary nature of cooperation with states, lack of law enforcement powers and obstacles to the implementation of the mandate.

The problems of interaction with national governments, international organisations and other structures are considered, and the effectiveness of activities in crisis situations is assessed. The article analyses the current challenges for the organisation, including the growth of national sovereignty as an argument for limiting cooperation and the use of international law mechanisms to strengthen its position in the field of refugee protection.

Keywords: *UNHCR, international law, refugees, asylum seekers, international migration law, forced migrants, UNHCR Statute*

УДК 340.142

Волік В. В.
Шамара Р. П.

ВПЛИВ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА ПРАВОЗАСТОСОВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У статті аналізується значення судової правотворчості для забезпечення гнучкості та стабільності правової системи в умовах відсутності чи недосконалості нормативно-правової бази. Відсутність необхідних норм у національному законодавстві створює правові прогалини, які перешкоджають ефективному правозастосуванню та ускладнюють забезпечення справедливості в судових рішеннях. У таких випадках суди виконують активну правотворчу роль, застосовуючи прецедентне право, тлумачення та аналогію для заповнення правових прогалин.

На основі порівняльного аналізу автори виділяють переваги судової правотворчості, зокрема її здатність адаптувати правову систему до нових суспільних викликів, забезпечувати ефективність правозастосування та уникати правових колізій. Водночас автори зазначають, що надмірне використання правотворчої функції може призвести до правової невизначеності та суб'єктивізму в рішеннях. Це підтверджується прикладами з різних правових систем, що демонструють як успішні, так і спірні випадки судового подолання прогалин у законодавстві.

Авторами підкреслено, що для ефективного функціонування правової системи необхідний баланс між законодавчою та судовою правотворчістю. Такий підхід дозволяє забезпечити відповідність правових норм потребам суспільства, а також зміцнює принцип верховенства права. У статті наголошено, що судова правотворчість має здійснюватися на основі принципів правової визначеності та дотримання інтересів суспільства, що мінімізує ризики суб'єктивного тлумачення та нестабільності у правозастосуванні.

Автори також звертають увагу на правові проблеми, пов'язані із застосуванням судової правотворчості в Україні, яка має змішану правову систему, та вказують на тенденцію переходу до використання прецедентного права. У висновках робиться акцент на важливості продовження досліджень судової правотворчості та удосконалення національної правової бази, що сприятиме сталому розвитку права в Україні.

Ключові слова: права людини, Європейський суд з прав людини, практика Європейського суду з прав людини, правовий вплив, аспекти впливу, правозастосовна діяльність, судова діяльність, правоохоронна діяльність.

DOI 10.34079/2226-3047-2024-14-28-20-27

Постановка проблеми. Однією з ключових проблем є адаптація української правової системи до європейських стандартів, які виникають після ратифікації Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Українські суди мають застосовувати рішення ЄСПЛ як джерело права, але на практиці це зустрічає певні труднощі через недостатнє визнання примату міжнародного права та нерівномірне застосування рішень суду в національній судовій системі. Вищезазначене вимагає

подальшого вивчення ефективності впровадження рішень ЄСПЛ і необхідності реформування для досягнення більшої відповідності між українським та європейським законодавствами.

Стан дослідження. Питанням практичного застосування рішень та практики ЄСПЛ як джерела права присвячено роботи багатьох національних науковців, зокрема таких як І. В. Андронов, В. В. Єршов, М. О. Борисенко, О. К. Вишняков, В. В. Волік, В. С. Євінтов, В. П. Онопенко, В. В. Паліюк, Т. М. Дудаш, О. С. Погребняк, П. М. Рабінович, С. Є. Федик, В. О. Туманов, С. О. Шевчук, А. А. Яковлев та інших. Однак, на нашу думку, питання впливу практики Європейського суду з прав людини на суб'єктів правозастосування в Україні ще потребують подальших досліджень.

Мета дослідження. Метою цього дослідження є визначення перспектив подальшого розвитку правозастосовної діяльності в контексті європейських стандартів та аналіз сучасного стану впровадження практики ЄСПЛ в правову систему України, дослідження її впливу на судову, правоохоронну та адміністративну діяльність.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо доречним наголосити на тому, що міжнародне співробітництво у сфері прав і свобод людини здійснюється як на глобальному, так і на регіональному рівнях. Однією з таких регіональних систем є європейська система захисту прав людини, що функціонує в рамках Ради Європи. Україна, ставши членом цієї організації, ратифікувала Європейську конвенцію з прав людини та її протоколи, що в свою чергу зобов'язало державу виконувати положення цього важливого міжнародного договору. Варто відмітити, що вагоме значення надається процесу імплементації міжнародно-правових норм в українську судову практику, оскільки судова влада є головним гарантом законності в державі. Враховуючи євроінтеграційні прагнення України, закріплені в Конституції, вона має забезпечувати одне з найважливіших прав – право на судовий захист, яке гарантовано на основі міжнародного права.

В умовах збройної агресії Російської Федерації проти України особливу актуальність набуває питання впливу практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) на український правозастосовний процес та виконання його рішень. Конвенція про захист прав людини, прийнята в 1950 році, є одним із найстаріших регіональних договорів у цій сфері, а її учасниками на сьогодні є 46 держав, включаючи Україну. Контроль за дотриманням зобов'язань держав-учасниць здійснює ЄСПЛ, юрисдикцію якого Україна визнала (Цвіцінський, 2024, с. 382).

Згідно зі статтею 9 Конституції України, міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою, є частиною національного законодавства. Цей конституційний принцип підкреслює значущість міжнародного права в правовій системі України та його роль у формуванні державної політики, яка базується на визнанні прав і свобод людини як найвищої цінності (Конституція України, 1996). Однак серед науковців тривають дискусії щодо примату міжнародного права. Деякі дослідники наполягають на необхідності внесення до статті 9 Конституції чіткої норми про верховенство міжнародного права, що могло б спростити вирішення конфліктів між нормами міжнародних договорів і національним законодавством. Водночас внесення таких змін до Конституції є складною процедурою (Денисов, 2006, с. 195).

Вплив практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) на українську правову систему може проявлятися через різноманітні юридичні механізми, включаючи нормотворчу діяльність, правозастосування, правореалізацію, а також офіційне тлумачення норм права. Науковці вказують на те, що рішення судів, як акти застосування права, є основними правовими інструментами, через які ЄСПЛ чинить найбільший вплив. Дослідження правозастосовної практики підтверджує багатогранність цього

впливу.

Питання місця Європейської конвенції з прав людини в ієрархії джерел національного права вирішується в різних країнах по-різному. Наприклад, у Нідерландах Конвенція має вищу силу, ніж Конституція, а в Австрії її норми прирівняні до конституційних. У більшості європейських держав норми Конвенції мають перевагу над національними законами, але поступаються конституційним нормам. У Великій Британії, Німеччині, Італії та інших країнах Конвенція стоїть на одному рівні з національними законами (Сердюк, Щокін Яковюк, с. 31).

Щодо прецедентного права в Україні, думки науковців і практиків розходяться. Однак спостерігається тенденція до посилення ролі судових прецедентів у правових системах романо-германської традиції. Прецеденти допомагають уточнювати та конкретизувати загальні норми права, а також заповнювати існуючі законодавчі прогалини.

Згідно зі статтею 46 Європейської конвенції з прав людини, рішення Європейського суду з прав людини є остаточними та обов'язковими для виконання державами, які є сторонами спору (Закон України Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини, 2006). Виконання цих рішень контролюється Комітетом міністрів Ради Європи. Страсбурзький суд не може примусово змусити державу виконати рішення на рівні національного права, однак країни зобов'язані це робити на основі міжнародних зобов'язань, зокрема принципу «*pacta sunt servanda*».

В Україні суди зобов'язані застосовувати Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права, що закріплено в Законі «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Також це відображено в Цивільному процесуальному кодексі України та рішеннях Верховного Суду. Проте, як зазначають експерти, формальні гарантії прав і свобод, закріплені в Конституції, не завжди виконують свою роль на практиці, особливо в умовах складних суспільно-політичних викликів, що підкреслює необхідність посилення правових механізмів їх захисту.

У різних джерелах національної юридичної доктрини можна побачити багатогранність думок щодо тлумачення правозастосовної діяльності, яку нерідко співвідносять із поняттями «правозастосування», «застосування норм права», «правозастосовний процес» тощо. Незважаючи на наявні дискусії стосовно окремих аспектів правозастосування, за думкою деяких національних науковців, в юридичній теорії переважає позиція, відповідно до якої базовими ознаками правозастосування є:

- здійснення компетентними та спеціально уповноваженими державними органами;
- опосередкованість форми реалізації права;
- владний, організаційно-управлінський та індивідуально-конкретний характер;
- складна форма правореалізації, що відбувається у поєднанні з іншими її формами, такими як виконання, дотримання, використання, що взаємопроникають між собою;
- здійснення відповідно до визначеного законом порядку;
- завершуються прийняттям правозастосовних актів, які в свою чергу закріплюють індивідуальні приписи (Барандич, 2014, с. 1).

Отже, у державі діє система суб'єктів, які здійснюють правозастосовну діяльність, результатом якої є ухвалення актів застосування норм права. Ця діяльність здійснюється у трьох основних напрямках, а саме у судовому, правоохоронному та виконавчо-розпорядчому. Окремо варто звернути увагу на вплив практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) на діяльність суб'єктів правозастосування в Україні, оскільки кількість скарг громадян України до цього суду постійно зростає.

У сучасній національній юридичній літературі представлені різні підходи до розуміння категорії «правовий вплив». Відтак, на думку окремих науковців, правовий вплив – це нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини як системи правових засобів (норм права, правовідносин, актів реалізації та застосування), так і інших правових явищ (правосвідомості, правової культури, принципів права, правотворчого процесу). Також, деякі дослідники вказують на те, що правовий вплив слід розглядати як єдність процесу впливу права на соціальне життя, свідомість і поведінку людей. Окрім цього, науковці виділяють такі напрями правового впливу, як:

- інформаційний;
- ціннісно-орієнтаційний;
- виховний;
- психологічний;
- культурний;
- ідеологічний;
- соціальний (Завгородній, 2017, с. 10-11).

Розділяємо думку юридичної наукової спільноти, що з огляду на ці підходи, можна визначити кілька основних напрямів впливу практики Європейського суду з прав людини на правозастосовну діяльність:

1. інформаційний аспект – інформування суб'єктів правозастосування про правові позиції ЄСПЛ, що викладені у рішеннях як проти України, так і проти інших держав-учасниць Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ);
2. виховний аспект – вплив ідеології ЄСПЛ на внутрішні переконання суб'єктів правозастосування, формування у них ціннісних орієнтирів щодо необхідності застосування рішень ЄСПЛ і визнання їх пріоритету над національним законодавством;
3. правоохоронний аспект – недопущення порушень конвенційних прав людини суб'єктами правозастосування;
4. соціальний аспект – донесення правових позицій ЄСПЛ до широкого кола громадськості, формування алгоритмів поведінки в разі порушення прав, а також моніторинг дотримання міжнародних зобов'язань держави (Завгородній, 2017, с. 11).

На нашу думку, реалізація всіх цих аспектів відбувається одночасно, але їх ефективність залежить від ряду суб'єктивних та об'єктивних факторів.

Одним із ключових суб'єктів правозастосовної діяльності є суди загальної юрисдикції. Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», суди зобов'язані під час розгляду справ застосовувати Європейську конвенцію з прав людини і практику ЄСПЛ як джерело права. Це положення закону фактично накладає на суди обов'язок застосовувати практику ЄСПЛ у кожній справі. Однак поняття «джерело права» тут розуміється з формально-юридичної точки зору, коли під ним маються на увазі форми зовнішнього вираження правових норм.

Подібної позиції дотримуються деякі представники наукової спільноти, які стверджують, що рішення ЄСПЛ є частиною національного законодавства. Прецедентне право ЄСПЛ створює правові норми, обов'язкові для всіх держав-членів Ради Європи. Національні суди повинні дотримуватися цих норм і тлумачити національні закони крізь призму рішень ЄСПЛ, що є проявом судової правотворчості (Погребняк, 2014, с. 160).

Проте існує і інша, протилежна точка зору, яка вказує, що національна судова практика України не є системною в цьому аспекті, а механізми застосування прецедентів ЄСПЛ залишаються невідпрацьованими. Національні суди застосовують різні підходи до тлумачення цих рішень: звертаються до принципів ЄСПЛ, використовують тлумачення ЄСПЛ, текстуально посилаються на рішення або намагаються самостійно

інтерпретувати їх зміст (Яковлев, 2009, с. 17-18).

Однією з причин таких різних підходів є наявність інших нормативно-правових актів, які створюють альтернативне розуміння застосування практики ЄСПЛ. Наприклад, ч. 2 ст. 8 Кодексу адміністративного судочинства України говорить про врахування судом судової практики ЄСПЛ, що може сприйматися як рекомендаційний характер і не обов'язковий для кожної справи (Кодекс адміністративного судочинства України, Закон України, 2005).

Проте це формулювання стосується принципів, які мають імперативний характер, тому й приписи щодо застосування практики ЄСПЛ повинні бути обов'язковими. У статті 6 Закону України «Про Національну поліцію» зазначено, що діяльність поліції керується принципом верховенства права з урахуванням практики ЄСПЛ (Закон України Про Національну поліцію, 2015). Водночас у п. 5 ст. 9 Кримінального процесуального кодексу України, що також застосовується поліцією, передбачається врахування практики ЄСПЛ при застосуванні законодавства (Кримінально процесуальний кодекс України, Закон України, 2012).

Проте в обох зазначених правових актах, як і в Кодексі адміністративного судочинства, поняття «врахування» не сприймається працівниками поліції як обов'язкова норма. Традиційно пріоритетом для поліції є принцип законності, який передбачає дію лише на основі та в межах законів України. Таким чином, практика ЄСПЛ не є для поліцейських загальнообов'язковою при прийнятті рішень. Навіть коли поліцейський обізнаний із певними рішеннями ЄСПЛ, якщо їх правова позиція не відповідає українському законодавству, така практика не вважається значущою. Це частково пов'язано з тим, як органи нагляду, зокрема прокуратура, тлумачать закони або кваліфікують дії поліції.

Щодо кримінально-виконавчої служби, зазначимо, що задля вдосконалення правового регулювання цієї служби, її працівники мають враховувати практику ЄСПЛ. Проте, на сьогодні в законодавстві, яке регулює діяльність цих органів, відсутні норми, що прямо зобов'язують враховувати практику Європейського суду з прав людини. У Кримінально-виконавчому кодексі України рішення ЄСПЛ згадується лише в розрізі права засуджених на звернення до суду та кореспонденцію (статті 8, 51, 113). Це свідчить про те, що практика Європейського суду з прав людини не сприймається як обов'язкове джерело права для працівників цієї служби.

На нашу думку, ключову роль у зміні цього підходу може відіграти прокуратура. Відповідно до ст. 131⁻¹ Конституції України, саме прокуратура відповідає за організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням та нагляд за дотриманням законності. Таким чином, прокуратура може стати рушієм у забезпеченні дотримання ЄСПЛ і практики ЄСПЛ у діяльності правоохоронних органів [2].

Це підтверджується поданням Урядового уповноваженого у справах ЄСПЛ, який рекомендує Генеральній прокуратурі вживати заходів для належного розслідування порушень прав людини відповідно до ЄСПЛ. Зокрема, йдеться про забезпечення ефективного процесуального керівництва при розслідуванні злочинів, пов'язаних із жорстоким поведінням з боку правоохоронців, і запобігання надмірній тривалості проваджень.

Водночас, у Законі України «Про прокуратуру» від 2014 року практику ЄСПЛ згадують лише в контексті обґрунтованої критики діяльності прокурорів, що є недостатньо для забезпечення її належного застосування.

Відсутність достатнього впливу практики ЄСПЛ на правоохоронні органи можна пояснити кількома факторами: недостатньою зацікавленістю вивчати її, брак часу через навантаження та обмеженим доступом до повного обсягу рішень ЄСПЛ під час

службової підготовки. На нашу думку, вирішенням цих проблем може стати активне залучення навчальних закладів до підготовки фахівців на основі стандартів ЄСПЛ.

Таким чином, прокуратура має законодавчі важелі для контролю за дотриманням прав людини та практики ЄСПЛ. Це включає проведення розслідувань, нагляд за діяльністю правоохоронців і коригування їхньої роботи згідно з міжнародними стандартами. Однак, необхідно внести зміни до законодавства, щоб забезпечити обов'язковість застосування практики ЄСПЛ у діяльності правоохоронних органів.

Висновки. Забезпечення права людини на судовий захист має відповідати високим стандартам справедливості, гарантувати ефективне відновлення порушених прав і їх належний захист. Європейський суд з прав людини є одним із ключових механізмів, що сприяє впровадженню норм міжнародного права у сфері захисту прав людини як на міждержавному, так і на національному рівнях. Важливо зазначити, що ефективність діяльності ЄСПЛ не обмежується лише виконанням рішень державами-учасниками Конвенції, а також полягає у впливі суду на правосвідомість національних правозастосовних органів.

Щодо України, спостерігається значне зростання кількості рішень ЄСПЛ, які стосуються порушень прав людини в країні. Паралельно з цим українські суди все частіше застосовують норми Конвенції, посилаючись на прецеденти ЄСПЛ, що є позитивною ознакою. Хоча цей процес ще не завершений, він вказує на поступове розширення правової практики, заснованої на міжнародних стандартах, що дозволяє українським суддям глибше аналізувати свої рішення та робити відповідні висновки. Проте впровадження рішень ЄСПЛ і європейських стандартів правосуддя багато в чому залежить від конкретних суддів і їхнього підходу. Національне законодавство і судова практика часом не є узгодженими, що призводить до певних викликів. Для того щоб забезпечити єдність і справедливість у правосудді, використання прецедентів європейського рівня стає важливим інструментом для реалізації конституційних гарантій захисту прав і свобод громадян. Подальші реформи в Україні, включаючи конституційну та судову, мають сприяти більш глибокому впровадженню практики ЄСПЛ в законодавчий і судовий процес, що є важливим кроком на шляху до євроінтеграції.

Бібліографічний список

- Барандич С. О. (2014) *Правозастосування в сучасному вимірі юридичної науки*, Науковий часопис Національної академії прокуратури України, №4, с. 1–7.
- Денисов В. Н. (2006) *Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України*, Київ: Юстініан, с. 195.
- Завгородній В. А. (2017) *Вплив практики Європейського суду з прав людини на правозастосовну діяльність в Україні*. Юридичний науковий електронний журнал, №5, с. 10–14.
- Закон України Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини №3477-VI, 2006. Верховна Рада України, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>> [Дата звернення: 03.02.2025].
- Закон України Про Національну поліцію №580-VIII, 2015. Верховна Рада України, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>> [Дата звернення: 03.02.2025].
- Кодекс адміністративного судочинства України, Закон України №2747-VI, 2005. Верховна Рада України, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>> [Дата звернення: 03.02.2025].
- Конституція України, Закон України №254к/96-ВР, 1996. Верховна Рада України, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>> [Дата

звернення: 03.02.2025].

- Кримінально процесуальний кодекс України, Закон України №4651-VI, 2012. Верховна Рада України, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>> [Дата звернення: 03.02.2025].
- Погребняк О. С. (2014) *Рішення Європейського суду з прав людини як частина національного законодавства*. Актуальні проблеми держави і права, №3, с. 154–161.
- Сердюк О. В., Щокін Ю. В., Яковюк І. В. (2019) *Теорія та практика застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод*: компедіум. 2-ге вид., допов. Харків: Право.
- Цвічинський Д. В. (2024) *Вплив практики Європейського суду з прав людини на правозастосування в Україні*. Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал, 3(16), с. 381–387.
- Яковлев А. А. (2009) *Міжнародно-правове співробітництво у захисті права власності в системі Ради Європи*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. Нац. юрид. академія України ім. Я. Мудрого. Харків, 20 с.

References

- Denysov, V. N., 2006. *Vzaiemodiiia mizhnarodnoho prava z vnutrishnim pravom Ukrainy* [Interaction of international law with the internal law of Ukraine]. Kyiv: Yustinian, p. 195. (in Ukrainian).
- Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy, Zakon Ukrainy №2747-VI [Code of Administrative Procedure of Ukraine], 2005. Verkhovna Rada of Ukraine. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>> [Accessed 03 February 2025]. (in Ukrainian).
- Konstytutsiia Ukrainy, Zakon Ukrainy №254k/96-VR [Constitution of Ukraine], 1996. Verkhovna Rada of Ukraine. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>> [Accessed 03 February 2025]. (in Ukrainian).
- Kryminalno protsesualnyi kodeks Ukrainy, Zakon Ukrainy №4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine], 2012. Verkhovna Rada of Ukraine. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>> [Accessed 03 February 2025]. (in Ukrainian).
- Pohrebniak, O. S., 2014. *Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny yak chastyna natsionalnoho zakonodavstva* [Decisions of the European Court of Human Rights as part of national legislation]. Aktualni problemy derzhavy i prava, №3, pp. 154–161. (in Ukrainian).
- Serdiuk, O. V., Shchokin, Yu. V., Yakoviuk, I. V., 2019. *Teoriia ta praktyka zastosuvannia Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: kompedium, 2-he vyd., dopov.* [Theory and practice of the application of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: compendium, 2nd edn.]. Kharkiv: Pravo. (in Ukrainian).
- Tsvitsynskiy, D. V., 2024. *Vplyv praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny na pravozastosuvannia v Ukraini* [The impact of the case law of the European Court of Human Rights on law enforcement in Ukraine]. Irpynskiy yurydychnyi chasopys: naukovyi zhurnal, 3(16), pp. 381–387. (in Ukrainian).
- Yakovlev, A. A., 2009. *Mizhnarodno-pravove spivrobitnytstvo u zakhysti prava vlasnosti v systemi Rady Yevropy* [International legal cooperation in the protection of property rights in the Council of Europe system]. PhD Dissertation. Yaroslav Mudryi National Law

- Academy of Ukraine, Kharkiv. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro Natsionalnu politsiyu №580-VIII [Law of Ukraine On the National Police], 2015. Verkhovna Rada of Ukraine. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>> [Accessed 03 February 2025]. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro vykonannya rishen ta zastosuvannya praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny №3477-VI [Law of Ukraine On the Execution of Judgments and Application of the Case Law of the European Court of Human Rights], 2006. Verkhovna Rada of Ukraine. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>> [Accessed 03 February 2025]. (in Ukrainian).
- Zavhorodnii, V. A., 2017. Vplyv praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny na pravozaostovnu diialnist v Ukraini [The impact of the case law of the European Court of Human Rights on law enforcement in Ukraine]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, №5, pp. 10–14. (in Ukrainian).

**Volik V.,
Shamara R.**

THE IMPACT OF THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS ON LAW ENFORCEMENT IN UKRAINE: CURRENT STATUS AND PROSPECTS

The article analyses the importance of judicial law-making for ensuring the flexibility and stability of the legal system in the absence or imperfection of a legal framework. The absence of the necessary provisions in national legislation creates legal gaps that impede effective law enforcement and make it difficult to ensure fairness in court decisions. In such cases, courts play an active law-making role, applying case law, interpretation and analogy to fill the legal gaps.

Based on a comparative analysis, the authors highlight the advantages of judicial lawmaking, in particular, its ability to adapt the legal system to new social challenges, ensure the effectiveness of law enforcement and avoid legal conflicts. At the same time, the authors note that excessive use of the lawmaking function may lead to legal uncertainty and subjectivity in decisions. This is confirmed by examples from different legal systems demonstrating both successful and controversial cases of judicial overcoming of gaps in legislation.

The authors emphasise that the effective functioning of the legal system requires a balance between legislative and judicial lawmaking. Such an approach allows ensuring that legal provisions meet the needs of society and strengthens the rule of law. The article emphasises that judicial law-making should be based on the principles of legal certainty and respect for the interests of society, which minimises the risks of subjective interpretation and instability in law application.

The authors also draw attention to the legal problems associated with the use of judicial lawmaking in Ukraine, which has a mixed legal system, and point to the trend towards the use of case law. The authors conclude by emphasising the importance of continuing research on judicial lawmaking and improving the national legal framework, which will contribute to the sustainable development of law in Ukraine.

Keywords: human rights, European Court of Human Rights, case law of the European Court of Human Rights, legal influence, aspects of influence, law enforcement, judicial activity, law enforcement.

УДК 327.7

Гічко О.

МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ ЯК ОБ'ЄКТИВНА ПОТРЕБА В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Статтю присвячено дослідженню окремих питань посиленню рівня міжнародної співпраці України з міжнародними партнерами в умовах триваючої повномасштабної агресії. Автором досліджено загальне розуміння інтересів держави в інформаційній сфері, а також проаналізовано такі категорії, як «інформаційний простір» та «інформаційна сфера». Маючи сформований інформаційний простір, а також розвинену структуру інформаційної сфери, Україна використовує їх в межах реалізації власних інтересів як в середині держави, так і в межах зовнішніх відносин. Зазначена діяльність обумовлена наявністю інформаційного суверенітету та можливістю виступати рівноправним учасником міжнародних відносин. Наведено аргументи на користь того, що будь-який із видів безпеки, сукупність яких утворює національну безпеку України, містить інформаційну складову, руйнуючий вплив на яку здатний завдати шкоди іншим видам безпеки і ослабити рівень національної безпеки в цілому.

Встановлено, що динаміка подій як внутрішньополітичного характеру, так і на світовій арені активізувала низку напрямів співробітництва, які у мирний час не були актуальними. Наслідки збройної агресії РФ впливають не тільки на соціально-політичну ситуацію в Україні, але й на глобальні процеси у світі. При цьому від посилення окремих напрямів співробітництва, переважно пов'язаних із протидією інформаційним операціям та акціям представників держави агресора та системному і цілеспрямованому інформаційному впливі на світову спільноту, залежить не тільки військовий успіх України, але й майбутнє цивілізованої євроатлантичної спільноти. Міжнародні партнери України, за умови врахування її досвіду протидії агресії в інформаційній сфері, здатні мінімізувати негативний ефект від цілеспрямованого впливу держави-агресора на інформаційний простір та створити ефективний механізм реагування на найменші прояви таких зусиль. Зі свого ж боку Україна отримує додаткові ресурси в своїй боротьбі, що, безумовно, є важливим фактором на шляху до перемоги. І зазначені напрями міжнародного співробітництва в інформаційній сфері наразі є найпріоритетнішими.

Ключові слова: інформаційна сфера, інформаційний простір, інформаційна безпека, міжнародне співробітництво, протидія збройній агресії.

DOI 10.34079/2226-3047-2024-14-28-28-38

Постановка проблеми та її актуальність. Співпраця в інформаційній сфері є особливою сукупністю відносин, яка регулюється міжнародними та національними нормами права. Суб'єктами цих відносин є держави, їхні органи, міжнародні органи та організації, що вирішують завдання, пов'язані із численними аспектами обігу інформації. В цілому такій співпраці передують узгоджена діяльність держав та інших учасників міжнародних відносин в інформаційній сфері, що полягає у виробленні концептуальних положень міжнародної інформаційної політики, формуванні правової основи міждержавних відносин у цій сфері, створенні механізмів взаємодії між суб'єктами різних держав у відносинах, що склалися в інформаційній сфері.

Прагнення держав та окремих суб'єктів міжнародних відносин до співпраці в інформаційній сфері завжди обумовлювалося тим, що внутрішньодержавних заходів та ресурсів виявлялося недостатньо для повного та всебічного забезпечення прав і свобод громадян у сфері обігу інформації та пов'язаних з цим суспільних відносин. У сучасному світі глобалізації, що супроводжується поширенням інформаційних та телекомунікаційних технологій, розвитком фінансових систем, транспорту, відсутністю інформаційних кордонів та зростанням активності представників злочинності в інформаційному просторі не тільки всередині держав, але й на міжнародній арені, інтернаціоналізацією злочинності, співробітництво держав в інформаційній сфері набуває особливого значення.

Що ж стосується внутрішньополітичної ситуації в нашій державі (наслідки якої впливають на глобальні процеси у світі), то триваюча вже майже 3 роки збройна агресія визначила окремі, нетипові напрями міжнародного співробітництва в інформаційній сфері, від яких залежить не тільки військовий успіх України, але й майбутнє цивілізованої євроатлантичної спільноти. Отже, корегування змісту, форм та меж такого співробітництва є досить важливим завданням в умовах загостреної зовнішньополітичної ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з обраної теми. Вітчизняна наука містить досить широкий масив досліджень, які стосуються міжнародного співробітництва в інформаційній сфері. Серед фахівців, які приділяли уваги цим питанням необхідно згадати М. Ажнюк, А. Бартоша, С. Будаговську, С. Верби, С. Войтко, А. Гуцала, В. Горбуліна, В. Горовенка, Д. Дубова, Т. Жовтенка, І. Забари, В. Коломиєць, О. Курбана, О. Кучмій, О. Литвиненка, Є. Магду, Є. Макаренко, А. Мішина, М. Ожевана, Г. Почепцова, О. Сосніна, Л. Чекаленко, О. Штирьова, Г. Яворську тощо. Вказаними науковцями досліджено низку питань як загального, так і специфічного характеру в частині взаємодії України з іншими державами в інформаційній сфері. Разом із цим динаміка подій як внутрішньополітичного характеру, так і на світовій арені активізувала низку напрямів співробітництва, які у мирний час не були актуальними, що має стати предметом подальших наукових досліджень.

Мета дослідження полягає в аналізі сучасного розуміння змісту та передумов міжнародного співробітництва в інформаційній сфері, а також визначенні важливих напрямів поглиблення такої взаємодії в умовах триваючої збройної агресії.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі інформаційні технології дедалі активніше застосовуються в різноманітних сферах життя суспільства, видозмінюючи їх і надаючи соціальному та людському розвитку нових якостей, сенсів та вимірів. Інформаційна складова відіграє також суттєву роль у формуванні конкурентного потенціалу держав, розвитку міжнародних відносин (Суть та особливості). Вітчизняним законодавством (ст. 3 Закону України «Про інформацію») визначені такі основні напрями державної інформаційної політики: забезпечення доступу кожного до інформації; забезпечення рівних можливостей щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації; створення умов для формування в Україні інформаційного суспільства; забезпечення відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень; створення інформаційних систем і мереж інформації, розвиток електронного урядування; постійне оновлення, збагачення та зберігання національних інформаційних ресурсів; забезпечення інформаційної безпеки України; сприяння міжнародній співпраці в інформаційній сфері та входженню України до світового інформаційного простору.

Цілком очевидно, що реалізація більшості означених напрямів не можлива виключно із задіянням внутрішньодержавних ресурсів. Враховуючи, що Україна щільно

інтегрована в міжнародну спільноту та є її частиною, функціонування нашої держави в світовому інформаційному просторі породжує виникнення низки суспільних відносин як внутрішньодержавного, так і міжнародного характеру. В цьому контексті погодимось із Штирьовим О.М. і Вербою С.М., які зауважили, що «сьогодні не існує єдиного поняття інформаційних відносин як в науці, так і на практиці. Це поняття є занадто широкомасштабним та охоплює величезну кількість ознак, факторів та характеристик, для того, щоб мати єдиний результативний підхід до глобального вирішення даного питання в науці, крім загально визнаного тлумачення про інформаційні правовідносини як суспільні відносини, що регулюються нормами інформаційного права, не існує єдності щодо визначення інформаційних правовідносин, їх змісту, структури» (Штирьов, Верба, 2020, с. 891). Разом із цим необхідно враховувати, що кожна сфера суспільних відносин має свою інформаційну складову, яка має забезпечити як комунікацію в цій сфері, так і її методичне наповнення, збереження даних, які були накопичені або створені в процесі життєдіяльності, з метою їх використання.

В науці головними напрямками міжнародної інформаційної політики визначались: сприяння міжнародному співробітництву в комунікаційній сфері, заохочення до міжнародного обміну інформацією незалежно від кордонів і рівноправну участь у міжнародних інформаційних потоках, використання глобальної економічної інтеграції на основі міжнародної інфоінфраструктури в національних інтересах, об'єднання інтелектуальних ресурсів різних країн для прогресивного розвитку цивілізації (Онищенко, Горовий, Попик, 2011, с. 102). І дійсно, участь держав в світових інформаційних потоках, по-перше, є запорукою зміцнення їх технологічного потенціалу та здатністю збагачувати свою інформаційну сферу надбаннями як наукового, так і політичного, економічного, культурного характеру, а, по-друге, можливістю оперативно реагувати на глобальні зміни в світі. Від цього залежить розвиток та авторитет країни на світовій арені, а також можливість повною мірою забезпечити захист і охорону інформаційної безпеки як складової національної безпеки в цілому.

Що ж стосується міжнародної співпраці, то, як зазначає С.М. Перепьолкін, така співпраця здійснюється з дотриманням певних принципів, які являють собою виражені в нормах права інформативно-керівні ідеї, положення, що визначають зміст галузі права, надають їй цілісність, єдність сукупності правових норм, об'єднаних предметом правового регулювання. Насамперед, це єдині для всього міжнародного права основні принципи: повага державного суверенітету, суверенна рівність держав, співробітництва держав, сумлінного виконання міжнародних зобов'язань та ін. Існують і спеціальні принципи: взаємності, добровільності, законності, дотримання прав та інтересів третіх сторін державами-учасниками договірних відносин тощо (Перепьолкін, 2016, с. 7-8).

Суспільні відносини, що виникають в інформаційній сфері, як правило, супроводжують інші важливі процеси, які відіграють значну роль в контексті реалізації суспільством своїх найважливіших свобод та інтересів. Тому наразі важливим аспектом є фактична здатність держави виступати на міждержавному рівні в якості рівноправного суб'єкта певних відносин. Зовнішня складова суверенітету держави в цілому визначає її можливість реалізовувати свої інтереси, у тому числі в інформаційній сфері, на міждержавному рівні, якщо це не суперечить встановленому порядку. Інформаційний суверенітет, так само, як і інші складові суверенітету держави, не є самостійним явищем, а реалізується у взаємозв'язку із іншими його складовими.

Спеціалісти створеної в межах ООН Групи урядових експертів щодо досягнень у сфері інформатизації та телекомунікацій у контексті міжнародної безпеки зробили висновок, що «суверенітет держав і міжнародні норми та принципи, які слідує із суверенітету, застосовуються до здійснення державами діяльності, пов'язаної з ІКТ

[інформаційно-комунікаційними технологіями], та до їх юрисдикції над ІКТ-інфраструктурою, розташованою на їх територіях. У процесі використання ІКТ держави повинні дотримуватися, поряд з іншими принципами міжнародного права, таких принципів, як державний суверенітет, суверенна рівність, вирішення спорів мирними засобами та невтручання у внутрішні справи інших держав» (Distr. General A/70/74, 2015). Таким чином, потенційна можливість відповідних суб'єктів мати певні права і свободи в інформаційній сфері, а також реалізовувати їх обумовлена поширенням суверенітету держави на питання, пов'язані з інформаційною сферою, що є офіційно визнаним принципом на рівні міжнародної спільноти.

Ідея ж міжнародної інформаційної безпеки, яка мала стати результатом узгоджених дій членів світового співтовариства, вперше отримала практичну реалізацію в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН A/RES/53/70 від 4 грудня 1998 р. «Досягнення у сфері інформатизації та телекомунікацій в контексті міжнародної безпеки» (Резолюція ГА ООН A/RES/53/70, 1998). Документом започатковано обговорення можливостей створення абсолютно нового міжнародно-правового режиму, структурним елементом якого в перспективі повинні стати інформація, інформаційна технологія і методи її використання.

Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/54/49 від 1 грудня 1999 р. «Досягнення у сфері інформатизації і телекомунікацій в контексті міжнародної безпеки» (Резолюція ГА ООН A/RES/54/49, 1999) було розширено перелік сфер, на які розповсюджуються загрози міжнародній інформаційній безпеці, зокрема, окрім цивільної, виділено також військову сферу. На виконання цієї резолюції в 2000 р. Секретаріатом ООН були розроблені та опубліковані для подальшого обговорення в спеціальній доповіді Генерального секретаря ООН від 10 червня 2000 р. «Принципи, що тим або іншим чином стосуються міжнародної безпеки інформаційного порядку».

Принципами визначено норми поведінки держав в інформаційному просторі, створеними для них відповідними моральними зобов'язаннями, а також закладено основу для міжнародних переговорів під егідою ООН та інших міжнародних організацій з проблем міжнародної інформаційної безпеки. Вперше було сформовано понятійний апарат системи міжнародної інформаційної безпеки та розроблені наступні визначення: інформаційний простір, інформаційний ресурс, інформаційна війна, інформаційна зброя, інформаційна безпека, загроза інформаційної безпеки, міжнародна інформаційна безпека, неправомірне використання інформаційно-телекомунікаційних систем, несанкціоноване втручання в інформаційно-телекомунікаційні системи і інформаційні ресурси, критично важливі структури, міжнародний інформаційний тероризм, міжнародна інформаційна злочинність.

Контроль над інформаційною сферою та інформаційним простором є запорукою розвитку держави у заданому напрямі. Керівні документи, які регулюють інформаційну сферу в ЄС, у тому числі стосуються забезпечення інформаційної безпеки країн ЄС та їхніх громадян (захист інформаційного суверенітету, забезпечення інформаційних прав та свобод громадян, визначення режимів функціонування інформації тощо) та розвитку спільного європейського медіа-простору (Конах, 2016, с. 11).

В 1999 році у доповіді Генерального Секретаря ООН «Досягнення у сфері інформатизації і телекомунікації в контексті міжнародної безпеки» зазначалось, що збільшення за рахунок новітніх інформаційних технологій військового потенціалу країн веде до зміни глобального і регіонального балансу сил, виникнення напруженості між традиційними центрами сили і впливу. Формується принципово нова сфера протиборства на міжнародній арені, створюється ризик нового витка гонки озброєнь на основі науково-технічних досягнень у сфері інформатизації і зв'язку. При цьому

зачіпається як сфера національної безпеки окремих держав, так і загальна система міжнародної колективної безпеки на регіональних і глобальному рівнях (Distr. General A/54/213, 1999). Означені висновки вказують на необхідність виваженого ставлення до дій кожної держави у світовому інформаційному просторі та формування дієвих важелів впливу на тих, чия діяльність суперечить інтересам світового співтовариства.

Інформаційний простір та інформаційна сфера – не тотожні поняття, оскільки терміном «простір» охоплено певний вимір, в якому здійснюється обіг всього масиву інформації, а також технічне чи програмне забезпечення, яке підтримує та забезпечує цей обіг. І зазначений вимір не можна обмежувати, наприклад, тільки мережею Інтернет, оскільки обіг інформації здійснюється й між суб'єктами напрямку, як із застосуванням спеціальних методів та інструментів (обмін розвіданими та іншою чутливою інформацією), так і без спеціальних інструментів, а також шляхом поширення носіїв інформації фізичного характеру, шляхом застосування засобів масової інформації і т.п.

Разом із цим, і це важливо враховувати, належним чином створений та такий, що ефективно функціонує, інформаційний простір – це необхідна передумова міжнародної співпраці в інформаційній сфері, оскільки здійснення спільних та узгоджених дій на різних платформах, враховуючи рівень розвитку сучасних комунікаційних технологій, а також обсягів та характеру інформації, яка є предметом співпраці, технічно неможливо чи малоефективно. Основними функціями, що в сучасних умовах виконує інформаційний простір, є такі: а) інтегруюча; б) комунікативна; в) актуалізуюча; г) геополітична (Поняття інформаційного простору).

В проєкті Концепції інформаційної безпеки інформаційна сфера визначається як сукупність інформаційних технологій, ресурсів, продукції і послуг, інформаційної інфраструктури, суб'єктів інформаційної діяльності та системи регулювання суспільних інформаційних відносин (Концепція, 2015). Баранов О.А. дає аналогічне, але більш розвинуте розуміння інформаційної сфери, визначаючи її як сукупність інформації та інформаційних ресурсів, інформаційної інфраструктури, суб'єктів, що здійснюють оборот інформації, тобто її створення, поширення (передавання), зберігання, використання та знищення, та забезпечують цей оборот, суспільних відносин, які при цьому виникають, системи її правового забезпечення, а також інституційної системи державного управління та регулювання цією сферою (Баранов, 2014, с. 21-22).

Якщо здійснити умовний поділ складових інформаційної сфери, які вбачаються з наведеного вище визначення, то виділимо наступні: інформація; інформаційні ресурси; інформаційна інфраструктура; суб'єкти, що здійснюють оборот інформації; суспільні відносини, які виникають в процесі обороту інформації; правове забезпечення інформаційної сфери; інституційна система державного управління і регулювання цією сферою. Необхідно враховувати, що наразі інформаційна сфера дедалі більше перетворюється на арену міжнародного суперництва (конкуренції), протиправних дій, соціальних та етнічних конфліктів, створює загрози національним інтересам при реалізації законних інтересів особистості, суспільства і держави (Соснін, 2014).

З одного боку, існують суто інформаційні відносини, не пов'язані з іншими галузями суспільного життя. Разом з цим, кожна сфера суспільного життя обов'язково має в собі відповідну складову, яка забезпечує обіг інформації як в самій сфері, так і між пов'язаними суб'єктами, зацікавленими у споживанні такої інформації. Що стосується терміну співпраця, то, в принципі, його зміст охоплює спільну з іншими суб'єктами діяльність, спрямовану на досягнення узгодженого результату. Одразу акцентуємо увагу на такому: у вітчизняному законодавстві не існує єдності в термінології, яка б характеризувала співпрацю. Зокрема, поруч із терміном «співпраця» можуть вживатись терміни «взаємодія» та «співробітництво». Підкреслимо, що для інформаційного права

притаманна певна поліваріантність в термінологічному контексті, з огляду на що певні відносини чи об'єкти можуть мати низку синонімічних назв, що, в більшості випадків не є засобом підкреслити якусь особливість чи відмінність одного й того ж явища чи об'єкта, в залежності від вжитого терміну.

В контексті міжнародної співпраці необхідно враховувати, що її суб'єкти належать до різних держав – двох або більше, при цьому зовсім не важливо, чи здійснюється співпраця між суб'єктами, які територіально перебувають в межах інших держав, чи такі суб'єкти перебувають в межах однієї держави (навіть тієї, до якої жоден з них не належить). Іншими словами, міжнародна співпраця – це реалізація окремих аспектів міжнародних відносин, в яких зацікавлені декілька сторін, що характеризується спільним виконанням узгоджених дій, спрямованих на досягнення визначеного заздалегідь результату, учасниками, що діють в межах декількох держав або від їх імені.

Маючи сформований інформаційний простір, а також розвинену структуру інформаційної сфери, Україна використовує їх в межах реалізації власних інтересів як в середині держави, так і в межах зовнішніх відносин. Проте, і тут необхідно погодитись із Я. Лелетом, «інформаційний простір у сучасному світі без сумніву посідає одне із головних місць у формуванні та протіканні військово-політичних конфліктів. Будь-яка інформація в тій чи іншій мірі є стратегічним об'єктом формування національної безпекової доктрини будь-якої держави». Як зазначає вказаний науковець, у сфері інформації в інтересах України як держави формується її політика забезпечення та функціонування системи інформаційної безпеки. Особливо це важливо під час російської агресії проти нашої держави, де інформація використовується на рівні зброї. Нею завжди можна зманіпулювати тому завдання будь-якої держави, яка в умовах війн та конфліктів піддають інформаційним загрозам розпізнати ці факти та впровадити заходи для їх нейтралізації (Лелет, 2024, с. 102).

Будь-яка із національних цілей в інформаційній сфері може бути реалізована більш ефективно лише за умови налагодження плідної співпраці з іноземними партнерами, залучення досвіду, а також аналітичної та консультативної допомоги передових країни, які мають ефективні механізми забезпечення тих або інших національних інтересів в інформаційному просторі. Отже, враховуючи, що, розвинений інформаційний простір є передумовою міжнародної співпраці в інформаційній сфері, його інтеграція у світовий інформаційний простір, з одного боку, є засобом підвищення ефективності міжнародної взаємодії в інформаційній сфері, а з іншого боку – власне й предметом та способом співпраці. Сучасна міжнародна співпраця в інформаційній сфері здійснюється на договірній основі, а за відсутності договорів – на засадах взаємності, у межах міжнародних організацій, через представників державних органів, у регіональному масштабі. Вказана діяльність ґрунтується на системі правового регулювання взаємодії держав, їх компетентних органів та інших суб'єктів, яка заснована на взаємодії міжнародного та національного права, що регулюють відносини в інформаційній сфері.

А.А. Головка зазначає, що початок російської агресії проти України став значним стимулом для початку переоцінки країнами ЄС діючих правил та принципів забезпечення безпеки в інформаційній сфері. Особливо це помітно на прикладі країн Центральної та Північної Європи, які зважаючи на своє географічне положення та геополітичні цілі вищого керівництва РФ, знаходяться в зоні постійного впливу з боку Москви. Сьогодні уряди багатьох країн даного регіону намагаються адаптувати систему національної безпеки до нових викликів, зокрема інформаційних, що наявні в сучасних умовах (Головка, 2018, с. 80). Безперечно, взаємодія України зі світовою спільнотою в частині інформаційного висвітлення збройної агресії росії, аналізу передумов, причин та наслідків воєнних злочинів на території України, протидії наративам держави-агресора

та інформаційно-психологічним спецопераціям, які вона проводить, обміну розвідувальною інформацією, з одного боку є запорукою підтримки нашої держави демократичними країнами, а з іншого боку – механізмом ослаблення впливу держави-агресора на інформаційний порядок денний на світовому рівні.

Разом із цим, як це не дивно, але ті загрози національним інтересам та національній безпеці України в інформаційній сфері, які ще у 2020-2021 роках було визначено у Стратегіях національної безпеки та інформаційної безпеки України, затверджених, відповідно, Указами Президента України від 14.09.2020 № 392/2020 та від 28.12.2021 № 685/2021, залишились актуальними і сьогодні, проте їх гострота в умовах триваючої війни і відмови держави-агресора від стратегії приховування своїх агресивних намірів значно зросла. Так, метою Стратегії інформаційної безпеки визначено посилення спроможностей щодо забезпечення інформаційної безпеки держави, її інформаційного простору, підтримки інформаційними засобами та заходами соціальної та політичної стабільності, оборони держави, захисту державного суверенітету, територіальної цілісності України, демократичного конституційного ладу, забезпечення прав та свобод кожного громадянина. До засобів досягнення цієї мети, в числі інших, планувався розвиток міжнародної співпраці у сфері інформаційної безпеки на засадах партнерства та взаємної підтримки. Як бачимо, недостатні зусилля в цьому напрямі стали очевидними з початком повномасштабного вторгнення РФ на територію України в 2022 році.

Серед негативних чинників в інформаційній сфері все ще залишаються глобальні дезінформаційні кампанії, які інспіруються авторитарними урядами та активістами радикальних рухів для маніпулювання свідомістю окремих людей та груп населення, що створює загрози демократичному розвитку держав та міжнародній стабільності. Толерантне та спостережливе ставлення до зазначених явищ в міжнародному просторі призводить до поширення деструктивної ідеології та ослаблення системи цінностей демократичних держав. Разом із цим, наприклад, спеціалістами Центру протидії дезінформації при Раді національної безпеки і оборони України отримано та накопичено значний масив інформації щодо стратегій, шаблонів та методів діяльності представників держави-агресора та її сателітів в інформаційній сфері, що, безперечно може стати предметом співпраці з міжнародними партнерами в контексті протидії агресору в інформаційному просторі.

Суттєву загрозу створюють спеціальні інформаційні операції РФ, які спрямовано на ключові демократичні інституції (зокрема, виборчі), та на посилення внутрішніх протиріч в Україні та інших демократичних державах. Моделі і механізми інформаційного втручання агресора вільно діють в інформаційному просторі інших держав, швидко адаптуючись до локальних контекстів та регуляторних політик. Д.В. Смотрич та В. Браїлко з цього приводу вказують, що «враховуючи існуючі глобальні загрози та виклики, видається можливим ефективна протидія інформаційній агресії шляхом залучення до цього процесу міжнародних організацій, інституцій та міжнародної спільноти. Адже, як свідчать реалії сьогодення, у веденні війни в інформаційному полі немає кордону» (Смотрич, Браїлко, 2023, с. 126).

Автори Стратегії інформаційної безпеки пропонували відповідати на вказану деструктивну діяльність держави-агресора обмежувальними заходами (санкціями) та ефективним механізмом моніторингу і відповідальності за їх порушення. Таке реагування передбачає координацію спільних зусиль і систему цілеспрямованих кроків, що, на жаль, поки не отримало реального втілення.

Висновки. Як показав досвід останніх воєнних років, негативний вплив на інформаційну складову будь-якого із видів безпеки – воєнної, громадської, державної і т.д. здатен завдати деструктивного впливу на всі інші складові національної безпеки як

окремої держави, так і міжнародної безпеки, миру та правопорядку. Враховуючи фактичний вакуум в питаннях спільної протидії інформаційним акціям та цілеспрямованому інформаційному впливу держави-агресора на критично важливі рішення щодо підтримки України в протистоянні військовій агресії, вбачається за необхідне посилити зусилля по налагодженню міжнародної взаємодії в цьому та інших пов'язаних напрямках. Міжнародні партнери України, за умови врахування її досвіду протидії агресії в інформаційній сфері, здатні мінімізувати негативний ефект від цілеспрямованого впливу держави-агресора на інформаційний простір та створити ефективний механізм реагування на найменші прояви таких зусиль. Зі свого ж боку Україна отримає додаткові ресурси в своїй боротьбі, що, безумовно, є важливим фактором на шляху до перемоги.

Бібліографічний список:

- Баранов, О. А., 2014. *Правове забезпечення інформаційної сфери : теорія, методологія і практика : монографія*. Едельвейс, Київ.
- Головка, А. А., 2018. Громадянське суспільство як суб'єкт протидії загрозам національній безпеці в інформаційній сфері. Кандидат наук. Дисертація. Київ.
- Конах, В. К., 2016. Система концептуальних документів ЄС в інформаційній сфері як приклад для України. *Стратегічні пріоритети*. № 3 (40), с. 93-93.
- Концепція інформаційної безпеки (проект), 2015 [онлайн]. Доступно: <<https://www.osce.org/files/f/documents/0/2/175056.pdf>> (Дата звернення 07.12.2024).
- Лелет, Я., 2024. Генеза інформаційної безпеки в умовах воєнно-політичного конфлікту. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія*. Випуск 19. с. 98-104.
- Онищенко, О. С., Горовий, В. М., Попик, В. І. та ін. 2011. *Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій*, НБУВ. Київ.
- Переполюкін, С. М. 2016, *Конспект лекцій з дисципліни «Міжнародне співробітництво у сфері правоохоронної діяльності»*. Дніпро.
- Поняття інформаційного простору. *Навчальні матеріали онлайн*. [онлайн]. Доступно: <http://pidruchniki.com/1350052747708/informatika/ponyattya_informatsiyного_prostoru> (Дата звернення 07.12.2024).
- Резолюція Досягнення у сфері інформатизації та телекомунікацій в контексті міжнародної безпеки A/RES/53/70 від 4 груд. 1998 р. Генеральна Асамблея ООН [онлайн]. Доступно: <<https://undocs.org/ru/A/RES/53/70>> (Дата звернення 09.12.2024).
- Резолюція Досягнення у сфері інформатизації і телекомунікацій в контексті міжнародної безпеки A/RES/54/49 від 1 груд. 1999 р. Генеральна Асамблея ООН [онлайн]. Доступно: <<https://undocs.org/ru/A/RES/54/49>> (Дата звернення 09.12.2024).
- Смоліч, Д. та Браїлко, Л. 2023. Інформаційна безпека в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія : Право*. 77. с. 121–127.
- Соснін, О., 2014. Про обумовленість радикальних змін у розумінні владою і суспільством права громадян на інформацію. *Зовнішні справи*. 9. [онлайн]. Доступно: <<http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/proobumovlenistradikalnikh-zmin-u-rozuminnivladoju/#sthash.upmeD2Zg.dpuf>> (Дата звернення 06.12.2024).
- Суть та особливості науково-технічних відносин. [онлайн]. Доступно: <<http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=32477&pg=0>> (Дата звернення 06.12.2024).

Штиршов, О.М. та Верба, С.М. 2020. Державне управління процесами міжнародного співробітництва України в сфері інформаційних відносин. *Publ. upr. reg. rozvit.* с. 889-914.

Distr. General A/54/213 10 August 1999 [онлайн]. Доступно: < www.sussex.ac.uk/.../UN%20A54218_Adv%20> (Дата звернення 05.12.2024).

Distr. General A/70/174 22 July 2015 [онлайн]. Доступно: <<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n15/228/37/pdf/n1522837.pdf>> (Дата звернення 05.12.2024).

References:

Baranov, O. A., 2014. *Pravove zabezpechennia informatsiinoi sfery : teoriia, metodolohiia i praktyka : monohrafiia* [Legal Support of the Information Sphere: Theory, Methodology, and Practice]. Edelveis, Kyiv (in Ukrainian).

Distr. General A/54/213 10 August 1999 [online]. Available at: <www.sussex.ac.uk/.../UN%20A54218_Adv%20> (Accessed 05.12.2024).

Distr. General A/70/174 22 July 2015 [online]. Available at: <<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n15/228/37/pdf/n1522837.pdf>> (Accessed 05.12.2024).

Holovka, A. A., 2018. *Hromadianske suspilstvo yak sub'iekt protydyi zahrozam natsionalnii bezpetsi v informatsiinii sferi* [Civil Society as a Subject Counteracting Threats to National Security in the Information Sphere]. Kandydat nauk. Dysertatsiia. Kyiv (in Ukrainian).

Konakh, V. K., 2016. Systema kontseptualnykh dokumentiv YeS v informatsiinii sferi yak pryklad dlia Ukrainy. [The System of Conceptual Documents of the EU in the Information Sphere as an Example for Ukraine]. *Stratehichni priorytety* № 3 (40), s. 93-93 (in Ukrainian).

Kontseptsiiia informatsiinoi bezpeky (proiekt) [The Concept of Information Security] [online]. Available at: <<https://www.osce.org/files/f/documents/0/2/175056.pdf>> (Accessed 07.12.2024) (in Ukrainian).

Lelet, Ya., 2024. Heneza informatsiinoi bezpeky v umovakh voienno-politychnoho konfliktu [The Genesis of Information Security in the Context of Military-Political Conflict]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Serii: Politolohiia. Vypusk 19.* s. 98-104 (in Ukrainian).

Onyshchenko, O. S., Horovyi, V. M., Popyk, V. I. ta in. 2011. Natsionalnyi informatsiinyi suverenitet u konteksti rozvytku novitnykh informatsiinykh tekhnolohii [National Information Sovereignty in the Context of the Development of Advanced Information Technologies], NBUV. Kyiv (in Ukrainian).

Perepolkin, S. M. 2016, *Konspekt lektsii z dysypliny «Mizhmarodne spivrobitnytstvo u sferi pravookhoronnoi diialnosti* [Lecture Notes on the Discipline «International Cooperation in the Field of Law Enforcement Activities»]. Dnipro (in Ukrainian).

Poniattia informatsiinoho prostoru [The Concept of the Information Space]. *Navchalni materialy online* [online]. Available at: <http://pidruchniki.com/1350052747708/informatika/ponyattya_informatsiynogo_prostoru> (Accessed 07.12.2024) (in Ukrainian).

Rezoliutsiia Dosiahnennia u sferi informatyzatsii ta telekomunikatsii v konteksti mizhnarodnoi bezpeky A/RES/53/70 vid 4 hrud. 1998 r. Heneralna Asambleia OON [online]. Available at: <<https://undocs.org/ru/A/RES/53/70>> (Accessed 09.12.2024) (in Ukrainian).

- Rezoliutsiia Dosiahnennia u sferi informatyzatsii i telekomunikatsii v konteksti mizhnarodnoi bezpeky A/RES/54/49 vid 1 hrud. 1999 r. Heneralna Asambleia OON [online]. Available at: <<https://undocs.org/ru/A/RES/54/49>> (Accessed 09.12.2024) (in Ukrainian).
- Shtyrov, O.M. ta Verba, S.M. 2020. Derzhavne upravlinnia protsesamy mizhnarodnoho spivrobitnytstva Ukrainy v sferi informatsiinykh vidnosyn [State Management of International Cooperation Processes in Ukraine in the Sphere of Information Relations]. *Publ. upr. reg. rozvit.* s. 889-914 (in Ukrainian).
- Smotrych, D. ta Brailko, L. 2023. Informatsiina bezpeka v umovakh voiennoho stanu [Information Security under Martial Law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya : Pravo.* 77. s. 121–127 (in Ukrainian).
- Sosnin, O., 2014. Pro obumovlenist radykalnykh zmin u rozuminni vladoiu i suspilstvom prava hromadian na informatsiiu [On the Preconditions for Radical Changes in the Understanding of Citizens' Right to Information by Authorities and Society]. *Zovnishni spravy.* 9. [online]. Available at: <<http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertnadumka/view/article/proobumovlenistradikalnikh-zmin-u-rozuminnivladoju/#sthash.upmeD2Zg.dpuf>> (Accessed 06.12.2024) (in Ukrainian).
- Sut ta osoblyvosti naukovo-tekhnichnykh vidnosyn [The Essence and Features of Scientific and Technical Relations] [online]. Available at: <<http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=32477&pg=0>> (Accessed 06.12.2024) (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 10.12.2024 р.

O. Hichko

INTERNATIONAL COOPERATION OF UKRAINE IN THE INFORMATION SPHERE AS AN OBJECTIVE NEED IN THE CONDITIONS OF ARMED AGGRESSION

The article is dedicated to the study of specific issues regarding the enhancement of Ukraine's international cooperation with global partners under the conditions of ongoing large-scale aggression. The author examines the general understanding of the state's interests in the information sphere and analyzes such categories as "information space" and "information sphere." With an established information space and a developed structure of the information sphere, Ukraine utilizes these resources to realize its interests both domestically and in the context of foreign relations. This activity is conditioned by the presence of information sovereignty and the ability to act as an equal participant in international relations.

Arguments are presented to support the notion that any type of security, the combination of which constitutes Ukraine's national security, contains an informational component. A destructive impact on this component can harm other types of security and weaken the overall level of national security.

It has been established that the dynamics of events, both of a domestic political nature and on the global stage, have activated a range of areas of cooperation that were not relevant during peacetime. The consequences of the armed aggression by the Russian Federation affect not only the socio-political situation in Ukraine but also global processes worldwide. Strengthening specific areas of cooperation—primarily those related to countering information operations and actions by representatives of the aggressor state, as well as systematic and targeted information influence on the global community—affects not only Ukraine's military success but also the future of the civilized Euro-Atlantic community.

Ukraine's international partners, by considering its experience in countering aggression in the information sphere, are capable of minimizing the negative effects of the aggressor state's targeted influence on the information space and creating an effective mechanism for responding to the slightest manifestations of such efforts. In turn, Ukraine will receive additional resources in its struggle, which is undoubtedly an important factor on the path to victory. These areas of international cooperation in the information sphere are currently the highest priority.

Keywords: *information sphere, information space, information security, international cooperation, countering armed aggression.*

УДК 355.454(477)

Григор'єва В.В.
Кривошеєнко В.С.

ЩОДО РОЛІ АНТИМОНОПОЛЬНОГО КОМІТЕТУ УКРАЇНИ У РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ КОНКУРЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ

Однією з важливих складових забезпечення дієвої моделі економічного розвитку є створення конкурентного середовища, що мало актуальність у всі часи розвитку української державності та набуває ще більшого значення на період протистояння військовій агресії та часи відновлення. Ефективність убезпечення конкуренції на товарних ринках та рівність господарюючих суб'єктів, дотримання прав споживачів вимагають від держави створення дієвої моделі публічного управління.

Автори поставили за мету дослідження вдосконалення інституційних і правових інструментів реалізації повноважень, як ключового органу державної влади у сфері захисту економічної конкуренції, пропонують наукове дослідження у якому здійснено аналіз правового статусу Антимонопольного комітету України, як визначального органу державної влади у системі реалізації державної конкурентної політики. За результатом дослідження правового статусу та компетенції Антимонопольного комітету України, з урахуванням існуючих світових практик організації та здійснення державного контролю із захисту конкуренції, визначено аспекти підвищення ефективності шляхи реформування Антимонопольного комітету України.

Ключові слова: публічне управління, Антимонопольний комітет України, конкуренція, економічна конкуренція, господарська діяльність.

DOI 10.34079/2226-3047-2024-14-28-39-48

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Одним з важливих елементів у системі функціонування національної економіки є створення конкурентного середовища, що сприяє підвищенню ефективності виробництва, впровадженню інновацій, забезпеченню оптимального співвідношення ціни та якості товарів і послуг, а також захисту прав споживачів. Сучасні глобалізаційні процеси та стрімкий розвиток інноваційних технологій є викликами, що впливають на економіки всіх країн світу., одночасно Україна в умовах воєнного стану стикається з необхідністю адаптувати державну економічну політику до нових реалій як-то руйнування інфраструктури, зменшення інвестиційної привабливості та загрозу монополізації окремих ринків. Для забезпечення рівних умов конкуренції важливо вдосконалювати законодавство, що регулює функціонування економіки у кризових умовах й підвищеної вразливості економіки, зокрема щодо необхідності ефективного використання ресурсів та запобігання корупції, вимагає більш прозорих механізмів регулювання та посилення контролю дотримання конкурентного законодавства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню питань щодо правових засад формування й реалізації державної конкурентної політики за різними напрямками, в тому числі щодо правового режиму основного державного органу на який покладено здійснення конкурентної політики - Антимонопольного комітету України займалися такі вчені, як В. Авер'янов, Ю. Атаманова, О. Бакалінська, С. Валітов, Н. Корчак, В. Мамутов, В. Навроцький, Д. Напрієнко, В. Пасічник, В. Пашков, В. Полюкович, В. Сидор, В.

Сташис, Є. Соболев, Т. Удалов, Ю. Уманців, С. Шкляр та інші. Попри наявних досліджень питання правового статусу національного органу контролю в сфері дотримання конкуренції залишається таким що потребує подальшого визначення та удосконалення, особливо на сучасному етапі.

Метою дослідження дослідити правові засади організації та діяльності Антимонопольного комітету України з метою вдосконалення інституційних і правових інструментів реалізації повноважень, як ключового органу державної влади у сфері захисту економічної конкуренції.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні правового статусу Антимонопольного комітету України (далі АМКУ) важливим є генеза правових засад формування державної конкурентної політики та її інституалізація. Безперечно, основи державної конкурентної політики визначені у Конституції України, шляхом гарантування захисту конкуренції у підприємницькій діяльності та заборони зловживання монополюючим становищем і недобросовісну конкуренцію. На подальше підтвердження проголошених принципів Конституційний Суд України надав інтерпретацію положенням ч. 3 ст. 42 Конституції, зокрема щодо обов'язку держави «забезпечувати захист змагальності суб'єктів господарювання в отриманні та розподіленні ними прибутку з метою досягнення економічних та соціальних результатів» та забезпечення гарантування «права на підприємницьку діяльність та захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, не виключають можливості обмеження конкуренції, однак містять заборону на неправомірне обмеження конкуренції у підприємницькій діяльності» (Рішення Конституційного Суду України № 22-рп/2008 від 09.10.2008 у справі № 1-41/2008).

Першим важливим документом у сфері конкурентного законодавства в Україні став Закон «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції», прийнятий в 1992 році, який став першим кроком у формуванні конкурентного середовища в країні після здобуття незалежності та проголошення свободи підприємницької діяльності. Однак норми закону мали доволі загальний характер та не охоплювали всі нюанси конкурентних відносин. Важливо зазначити, що державна політика того часу характеризувалася як антимонопольна, то б то спрямована на досягнення розвитку конкуренції визначалося шляхом спрямування на запобігання монополюючій діяльності, її обмеження та припинення. Оскільки на початку 90-х років в українській економіці повсюди панував монополізм, то головний акцент у законах, які розроблялися та приймалися в той час, робився на його подоланні. Українське законодавство, що регулює економічну конкуренцію, зароджувалося насамперед як антимонопольне законодавство (Малий І. Й. 2009. 357 с., с. 268).

Відповідно, створений у 1993 році Антимонопольний комітет України, як орган державної влади зі спеціальним статусом, «метою діяльності якого є забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності» (Про Антимонопольний комітет України). Реалізація визначених законом «Про Антимонопольний комітет України» завдань «спрямовувалися насамперед на виявлення та припинення зловживань монополюючим становищем і дискримінації суб'єктів господарювання органами влади та управління, контроль за економічною концентрацією», особливу увагу приділяли бурхливому процесу приватизації. Важливим напрямком діяльності це нормативно-правове та методичне забезпечення, а саме «опрацювання проектів законодавчих і нормативних актів, що могли так або інакше позначитися на конкуренції» (Історія АМКУ).

Значні зміни у конкурентному законодавстві відбулися на початку 2000-х років, коли були прийняті закони «Про природні монополії» (2000 р.) та «Про захист

економічної конкуренції» (2001 р). На відміну від попереднього закону, цей акт визначив нові принципи забезпечення економічної конкуренції та «спрямований на забезпечення ефективного функціонування економіки України на основі розвитку конкурентних відносин» (Про захист економічної конкуренції). Законодавець запропонував важливі інструменти конкурентної політики, серед яких є попереджувальні заходи та посилення рівня відповідальності суб'єктів господарювання за порушення конкурентного законодавства. На забезпечення виконання оновлених напрямів державної конкурентної політики функції АМКУ розширено, що дозволило комітету посилити реагувати на порушення у сфері конкуренції. Одним з важливих напрямків змін у діяльності АМКУ відбулося у реалізації функцій превентивної політики «виховання духу чесної конкуренції» (Кантур К.С.. Вип. 2(45), С. 123-131, С. 129), а саме попередження формувань монополій.

Зміни в конкурентному законодавстві були спрямовані на підвищення ефективності контролю за ринком, адаптацію до європейських норм і стандартів, стимулювання розвитку господарської діяльності та забезпечення справедливих умов для всіх учасників ринку. Ці кроки істотно позитивно вплинули на економічний розвиток України, створюючи більш конкурентне середовище. В свою чергу, на розвиток українського конкурентного законодавства великий вплив мав світовий та європейський досвід.

Так, у Сполучених Штатах Америки поряд з прийняттям Законів Шермана (1890 р.), Клейтона (1914 р.) та Робінсона-Патмана (1936 р.), що спрямовані на захист конкуренції шляхом заборони монополізацію ринку, змову і дискримінацію (Рассел Пітман, 2016). Важливою складовою на забезпечення державної політики у Сполучених Штатах Америки створені Федеральна торгова комісія (Federal Trade Commission, FTC) та Антимонопольний підрозділ Міністерства юстиції (Department of Justice, DOJ). Зокрема, Федеральна торгова комісія (FTC) є незалежним федеральним органом, що відповідає за захист споживачів та підтримку конкуренції. Виконуючи свої функції, FTC проводить розслідування антиконкурентних практик, оцінює злиття та поглинання, а також накладає штрафи на компанії за порушення антимонопольного законодавства. Антимонопольний підрозділ Міністерства юстиції (DOJ) відповідає за правозастосування антимонопольних законів і має право подавати судові позови для блокування нелегальних злиттів або практик, які шкодять конкуренції. DOJ також проводить дослідження і розслідування стосовно монополій та картелів.

Конкурентне законодавство Великої Британії, хоча й походить від американської моделі, є більш ліберальним (Горян Є.В., Карасик О.О. 2014. № 1(22). До 1998 року в ньому не було чітких цілей та покарань, але під впливом ЄС було доповнено механізмами розслідування та накладення штрафів. Закон «Про конкуренцію» 1998 року відповідає нормам антимонопольного права ЄС, але британські органи активно застосовують не лише штрафи, а й заходи реструктуризації (Лукач І. В).

Після рішення щодо виходу Великої Британії з ЄС (Brexit), країна зберегла загальноєвропейські принципи конкурентного законодавства, збагачуючи національне право відповідно до національних інтересів. Основні тенденції, зокрема, спрямовані на забезпечення конкуренції та боротьбу з монополіями, залишилися. Британські органи продовжують застосовувати механізми розслідувань і накладення штрафів, а також заходи реструктуризації. Втім, після виходу з ЄС Великобританія отримала більшу свободу в розробці власних правил, адаптуючи законодавство для підтримки британських компаній та економіки в цілому. Таким чином, хоча основні принципи антимонопольного права залишаються в силі, може бути застосовано певна гнучкість та зміни в підходах до регулювання (Лукач І. В).

В Великій Британії основним органом, що відповідає за антимонопольне регулювання, є Управління з питань конкуренції та ринків (Competition and Markets Authority, СМА). СМА проводить контроль щодо злиттів, а також захист прав споживачів (фізичних та юридичних осіб) від нечесної торгівлі. Агентство також уповноважене розглядати справи щодо притягнення до відповідальності у разі порушення конкурентного законодавства, рекомендувати заходи на врегулювання антиконкурентних практик та примірювальних практик. Після Brexit СМА зберегла гнучкість у формуванні конкурентної політики, що дозволяє їй швидше реагувати на зміни в ринковій ситуації.

Європейське конкурентне законодавство з'явилося після Другої світової війни в рамках інтеграції країн для створення єдиного ринку (Ковтун М.С. 2017. С. 164-166). Основна мета європейської моделі - запобігання зловживанням домінуючим (монопольним) становищем і захист від антиконкурентних дій.

У Європейському Союзі важливу роль у контролі за конкуренцією відіграє Європейська Комісія, зокрема Директорат з питань конкуренції (DG Competition), яка здійснює нагляд за дотриманням антимонопольних норм, визначених у договорах ЄС. Комісія проводить розслідування злиття, спостерігає за антиконкурентною поведінкою компаній, а також накладає штрафи у випадку зловживання монопольним становищем. Європейська Комісія також видає рішення та рекомендації, спрямовані на збереження справедливої конкуренції на єдиному ринку.

В Україні у системі державних органів, ключову роль у сфері захисту конкуренції займає Антимонопольний комітет України (АМКУ), здійснюючи «захист і відновлення порушених прав учасників ринку та споживачів, запобігає подальшим порушенням, пов'язаним з обмеженням конкуренції, шляхом застосування та поєднання своїх функцій, зокрема контролюючої та каральної, а також застосуванням адміністративно-господарських санкцій у разі порушення законодавства про захист економічної конкуренції та антимонопольного законодавства» (Слободянюк, Хачатрян). Проте існують проблеми з незалежністю АМКУ, що може призвести до загроз маніпуляцій у застосуванні законодавства, необґрунтованого й несправедливого виконання його функцій. Крім того, інституційна спроможність комітету може бути обмежена через недостатність ресурсів та не завжди ефективну кадрову політику, що не сприяє залученню кваліфікованих спеціалістів (Смирнова К.В., 2017).

Важливим аспектом є підвищення інституційної спроможності Антимонопольного комітету України, що передбачає розширення його повноважень з метою посилення дієвості контролю за дотриманням конкурентного законодавства, прогнозування динаміки змін на товарних ринках та діагностику конкурентного середовища. Необхідність посилення інституційної спроможності Антимонопольного комітету закріплена й у рекомендаціях ряду міжнародних організацій, які надавали консультативну підтримку відомству протягом кількох років [Analytical Report following the Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. Brussels. 2023). На національному рівні питання потреби структурних змін у діяльності АМКУ визначено у Державній антикорупційній програмі на 2023-2025 роки, зокрема окреслені фактори усунення яких забезпечить державний захист конкуренції, а також сприятиме ефективності функціонування системи захисту економічної конкуренції в Україні в цілому, а саме прозорість діяльності комітету, дієвість громадського контролю, обмеження дискреційних повноважень (Постанова КМУ від 4.03.2023 р. № 220).

Певною мірою законодавець, навіть у важких умовах воєнного стану, вирішують

важливі питання задля відбудови економіки та випрацювання дієвих механізмів захисту конкуренції. Прийнятий у 2023 році Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про захист економічної конкуренції та діяльності Антимонопольного комітету України» (Закон № 3295-IX) певною мірою вирішує питання прозорості та відкритості діяльності АМКУ, а також умова оплати праці та матеріально-побутового та іншого забезпечення. Робота в цьому напрямку продовжується, про що свідчать законодавчі ініціативи, зокрема проекти законів про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення діяльності Антимонопольного комітету України (Проект № 9330 від 26.05.2023) та альтернативний до нього проект закону (Проект № 9330-1 від 02.06.2023) та пропонують важливі зміни спрямовані на інституційні зміни АМКУ. Однак можна констатувати, що реформа конкуренційного законодавства яка триває нажалі «не вирішує давно назрілої необхідності кодифікації» (Полухович, 2023).

Задля забезпечення ефективної реалізації повноважень у реалізації державної конкурентної політики важливо забезпечити повну незалежність АМКУ, за допомогою визначення чіткої та прозорої процедури формування комітету, забезпечення адекватним фінансуванням для виконання покладених функцій, запровадження системи зовнішнього контролю, що допоможе забезпечити підзвітність і прозорість його роботи. Особливу увагу приділити запровадженню прозорої системи реалізації громадського контролю. Важливою частиною реалізації запровадження якого є підвищення обізнаності щодо державної конкурентної політики за допомогою впровадження спільних інформаційних кампаній задля забезпечення належного рівня знань про права споживачів та суб'єктів господарювання у сфері конкуренції.

Гармонізація національного законодавства з нормами ЄС в сферах контролю за економічною концентрацією та державною допомогою сприятиме підвищенню прозорості роботи АМКУ і зробить його більш ефективним у забезпеченні справедливих умов конкуренції (Ковтун М.С., 2017; Бакалінська О.О. 2009). Яскравим прикладом цього є Польща, яка активно імплементувала європейські директиви після свого вступу до ЄС.

Польська державна система управління захисту конкуренції та споживачів є доволі складною й складається з Управління з питань конкуренції та захисту прав споживачів (Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów, UOKiK), що працює горизонтально та інші структури, що працюють у відповідних сферах, зокрема галузеві регулятори, члени Ради міністрів, контролюючі органи та неурядові організації, з його властивостями. Безпосередньо Управління (UOKiK), було створено в 1990 році як Антимонопольне управління, але з наступними законодавчими змінами у 1996 році перетворено на Управління з питань конкуренції та захисту прав споживачів. Правовий статус Управління з питань конкуренції та захисту прав споживачів (UOKiK) було визначено Законом «Про конкуренцію та захист прав» від 16 лютого 2007 р.

Євроінтеграційні процеси у Польщі суттєво вплинули на визначення державної конкуренційної політики, зокрема контролю за злиттями та державними субсидіями. Це дозволило створити чіткі правила для бізнесу та забезпечити більш надійний контроль за антиконкурентними практиками. Завдяки впровадженню нових системних вимог щодо попереднього повідомлення про злиття та контролю за державною допомогою, відбулася значна трансформація в методах правозастосування. Завдяки цим змінам, Польща змогла знизити рівень антиконкурентних практик, підвищити довіру до ринкових механізмів і заохотити іноземні інвестиції. Співпраця з європейськими інституціями дозволила польським регуляторам отримати досвід та інформацію, що також сприяло покращенню умов для бізнесу. Таким чином, приклад Польщі

демонструє, як гармонізація законодавства з нормами ЄС може позитивно вплинути на розвиток конкурентного середовища в країні. Також необхідно привернути увагу на важливу складову у повноваженнях УОКіК, а саме захист прав споживачів з питань: усунення практик, що порушують колективні інтереси споживачів, і заборонених пунктів у типових договорах, ринковий нагляд, забезпечення безпеки нехарчової продукції, управління системою моніторингу та контролю якості палива та твердого палива, моніторинг системи мирного вирішення споживчих спорів, консультування споживачів.

Висновок. Отже, забезпечення незалежності та ефективності Антимонопольного комітету України є критично важливим для розвитку конкурентного середовища в країні. Реалізація наведених пропозицій дозволить підвищити його роль як регулюючого органу, що, в свою чергу, сприятиме збільшенню конкурентоспроможності української економіки та захисту прав споживачів. Варто зазначити, що протягом останніх років реформування сфери реалізації конкурентної політики в Україні зазнало суттєвих змін і зрушень, проте нормативно-правова основа конкурентної політики потребує систематизації задля подальшого стимулювання розвитку конкурентного середовища національної економіки, захисту чесної конкуренції й підтримання динамічного конкурентного процесу загалом та захисту прав споживачів. Воєнний стан додає терміновості необхідності таких реформ, адже саме в цей період формуються основи для повоєнного відновлення.

Бібліографічний список

- Analytical Report following the Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. Brussels. 2023. URL: https://neighbourhoodenlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-02/SWD_2023_30_Ukraine.pdf
- Competition and Markets Authority/ Офіційний сайт. Доступно: <https://www.gov.uk/government/organisations/competition-and-markets-authority>
- Federal Trade Commission . Офіційний сайт. Доступно: <https://www.ftc.gov/>
- The Chief Economist . Commission's Competition Directorate General. Офіційний сайт. Доступно: https://competition-policy.ec.europa.eu/index_en
- United States Department of Justice, Justice Department. Офіційний сайт. Доступно: <https://www.justice.gov/>
- Urzad Ochrony Konkurencji i Konsumentow. Офіційний сайт. Доступно: <https://uokik.gov.pl/>
- Антимонопольний комітет України. Офіційний сайт. Доступно: <https://amcu.gov.ua/>
- Бакалінська О. 2005. Деякі аспекти формування конкурентного законодавства і права України. Підприємництво, господарство і право. №1. С.66-71.
- Бакалінська О.О. 2009. Конкурентне право : навчальний посібник. Київ: КНТЕУ, 380 с.
- Горян Є.В., Карасик О.О. 2014. Антимонопольне регулювання холдингових компаній в США, Англії, ФРН та Україні: порівняльно-правовий аналіз. Часопис академії адвокатури України. № 1(22). С. 25-32
- Закон України Про Антимонопольний комітет України. №3659-ХІІ від 26.11.1993. Верховна Рада України [онлайн]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text>
- Закон України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про захист економічної конкуренції та діяльності Антимонопольного комітету України. № 3295-ІХ від 09.08.2023 Верховна Рада

- України [онлайн]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3295-20#Text>
- Закон України Про захист економічної конкуренції. №2210-III від 11.01.2001. Верховна Рада України [онлайн]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>
- Закон України Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності. №2132-XII від 18.02.1992 Верховна Рада України [онлайн]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2132-12#Text>
- Закон України Про природні монополії №1682-III від 20.04.2000. Верховна Рада України [онлайн]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>
- Історія АМКУ. Офіційний веб-портал АМКУ. URL: <https://amcu.gov.ua/pro-nas/pro-amku/istoriya>
- Кантур К.С. 2014. Антимонопольний комітет України в розвитку конкуренції. Теорія та практика державного управління. Вип. 2(45), С. 123-131, С. 129. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Tpdu_2014_2_20.pdf
- Ковтун М.С. 2017. Американська модель антимонопольного регулювання: особливості становлення та розвитку. Порівняльно-аналітичне право. № 4. С. 164-166.
- Конституція України. №№ 254к/96-ВР від 28.06.2006. Верховна Рада України [онлайн]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- Кузьміна С. 2000. Правове регулювання запобігання недобросовісної конкуренції: окремі питання. Право України. № 3. С.91-93.
- Лукач І. В. 2010. Правовий статус органів спеціальної конкуренції у сфері захисту конкурентних відносин. Приватне право і підприємництво. Вип. 9.. *Проблеми правового забезпечення підприємства в Україні*. С.129 - 132 URL: <http://www.ppp-journal.kiev.ua/archive/2010/9/39.pdf>.
- Малий І. Й. 2009. Держава і ринок: філософія взаємодії : монографія / І. Й. Малий, М. І. Дибя, М. К. Галабурда ; заг. ред. І. Й. Малий ; Київ. нац. екон. ун-т. – Київ : КНЕУ, 357 с.
- Полухович, 2023. Нові законодавчі ініціативи в сфері захисту економічної конкуренції. Збірник наукових праць «Приватне право і підприємництво», 2023, Випуск 23. С. 75-83 <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2023.23.9>
- Постанова КМУ від 4 березня 2023 р. № 220 Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки Верховна Рада України [онлайн]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>
- Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення діяльності Антимонопольного комітету України» № 9330 від 26.05.2023. Верховна Рада України [онлайн]. Доступно: : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41995>
- Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення діяльності Антимонопольного комітету України» № 9330-1 від 02.06.2023 Верховна Рада України [онлайн]. Доступно: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42036>
- Рассел Пітман, 2016. Антимонопольна політика США. Частина 3. Горизонтальні злиття. Серпень 1, URL: <https://voxukraine.org/uk/horizontal-mergers-ua/>
- Рішення Конституційного Суду України № 22-рп/2008 від 09.10.2008 у справі № 1-41/2008. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v022p710-08#Text>
- Слободянюк М.В. Хачатрян В.В. Особливості функціонування антимонопольного

комітету України Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського Випуск 14. 2016 С. 232-234
Смирнова К.В. Правове регулювання конкуренції в Європейському Союзі: теорія і практика: монографія. Одеса : Фенікс, 2017. 490 с.

References

- Analytical Report following the Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. Brussels. 2023. URL: https://neighbourhoodenlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-02/SWD_2023_30_Ukraine.pdf
- Competition and Markets Authority/ Офіційний сайт. Доступно: <https://www.gov.uk/government/organisations/competition-and-markets-authority>
- Federal Trade Commission . Офіційний сайт. Доступно: <https://www.ftc.gov/>
- The Chief Economist . Commission's Competition Directorate General. Офіційний сайт. Доступно: https://competition-policy.ec.europa.eu/index_en
- United States Department of Justice, Justice Department. Офіційний сайт. Доступно: <https://www.justice.gov/>
- Urzad Ochrony Konkurencji I Konsumentow. Офіційний сайт. Доступно: <https://uokik.gov.pl/>
- Antymonopolnyi komitet Ukrainy. Ofitsiyni sait. Dostupno: <https://amcu.gov.ua/>
- Bakalinska O. 2005. Deiaki aspekty formuvannya konkurentnoho zakonodavstva i prava Ukrainy. Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. №1. S.66-71.
- Bakalinska O.O. 2009. Konkurentne pravo : navchalnyi posibnyk. Kyiv: KNTEU, 380 s.
- Horian Ye.V., Karasyk O.O. 2014. Antymonopolne rehuliuвання kholdynhovykh kompanii v SSHA, Anhlii, FRN ta Ukraini: porivnialno-pravovyi analiz. Chasopys akademii advokatury Ukrainy. № 1(22). S. 25-32
- Zakon Ukrainy Pro Antymonopolnyi komitet Ukrainy. №3659-KhII vid 26.11.1993. Verkhovna Rada Ukrainy [onlain]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text>
- Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia zakonodavstva pro zakhyst ekonomichnoi konkurentsii ta diialnosti Antymonopolnoho komitetu Ukrainy. № 3295-IX vid 09.08.2023 Verkhovna Rada Ukrainy [onlain]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3295-20#Text>
- Zakon Ukrainy Pro zakhyst ekonomichnoi konkurentsii. №2210-III vid 11.01.2001. Verkhovna Rada Ukrainy [onlain]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>
- Zakon Ukrainy Pro obmezhenia monopolizmu ta nedopushchennia nedobrosovisnoi konkurentsii u pidpriemnytskii diialnosti. №2132-KhII vid 18.02.1992 Verkhovna Rada Ukrainy [onlain]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2132-12#Text>
- Zakon Ukrainy Pro pryrodni monopolii №1682-III vid 20.04.2000. Verkhovna Rada Ukrainy [onlain]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>
- Istoriia AMKU. Ofitsiyni veb-portal AMKU. URL: <https://amcu.gov.ua/pro-nas/pro-amku/istoriya>
- Kantur K.S. 2014. Antymonopolnyi komitet Ukrainy v rozvytku konkurentsii. Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia. Vyp. 2(45), S. 123-131, S. 129. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Tpdu_2014_2_20.pdf
- Kovtun M.S. 2017. Amerykanska model antymonopolnoho rehuliuвання: osoblyvosti stanovlennia ta rozvytku. Porivnialno-analitychne pravo. № 4. S. 164-166.

- Konstytutsiia Ukrainy. №№ 254k/96-VR vid 28.06.2006. Verkhovna Rada Ukrainy [onlain]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- Kuzmina S. 2000. Pravove rehuliuвання запобігання nedobrosovisnoi konkurentsii: okremi pytannia. Pravo Ukrainy. № 3. S.91-93.
- Lukach I. V. 2010. Pravovy status orhaniv spetsialnoi konkurentsii u sferi zakhystu konkurentnykh vidnosyn. Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo. Vyp. 9.. Problemy pravovoho zabezpechennia pidpriemstva v Ukraini. S.129 - 132 URL: <http://www.ppp-journal.kiev.ua/archive/2010/9/39.pdf>.
- Malyi I. Y. 2009. Derzhava i rynek: filosofiiia vzaïemodii : monohrafiia / I. Y. Malyi, M. I. Dyba, M. K. Halaburda ; zah. red. I. Y. Malyi ; Kyiv. nats. ekon. un-t. – Kyiv : KNEU, 357 s.
- Poliukhovych, 2023. Novi zakonodavchi initsiatyvy v sferi zakhystu ekonomichnoi konkurentsii. Zbirnyk naukovykh prats «Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo», 2023, Vypusk 23. S. 75-83 <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2023.23.9>
- Postanova KMU vid 4 bereznia 2023 r. № 220 Pro zatverdzhennia Derzhavnoi antykoruptsiinoi prohramy na 2023-2025 roky Verkhovna Rada Ukrainy [onlain]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>
- Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia diialnosti Antymonopolnoho komitetu Ukrainy» № 9330 vid 26.05.2023. Verkhovna Rada Ukrainy [onlain]. Dostupno: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41995>
- Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia diialnosti Antymonopolnoho komitetu Ukrainy» № 9330-1 vid 02.06.2023 Verkhovna Rada Ukrainy [onlain]. Dostupno: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42036>
- Rassel Pitman, 2016. Antymonopolna polityka SShA. Chastyna 3. Horyzontalni zlyttia. Serpen 1, URL: <https://voxukraine.org/uk/horizontal-mergers-ua/>
- Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № 22-rp/2008 vid 09.10.2008 u spravi № 1-41/2008. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukraïny». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v022p710-08#Text>
- Slobodianiuk M.V. Khachatrian V.V. Osoblyvosti funktsionuvannia antymonopolnoho komitetu Ukrainy Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. Mykolaivskiy natsionalnyi universytet imeni V.O. Sukhomlynskoho Vypusk 14. 2016 S. 232-234
- Smyrnova K.V. Pravove rehuliuвання konkurentsii v Yevropeiskomu Soiuzi: teoriia i praktyka: monohrafiia. Odesa : Feniks, 2017. 490 s.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2024

Grygor'yeva V.

Kryvosheienko V.

**The role of the Antimonopoly Committee of Ukraine in the implementation
of the state competition policy**

One of the important components of ensuring an effective model of economic development is the creation of a competitive environment that has been relevant at all times of the development of Ukrainian statehood and is even more important for the period of confrontation with military aggression and times of restoration. The effectiveness of securing competition in commodity markets and the equality of economic entities, the observance of consumer rights require the state to create an effective model of public administration.

The proposed scientific research analyzes the legal status of the Antimonopoly Committee of Ukraine as the determining body of state power in the system of implementation of state competition policy. As a result of the study of the legal status and competence of the Antimonopoly Committee of Ukraine, taking into account the existing world practices of the organization and implementation of state control over the protection of competition, the aspects of improving the efficiency of the ways of reforming the Antimonopoly Committee of Ukraine are determined.

Keywords: Antimonopoly Committee of Ukraine, competition, economic competition, economic activity

УДК 341.231.14:314.151.3]-054.73

К. Б. Димов

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Міграційні процеси в сучасному світі досягли безпрецедентного масштабу, що робить питання забезпечення прав і свобод вимушених мігрантів надзвичайно актуальним. Європейський Союз є однією з головних цілей мігрантів, а, зокрема, біженців, з усього світу протягом багатьох років, особливо тих, хто рятується від збройних конфліктів, переслідувань з різних мотивів, або екологічних катастроф. Міжнародне та європейське право передбачає низку інструментів для захисту прав цих осіб, однак на практиці їхня реалізація стикається з численними викликами. У статті здійснено міжнародно-правовий аналіз забезпечення прав і свобод вимушених мігрантів у країнах Європейського Союзу. Було розглянуто та проаналізовано основні міжнародні акти та інші правові інструменти, що забезпечують захист прав вимушених мігрантів. Проаналізовано європейське законодавство, включаючи Хартію основних прав Європейського Союзу, Дублінський регламент та директиви Європейського Союзу щодо умов прийому мігрантів і кваліфікації для надання притулку. Виявлено ключові виклики у сфері захисту прав мігрантів, такі як нерівномірне застосування правових норм, прогалини у національному законодавстві країн Європейського Союзу та проблема нелегальної міграції. Окрему увагу приділено ролі міжнародних організацій і неурядових ініціатив у захисті прав вимушених мігрантів. У висновках запропоновано шляхи покращення законодавчої бази та удосконалення правових механізмів інтеграції мігрантів у суспільство Європейського Союзу.

Ключові слова: міграція, біженці, Європейський Союз, права людини, Дублінський регламент, нелегальна міграція, міжнародне міграційне право, вимушені переселенці, шукачі притулку, міжнародне право, європейське право, право ЄС

DOI 10.34079/2226-3047-2024-14-28-49-55

Постановка проблеми. Міграційні процеси у світі, зокрема, вимушена міграція, стають одними із найбільш значних викликів сучасності. За даними Організації Об'єднаних Націй (далі - ООН), мільйони людей щорічно залишають свої країни у пошуках безпеки, кращих життєвих умов та можливостей для розвитку. Країни Європейського Союзу (далі - ЄС), як один із основних напрямків міграційних потоків, є свідками зростаючої кількості осіб, які змушені тікати від збройних конфліктів, переслідувань, природних катастроф та інших загроз. В умовах процесів глобалізації та інтеграції, що відбуваються по всьому світу, питання правового захисту вимушених мігрантів стає ще більш актуальним.

Існує низка міжнародно-правових механізмів, спрямованих на захист прав та свобод осіб, які були змушені покинути свої домівки. Серед основних міжнародних документів слід виділити Конвенцію ООН про статус біженців 1951 року, що закріплює права біженців та забороняє їх примусове повернення в країни, де їхньому життю чи свободі загрожує небезпека. ЄС, у свою чергу, має власні механізми регулювання міграції, такі як Дублінський регламент (Регламент №604/2013) та Хартія основоположних прав ЄС, які встановлюють загальні вимоги та стандарти для країн-

членів у сферах захисту прав громадян, включаючи вимушених переселенців.

Проте, на практиці реалізація цих правових норм стикається з численними викликами. Існує значна варіативність у застосуванні норм міжнародного та європейського права в різних країнах, що може призводити до порушення прав мігрантів. Наприклад, нерівномірний розподіл мігрантів між країнами, різниця в умовах прийому та доступу до соціальних послуг, а також проблеми інтеграції можуть створювати перешкоди для ефективного захисту прав вимушених мігрантів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Забезпечення прав і свобод вимушених мігрантів є актуальною темою, яка привертає увагу багатьох вітчизняних науковців. У своїх працях це питання висвітлювали такі провідні українські фахівці, як О. В. Буткевич, яка досліджувала правові аспекти захисту прав біженців у контексті міжнародного та європейського права, Т.В. Дракохруст, яка аналізувала регулювання міграційних процесів між Україною та ЄС, а також Ю. В. Чайковський, чия увага була зосереджена на питаннях спільної міграційної політики країн-членів ЄС. Їхні дослідження становлять важливий внесок у розуміння ролі міжнародного права та правових механізмів ЄС у забезпеченні фундаментальних прав вимушених мігрантів.

Мета статті полягає у тому, щоб провести міжнародно-правовий аналіз захисту прав і свобод вимушених мігрантів у країнах ЄС. Вона охоплює ключові міжнародні правові акти, оцінює їх ефективність у контексті реалій сучасної міграційної політики та висвітлює роль міжнародних організацій у забезпеченні захисту прав мігрантів. Розглянуті аспекти допоможуть зрозуміти, які кроки необхідно вжити для покращення ситуації та забезпечення гідного життя для тих, хто змушений шукати притулок у Європі.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правова база Європейського Союзу у сфері забезпечення прав і свобод вимушених мігрантів базується на комплексі міжнародних і регіональних нормативно-правових актів, які закріплюють зобов'язання держав-членів щодо дотримання високих стандартів захисту прав людини. Одним з найвагоміших документів у цій системі є Хартія основних прав Європейського Союзу, що проголошує ряд загальних прав, зокрема - право на притулок відповідно до положень Конвенції про статус біженців 1951 року, Протоколу 1967 року та Договору про функціонування Європейського Союзу (Charter of Fundamental Rights of the European Union, 2000).

У статтях 18 та 19 Хартії забороняється колективне видворення і повернення осіб до країн, де вони можуть зазнати катувань, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання (Charter of Fundamental Rights of the European Union, 2000). Національні правові системи держав-членів гармонізуються через імплементацію директив і регламентів ЄС, таких як Директива 2011/95/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13 грудня 2011 року, яка деталізує критерії для визнання осіб біженцями або такими, що потребують додаткового захисту, забезпечуючи їм право на доступ до освіти, охорони здоров'я, праці та соціальних гарантій. Крім статусу біженця, Директива вводить поняття «додаткового захисту» (subsidiary protection) (Directive 2011/95/EU of the European Parliament..., 2011). Він надається особам, які не підпадають під визначення біженця, але мають підстави побоюватися серйозної шкоди в разі повернення до країни походження, зокрема загрози смертної кари, тортур, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження, або серйозної загрози життю внаслідок збройного конфлікту. Директива 2011/95/ЄС створює основу для захисту прав вимушених мігрантів у всіх державах-членах ЄС, забезпечуючи однакові стандарти для визначення їхнього статусу та прав. Вона дозволяє уникати суттєвих розбіжностей у підходах до мігрантів між державами ЄС, сприяючи правовій передбачуваності та інтеграції осіб, які потребують захисту. Однак, у практиці застосування Директиви часто виникають

виклики, пов'язані з її належною імплементацією у національні законодавства та забезпеченням фактичного дотримання встановлених міжнародно-правових стандартів.

Важливе місце займає Дублінський регламент (Регламент № 604/2013), який визначає процедуру розподілу відповідальності між державами-членами за розгляд заяв про надання міжнародного захисту (Regulation (EU) No 604/2013 of the European Parliament..., 2013). Основна мета регламенту — запобігання багаторазовому поданню заяв в різних країнах та уникнення випадків, коли жодна країна не визнає своєї відповідальності за заявника. Для забезпечення мінімальних стандартів прийому осіб, які шукають міжнародного захисту, Європейський Союз ухвалив Директиву 2013/33/ЄС від 26 червня 2013 року, яка гарантує належні умови проживання, доступ до харчування, медичних послуг та психосоціальної підтримки (Directive 2013/33/EU of the European Parliament..., 2013).

Крім того, держави-члени ЄС дотримуються норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема статті 3, яка забороняє катування та нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження, що є важливим у контексті недопущення насильницького повернення мігрантів до небезпечних для них країн (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод..., 1950).

Ці нормативно-правові акти забезпечують правову основу для захисту прав і свобод вимушених мігрантів, а також встановлюють зобов'язання держав-членів щодо забезпечення їх належного дотримання. Разом вони формують комплексний механізм, спрямований на захист прав найбільш вразливих категорій осіб, який, попри прогресивність, потребує подальшого вдосконалення у відповідь на нові виклики.

В ЄС також існує комплексна система інституційних механізмів для забезпечення прав вимушених мігрантів, яка включає діяльність різних органів, агентств та спеціальних програм. Центральну роль у формуванні політики відіграє Європейська комісія, яка ініціює законодавчі акти, спрямовані на гармонізацію міграційної політики. Наприклад, Комісія представила реформу Спільної європейської системи притулку, спрямовану на удосконалення Регламенту № 604/2013 для рівномірного розподілу заявників між країнами-членами та зменшення тиску на прикордонні держави (Озтурк І., 2024).

Окрему роль у захисті прав мігрантів відіграє Агенція Європейського Союзу з питань фундаментальних прав (далі - FRA), яка здійснює моніторинг дотримання прав людини у країнах-членах, включаючи в тому числі аналіз умов прийому мігрантів. Це незалежний орган ЄС, створений у 2007 році для надання експертних порад інституціям та державам-членам ЄС щодо дотримання прав людини. FRA займається дослідженнями, збором даних та аналізом ситуації з фундаментальними правами в Європі, зокрема в таких сферах, як недискримінація, рівність, права мігрантів, верховенство права та захист персональних даних. Агенція допомагає вдосконалювати політику ЄС та національні законодавства, сприяючи більш ефективному захисту прав людини. Наприклад, FRA опублікувала звіт, в якому наголосила на тому, що у 2023 році було зафіксовано 385 000 випадків нерегулярних перетинів кордонів, що на 18% більше, ніж у 2022 році. Значний приріст припадає на морські маршрути, зокрема до Італії та Канарських островів (European Union Agency for fundamental rights, 2024).

Європейське бюро підтримки притулку (EASO), яке у 2022 році було перетворене на Агентство ЄС з питань притулку (EUAA), є ключовим інструментом ЄС у реалізації Спільної європейської системи притулку. Агентство спрямоване на гармонізацію стандартів прийому мігрантів, уніфікацію процедур надання міжнародного захисту та підтримку держав-членів, які стикаються з міграційним тиском. Агентство також збирає та аналізує дані про міграцію, розробляє керівні принципи для держав-членів і підтримує

співпрацю між ними. Її діяльність включає технічну та операційну підтримку, моніторинг дотримання стандартів ЄС, розробку навчальних програм для працівників служб притулку, а також координацію дій у кризових ситуаціях, таких як наплив біженців з України у 2022 році.

Особливу увагу EUAA приділяє покращенню процедур розгляду заяв про міжнародний захист, наданню експертної допомоги країнам, що зазнають міграційного тиску (наприклад, Греції, Італії, Польщі), та співпраці з третіми країнами для зміцнення їхніх систем управління міграцією. Водночас діяльність агентства стикається з викликами, зокрема політичними розбіжностями між державами-членами щодо розподілу мігрантів, обмеженими ресурсами та складнощами в моніторингу виконання стандартів. Незважаючи на ці проблеми, EUAA відіграє важливу роль у забезпеченні ефективного функціонування європейської системи притулку, сприяючи захисту прав вимушених мігрантів.

Проте, EUAA не замінює національні органи з питань надання притулку чи прийому, які несуть повну відповідальність за свої процедури й системи. Це обмежує можливості Агентства впливати на національні практики та забезпечувати повну гармонізацію процедур надання притулку в усіх державах-членах. Хоча EUAA має повноваження контролювати застосування державами-членами зобов'язань ЄС щодо надання притулку й прийому, ефективність цього контролю залежить від співпраці з національними органами влади. Виявлення та усунення недоліків у національних системах може бути ускладненим через різні підходи та ресурси держав-членів.

Водночас існує ще один орган, Frontex - Європейське агентство з прикордонної та берегової охорони, що координує операції на зовнішніх кордонах ЄС, забезпечуючи гуманітарну допомогу під час пошуково-рятувальних операцій у Середземному морі. Frontex займається моніторингом кордонів, збираючи дані та аналізуючи ризики, щоб прогнозувати та запобігати нелегальній міграції та транскордонним злочинам. Воно надає оперативну підтримку країнам-членам ЄС, направляючи прикордонників та техніку, таку як дрони, патрульні кораблі та вертольоти, для посилення контролю в регіонах з підвищеним міграційним тиском. Агентство також організовує депортації нелегальних мігрантів до їхніх країн походження, співпрацює з третіми країнами для зміцнення контролю над міграційними потоками та проводить навчання прикордонників, розробляючи стандарти роботи для національних служб. Проте агентство неодноразово критикувалося за недостатній контроль за дотриманням прав людини, зокрема у випадках насильницького повернення мігрантів до третіх країн (Apelblat M., 2022).

Висновки. Попри створені механізми, існують суттєві виклики. Нерівномірний розподіл мігрантів між країнами-членами, зокрема між такими державами, як Німеччина та Польща, які прийняли значну кількість заявників, і державами Центральної та Східної Європи, які виступають проти обов'язкових квот, залишається ключовою проблемою. Крім того, відсутність єдиного механізму швидкого розгляду заяв та політичні розбіжності між державами-членами ускладнюють виконання зобов'язань перед вимушеними мігрантами.

Забезпечення прав і свобод вимушених мігрантів у країнах Європейського Союзу є викликом, що вимагає активної участі європейських інституцій та ефективного застосування нормативно-правових актів. Одним із ключових напрямків є створення єдиної та передбачуваної системи надання притулку, яка б унеможливила суттєві відмінності у процедурах між державами-членами. Це включає розробку загальноєвропейських стандартів прийому, що гарантуватимуть достойні умови проживання, медичну допомогу, доступ до освіти та ринку праці. Важливо також

покращити механізми контролю за виконанням цих норм, аби запобігти випадкам порушень з боку національних урядів.

Поряд із цим, необхідно посилити механізми незалежного нагляду за діями прикордонних і правоохоронних служб, щоб запобігти незаконним висилкам та жорстокому поводженню з мігрантами. Це може включати створення незалежного наглядового органу, який матиме мандат проводити розслідування порушень, а також зобов'язання держав-членів надавати повний доступ до інформації про дії прикордонників. Крім того, слід удосконалити механізми подання скарг для мігрантів, забезпечуючи їхню ефективність і захист від репресій.

Попри існування таких ключових документів, як Дублінський регламент, Хартія основоположних прав Європейського Союзу та директив щодо умов прийому та надання міжнародного захисту, їхнє виконання часто є нерівномірним між державами-членами. Це обумовлює недостатню уніфікованість підходів до захисту прав мігрантів, створюючи правові прогалини та нерівності.

Необхідно посилити контроль за дотриманням норм міжнародного права, зокрема Конвенції ООН про статус біженців 1951 року, і впроваджувати механізми запобігання порушенням, таким як незаконне повернення мігрантів. Крім того, важливо адаптувати існуючі нормативно-правові акти до сучасних викликів, включаючи розробку загальноєвропейської системи розподілу мігрантів, яка враховувала б можливості країн та потреби самих біженців. Лише через ефективну співпрацю європейських інституцій та вдосконалення нормативно-правової бази можна забезпечити дотримання прав вимушених мігрантів та сприяти їхній інтеграції в європейське суспільство.

Інституційна система ЄС демонструє високий потенціал для забезпечення прав вимушених мігрантів, але потребує подальшої гармонізації процедур та більш ефективного розподілу відповідальності між державами-членами для повного дотримання міжнародних зобов'язань.

Щоб усунути недоліки у діяльності інституційних механізмів ЄС, необхідно впровадити більш ефективні механізми моніторингу та підзвітності. Для EUAA це означає посилення гармонізації процедур надання притулку між державами-членами та вдосконалення контролю за виконанням стандартів ЄС. FRA слід розширити свої повноваження у сфері правозахисту, надавши йому більше інструментів для впливу на держави-члени, які порушують фундаментальні права. Frontex, у свою чергу, потребує більшої прозорості у своїй діяльності та кращого контролю з боку незалежних правозахисних організацій, щоб запобігти порушенням прав мігрантів. Загалом, посилення співпраці між цими агентствами та національними урядами, чіткі правила підзвітності та прозорості, а також ефективний механізм контролю з боку Європейського парламенту допоможуть зробити їхню роботу більш ефективною, гуманною та відповідальною.

Бібліографічний список

- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини), 1950. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text>
- Озтурк І., 2024. Євросоюз працює над пактом про притулок і міграцію: що зміниться для біженців. *Главком*, [онлайн] 9 лютого. Доступно: <<https://glavcom.ua/world/observe/jevrosojuz-pratsjuje-nad-paktom-pro-pritulok-i-mihratsiju-shcho-tse-zminut-dlja-bizhentsiv-985129.html>> [Дата звернення 01 грудня 2024].
- Apelblat M., 2022. EU scandal: What went wrong at Frontex? *The Brussels Times*, [онлайн]

- 30 квітня. Доступно: <<https://www.brusselstimes.com/220997/eu-scandal-what-went-wrong-at-frontex>> [Дата звернення 01 грудня 2024].
- Charter of Fundamental Rights of the European Union, 2000. *Official Journal of the European Communities*. [онлайн] Доступно: <https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf>
- Directive 2011/95/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on standards for the qualification of third-country nationals or stateless persons as beneficiaries of international protection, for a uniform status for refugees or for persons eligible for subsidiary protection, and for the content of the protection granted (recast). *European Union*. [онлайн] Доступно: <<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2011/95/oj/eng>>
- Directive 2013/33/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 laying down standards for the reception of applicants for international protection (recast), 2013. *European Union*. [онлайн] Доступно: <<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2013/33/oj/eng>>
- European Union Agency for fundamental rights. Fundamental rights report, 2024. *European Union*. [онлайн] Доступно: <https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2024-fundamental-rights-report-2024_en.pdf>
- Regulation (EU) No 604/2013 of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining an application for international protection lodged in one of the Member States by a third-country national or a stateless person (recast), 2013. *European Union*. [онлайн] Доступно: <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2013/604/oj/eng>>

References

- Konvenciya pro zaxy'st prav lyudy'ny' i osnovopolozhny'x svobod (z protokolamy') (Yevropejs'ka konvenciya z prav lyudy'ny'), 1950. Verhovna Rada Ukrayiny'. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text>
- Ozturk I., 2024. Yevrosoyuz pracyuye nad paktom pro pry'tulok i migraciyu: shho zminy't'sya dlya bizhenciv. Glavkom, [online] 9th February. Available at: <<https://glavcom.ua/world/observe/jevrosojuz-pratsjuje-nad-paktom-pro-pritulok-i-mihratsiju-shcho-tse-zminit-dlja-bizhentsiv-985129.html>> [Accessed 01 December 2024]. (In Ukrainian).
- Apelblat M., 2022. EU scandal: What went wrong at Frontex? The *Brussels Times*, [online] 30th April. Available at: <<https://www.brusselstimes.com/220997/eu-scandal-what-went-wrong-at-frontex>> [Accessed 01 December 2024]. (In Ukrainian).
- Charter of Fundamental Rights of the European Union, 2000. *Official Journal of the European Communities*. [online] Available at: <https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf>
- Directive 2011/95/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on standards for the qualification of third-country nationals or stateless persons as beneficiaries of international protection, for a uniform status for refugees or for persons eligible for subsidiary protection, and for the content of the protection granted (recast). *European Union*. [online] Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2011/95/oj/eng>>
- Directive 2013/33/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 laying down standards for the reception of applicants for international protection (recast), 2013. *European Union*. [online] Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2013/33/oj/eng>>

lex.europa.eu/eli/dir/2013/33/oj/eng

European Union Agency for fundamental rights. Fundamental rights report, 2024. *European Union*. [online] Available at: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2024-fundamental-rights-report-2024_en.pdf

Regulation (EU) No 604/2013 of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining an application for international protection lodged in one of the Member States by a third-country national or a stateless person (recast), 2013. *European Union*. [online] Available at: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2013/604/oj/eng>

Стаття надійшла до редакції 29.11.2024

Kyrylo Dymov

INTERNATIONAL LEGAL ANALYSIS OF ENSURING THE RIGHTS AND FREEDOMS OF FORCED MIGRANTS IN THE EUROPEAN UNION

Migration processes in the modern world have reached an unprecedented scale, making the issue of ensuring the rights and freedoms of forced migrants extremely relevant. The European Union (hereinafter referred to as the EU) has been one of the main destinations for migrants, particularly refugees, from around the globe for many years, especially for those fleeing armed conflicts, persecution based on various grounds, or environmental disasters. International and European law provides a range of instruments to protect the rights of these individuals; however, their practical implementation faces numerous challenges. This article conducts an international legal analysis of ensuring the rights and freedoms of forced migrants in EU countries. It examines and analyzes key international acts and other legal instruments aimed at protecting the rights of forced migrants. European legislation, including the Charter of Fundamental Rights of the EU, the Dublin Regulation, and EU directives on the conditions for the reception of migrants and the qualification for granting asylum, is also analyzed. The article identifies major challenges in protecting migrants' rights, such as the uneven application of legal norms, gaps in legislation, and the issue of illegal migration. Special attention is given to the role of international organizations and non-governmental initiatives in safeguarding the rights of forced migrants. The conclusion proposes ways to improve the legislative framework and enhance legal mechanisms for integrating migrants into EU society.

Keywords: migration, refugees, European Union, human rights, Dublin Regulation, irregular migration, international migration law, forced migrants, asylum seekers, international law, European law, EU law

УДК 352.078:342.7.037(477)

Ю. В. Камардіна
Р. В. Овіннікова

МІСЦЕ І РОЛЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена аналізу місця та ролі органів місцевого самоврядування в системі забезпечення та захисту прав людини в Україні. Висвітлено правозабезпечувальні та правозахисні можливості місцевих органів влади в контексті децентралізації, гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами на тлі організації життєдіяльності в умовах воєнного стану.

Органи місцевого самоврядування розглядаються як владні інституції, сформовані представниками громади задля оперативного вирішення нагальних питань місцевого значення, забезпечення законності і правопорядку на території громади, з урахуванням специфіки та потреб конкретної адміністративно-територіальної одиниці.

Запропоновано визначення правозабезпечувальної діяльності органів місцевого самоврядування як процесу створення умов для реалізації законних прав і свобод громадян через ухвалення рішень місцевими радами, виконання місцевих програм соціально-економічного розвитку, надання адміністративних послуг і створення умов для повноцінної участі громадян у житті громади. Правозахисну діяльність означених органів представлено як таку, що спрямована на захист порушених прав громадян, зокрема через розгляд звернень, скарг, організацію соціального захисту вразливих груп населення, контроль за дотриманням законодавства і забезпечення громадського порядку. Обґрунтовано, що правозабезпечувальна і правозахисна діяльність органів місцевого самоврядування спрямована на створення умов для реалізації прав і свобод громадян, підтримку правової рівноваги на локальному рівні та забезпечення правопорядку в громадах.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, права людини і громадянина, органи місцевого самоврядування, механізм забезпечення прав людини, механізм захисту прав людини, повноваження органів місцевого самоврядування, застосування права, нормотворчість, реалізація права, локальна демократія, інтереси громади.*

DOI 10.34079/2226-3047-2024-14-28-56-67

Постановка проблеми. Дотримання міжнародних стандартів прав людини є важливою передумовою євроінтеграційних процесів України. Угода про асоціацію між Україною та ЄС, яка набрала чинності у 2017 році, передбачає, що Україна повинна активно впроваджувати реформи для забезпечення прав людини, що включає перетворення в судовій системі, боротьбу з корупцією, децентралізацію та забезпечення демократичного правління. На сьогоднішній день створена і функціонує розгалужена національна система забезпечення і захисту прав людини, до якої належать як судові, так і позасудові інституції. Розбудова такої системи супроводжується стрімким розвитком наукової думки в царині прав людини, що забезпечує глибоке розуміння проблем, сприяє удосконаленню правових інструментів та впровадженню ефективних механізмів забезпечення і захисту прав людини.

Разом з тим, вивчення правозахисних і правозабезпечувальних можливостей органів місцевого самоврядування здійснюється здебільшого опосередковано, в

контексті досліджень структури механізму забезпечення прав людини, функцій, повноважень органів місцевого самоврядування, їх взаємовідносин з органами державної влади, реформи децентралізації, аналізу інституційної спроможності органів місцевого самоврядування для ефективного управління територіями тощо. Разом з тим, функціонування місцевого самоврядування за своєю сутністю є реалізацією політичного права представників громади на вирішення питань місцевого значення. Органи місцевого самоврядування, як органи публічної влади, наділені рядом повноважень у сфері прав людини, які закріплено чисельними законами і підзаконними нормативно-правовими актами. Їх виокремлення та систематизація представляє теоретичну значущість та відкриває можливості для визначення місця і ролі місцевого самоврядування у забезпеченні та захисті прав людини і громадянина.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Питання організаційної структури системи місцевого самоврядування, інституційної спроможності органів місцевого самоврядування, реформи децентралізації становлять предмет багатьох сучасних досліджень. Так, працю Ю.В. Камардіної присвячено порівняльно-правовому дослідженню муніципальної реформи в Україні та державах-членах Європейського Союзу в умовах європейської міждержавної інтеграції, а також впливу моделей місцевого самоврядування Європейського Союзу на реформування місцевого самоврядування в Україні (Камардіна, 2020). Праця Стемковської О.І. присвячена дослідженню процесу імплементації європейських стандартів у діяльність органів місцевого самоврядування в Україні в контексті децентралізації, авторка наголошує на важливості гармонізації українського законодавства з європейськими нормами, що впливає з євроінтеграційних прагнень України, закріплених в Угоді про асоціацію з ЄС (Стемковська, 2021). Дослідження В.Р. Нестора присвячене порівняльному аналізу міського самоврядування в Україні та Сполученому Королівстві Великої Британії й Північній Ірландії, з метою визначення можливості адаптації британського досвіду для удосконалення українського муніципального законодавства у сфері міського самоврядування (Нестор, 2021). У дисертаційному дослідженні В.П. Олексюка розкрито адміністративну правосуб'єктність громади, яка виражається через здійснення повноважень як безпосередньо, так і через обрані органи місцевого самоврядування (Олексюк, 2023).

Чисельні праці М.О. Баймуратова та Б.Я. Кофмана присвячені обґрунтуванню людиноцентричної екзистенційної сутності місцевого самоврядування. О.І. Чайковський в рамках дослідження конституційно-правового механізму захисту права на житло відзначає, що органи місцевого самоврядування є елементами системи позасудового захисту конституційних прав (Чайковський, 2023, с. 76).

У матеріалах аналітичної доповіді Національного інституту стратегічних досліджень відзначено нові виклики, пов'язані із правозабезпечувальною діяльністю органів місцевого самоврядування, як-от «відновлення територій, постраждалих від бойових дій; забезпечення ВПО; релокація підприємств» (Міське самоврядування як чинник стійкості тилу : аналіт. доп., с. 10), чим підкреслюється контекстуальна значущість місцевого самоврядування.

Таким чином, вивчення правозабезпечувального та правозахисного потенціалу органів місцевого самоврядування становить перспективний напрямок наукових досліджень.

Мета наукової статті – визначення місця і ролі органів місцевого самоврядування в системі забезпечення і захисту прав людини на підставі аналізу положень чинного законодавства України і практики його застосування в діяльності органів місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Місцеве самоврядування, як система організації влади на місцевому рівні, включає право та спроможність територіальної громади самостійно, під свою відповідальність, вирішувати питання місцевого значення, є інститутом, що відображає процеси управління на місцевому рівні через участь громадян у прийнятті рішень, контроль за владою та реалізацію своїх прав і свобод на рівні громади. Орган місцевого самоврядування – це конкретне інституційне утворення, яке реалізує право на самоврядування від імені громади. Так, у п. 3.2. Рішення Конституційного Суду України від 09.02.2000 р. № 1-рп/2000 зазначено, що «відповідно до ч. 1 ст. 140 Конституції України та ч. 1 ст. 6 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» територіальна громада є основним носієм функцій і повноважень місцевого самоврядування. Сільські, селищні, міські ради, як це випливає із змісту ч. 3 ст. 140 Конституції України, а також ч. 1 ст. 10 Закону, є органами місцевого самоврядування, які представляють відповідні територіальні громади та здійснюють від їх імені та в їх інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування» (Рішення Конституційного Суду України від 09.02.2000 № 1-рп/2000).

В науковій літературі, на підставі аналізу правових позицій Конституційного Суду України щодо прав і свобод людини, сформульовано точку зору, що держава повинна вживати належних заходів для забезпечення можливості повної реалізації прав і свобод людини (Лазарєв, 2023, с. 94). Наприклад, згідно із положеннями Рішення Конституційного Суду України від 16.04.2009 р. № 7-рп/2009 «органи місцевого самоврядування, вирішуючи питання місцевого значення, представляючи спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, приймають нормативні та ненормативні акти» (Рішення Конституційного Суду України від 16.04.2009 № 7-рп/2009). Тобто процесуальною формою забезпечення органами місцевого самоврядування прав і свобод людини і громадянина є, в тому числі, їх нормотворча діяльність.

Відповідно до Європейської хартії місцевого самоврядування, яку ратифікувала Україна, органи місцевого самоврядування мають широкі повноваження щодо прав населення, включаючи забезпечення доступу до соціальних, економічних та культурних прав. Європейська хартія місцевого самоврядування також передбачає фінансову автономію місцевих органів влади, що є однією з умов ефективного виконання їхніх завдань (Європейська Хартія місцевого самоврядування). Це означає, що місцеві громади мають отримувати адекватні ресурси для реалізації своїх повноважень, що сприяє зниженню соціальної нерівності та підвищенню якості життя громадян. Децентралізація влади дає змогу громадам самостійно вирішувати локальні проблеми, що створює умови для кращого захисту прав на місцях та активного залучення громадян до прийняття рішень, які їх безпосередньо стосуються. Разом з тим, в умовах воєнного стану перед органами місцевого самоврядування постали складні завдання з матеріально-технічного забезпечення територіальної оборони, організації евакуації та підтримки внутрішньо переміщених осіб (Місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу: аналіт. доп., с. 6). За результатами дослідження Національного інституту стратегічних досліджень констатовано, що «діюча система надання соціальних послуг в Україні не забезпечує якісну й сучасну допомогу всім, хто цього потребує. Основною проблемою є недостатня закупівля соціальних послуг органами влади та органами місцевого самоврядування» (Доступність соціальних послуг, 2022). Серед рекомендацій для керівників органів місцевого самоврядування надано розрахунки для створення комунального надавача соціальних послуг в залежності від чисельності населення.

Виходячи з положень ч. 1 ст. 5 Конституції України (Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР), органи місцевого самоврядування є правовою формою

здійснення влади народом України. Тож, вони є не просто адміністративною структурою або інструментом управління на місцевому рівні, вони відіграють ключову роль у реалізації народовладдя, забезпечуючи прямий зв'язок між громадянами і владою. Місцеве самоврядування є механізмом, через який народ безпосередньо впливає на організацію суспільного життя у своєму регіоні, а також має можливість брати участь у прийнятті рішень, що стосуються їхніх прав і свобод. У цьому контексті зазначимо, що у рішенні Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) по справі № 52559/99 «Danderyds Kommun v. Sweden» закріплено, що муніципалітет є публічним органом, що здійснює публічні функції. У рішенні ЄСПЛ по справі № 55555/08 «Lelas v. Croatia» суд підкреслив, що місцеве самоврядування зобов'язане діяти в рамках належного урядування, а також забезпечувати дотримання прав громадян на належне вирішення їхніх справ.

Місцеве самоврядування в Україні реалізується через систему органів та посадових осіб на рівні територіальних громад, зокрема через місцеві ради та виконавчі органи. Депутати місцевих рад представляють інтереси територіальних громад, обираються на основі загального виборчого права і виконують функції, пов'язані із забезпеченням прав громадян. Виконавчі органи місцевих рад забезпечують реалізацію рішень рад і надають громадянам соціальні, освітні та інші послуги, гарантуючи основні права. Сільські, селищні, міські голови виконують як представницькі, так і виконавчі функції, керуючи роботою ради та її виконавчих органів, забезпечуючи захист прав громадян та виконання рішень місцевих референдумів. Інститут старости є важливим елементом децентралізації влади, який сприяє виконанню адміністративних функцій на рівні об'єднаних територіальних громад і допомагає представляти інтереси жителів старостинських округів.

Правову основу для функціонування органів місцевого самоврядування у забезпеченні та захисті прав і свобод громадян через управління ресурсами, здійснення соціального захисту, охорони здоров'я та вирішення інших важливих питань на локальному рівні, перш за все, становлять положення Конституції України. Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» (Закон № 280/97, 1997) закріплено власні повноваження органів місцевого самоврядування, які вони здійснюють від імені територіальної громади і на основі принципу самоврядності, та делеговані повноваження, які держава передає з метою більш ефективного виконання певних функцій на місцях. Повноваження органів місцевого самоврядування є законодавчо встановленим інструментарієм реалізації функцій та завдань місцевого самоврядування.

Вбачається, що завдання органів місцевого самоврядування – забезпечувати узгодженість між реальними інтересами громади та рішеннями, що приймаються, відображаючи колективні потреби та бажання населення. Такий підхід сприяє побудові відкритої та демократичної системи управління, де жителі мають змогу впливати на прийняття рішень, що безпосередньо стосуються їхнього життя.

М.О. Баймуратов та О.О. Боярський зазначають: «кожне повноваження органу місцевого самоврядування, що є регламентованим та зафіксованим на конституційному або на законодавчому рівні, в широкому та схематично-модельючому його розумінні, є скерованим на виконання, охорону, захист та гарантування прав людини, що мешкає на відповідній території держави в рамках територіальної громади та в умовах місцевого самоврядування» (Баймуратов, Боярський, 2019, с. 38). Означена теза підкреслює, що саме місцеве самоврядування виступає основним суб'єктом забезпечення реалізації прав людини у межах конкретної територіальної громади. С.М. Мельничук констатує, що в Україні сформований механізм захисту прав людини і громадянина, сутність якого опосередковується механізмом правового регулювання та механізмом реалізації права

(Мельничук, 2023, с. 30), елементом такого механізму названо діяльність муніципальних органів. Залучення органів місцевого самоврядування до захисту прав людини розглядається В.Д. Барвіненко як один з напрямків локалізації системи захисту прав людини (Барвіненко, 2022, с. 8). Означені положення підкреслюють значущість муніципальних органів, як важливої ланки в системі правозахисту, яка наближає правову підтримку до громадян, забезпечуючи їхні права на місцевому рівні.

А.Г. Баштанник пропонує визначати механізм захисту прав людини як інтегральну категорію, з-поміж інших елементів такого механізму називає і органи місцевого самоврядування, та зауважує про важливість запровадження «гуманізаційної ідеології функціонування органів місцевого самоврядування як управлінської діяльності щодо захисту та реалізації прав і свобод громадян, надання державних та громадських послуг» (Баштанник, 2023, с. 31). Правозастосовну практику органів місцевого самоврядування відносять до об'єктивних чинників реалізації прав людини (Разметаєва, 2018 с. 61), одного з основних способів захисту прав на рівні із судовим розглядом та зверненням до органів державної влади. Захист прав органами місцевого самоврядування здебільшого розглядається саме як одна з форм юрисдикційного адміністративного захисту (Іваницький, 2021, с. 85). Відзначається, що особа може звернутися до органів місцевого самоврядування за сприянням у відновленні порушеного права (Бордун-Комар, 2021, с. 99). Отже, механізм захисту прав людини є багатовимірним і інтегральним правовим явищем. Правозастосовна практика органів місцевого самоврядування є засобом забезпечення реалізації і захисту прав людини. Органи місцевого самоврядування доповнюють судові та державні інститути захисту прав людини, забезпечуючи доступ до юрисдикційного адміністративного захисту на рівні громади.

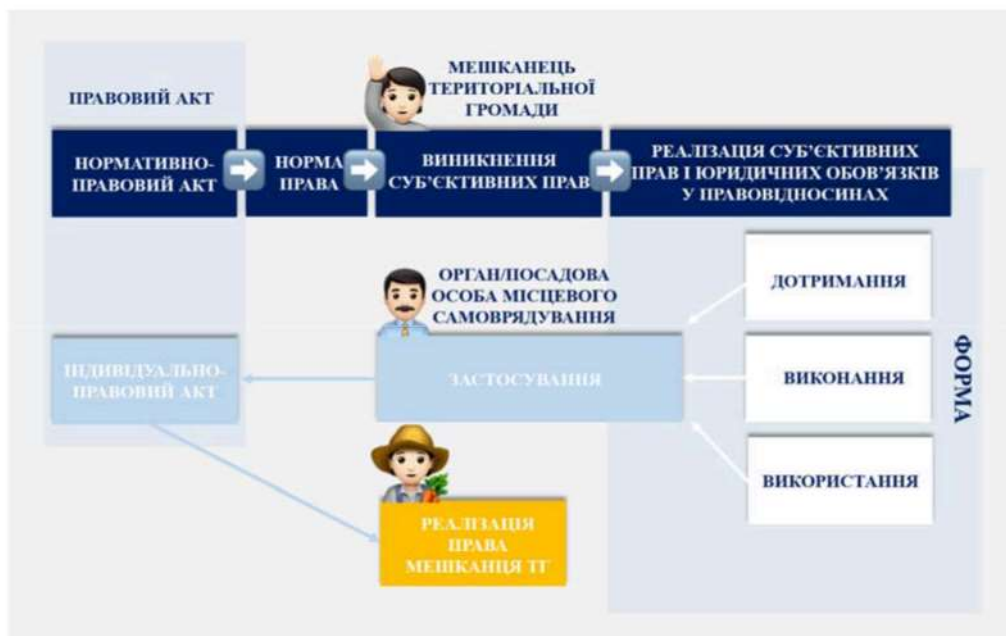

Рис. 1. Забезпечення прав населення органами місцевого самоврядування

Зауважимо, що війна призводить до масштабних переміщень населення, що створює додаткові виклики для територіальних громад. ОМС відіграють ключову роль у допомозі внутрішньо переміщеним особам, відповідають за забезпечення життєво необхідних послуг, таких як житло, медична допомога, соціальний захист, доступ до освіти тощо. Так, у праці Р.С. Титикало розкрито повноваження ОМС у захисті прав ВПО

та акцентовано увагу на проблемах реалізації цих повноважень (Титикало, 2022, с. 43-49). Зокрема, основні повноваження включають забезпечення тимчасового житла, надання комунальних послуг, соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, допомога ВПО в отриманні медичних та освітніх послуг.

П. 5-1 ч. 5 ст. 11 Закону України «Про соціальні послуги» до повноважень виконавчих органів міських рад міст обласного значення, рад об'єднаних територіальних громад віднесено визначення особливостей надання соціальних послуг на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці/територіальної громади у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях. Абзацом другим п. 1 ст. 21 Закону України «Про соціальні послуги» закріплено, що у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях для невідкладного надання соціальних послуг структурний підрозділ з питань соціального захисту населення уповноважених органів системи надання соціальних послуг може надати право надавачам соціальних послуг державної/комунальної власності приймати рішення про надання соціальних послуг екстрено (кризово) (консультування, надання притулку, догляд, підтримане проживання, короткотермінове проживання, натуральна допомога, транспортні послуги тощо) особам/сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах через шкоду, завдану пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією (Закон України № 2671-VIII, 2019).

Для ілюстрації практики забезпечення і захисту прав людини органами місцевого самоврядування доцільно звернути увагу на діяльність Ужгородської міської ради. Ужгород, як тилове місто на заході України, зіткнувся з викликами війни, зокрема з необхідністю підтримки місцевих жителів та великої кількості внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Саме у таких містах, як Ужгород, органи місцевого самоврядування відіграють важливу роль у забезпеченні соціальних послуг, правового захисту, доступу до житла та медичних послуг для всіх категорій населення. Ужгородська міська рада демонструє, як можна ефективно поєднати турботу про інтереси місцевих жителів із задоволенням нагальних потреб ВПО.

Так, наприклад, Рішенням Ужгородської міської ради від 08.08.2024 р. №1892, відповідно до ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», Програми посилення соціального захисту громадян міста «Добра справа» на 2024-2026 роки, затвердженої рішенням XLI сесії міської ради VIII скликання від 08.08.2023 року № 1399, розглянувши звернення мешканців м. Ужгорода, враховуючи рішення постійної комісії з питань соціально-гуманітарної політики, Регламенту та депутатської етики (протокол від 05.07.2024 № 93), у зв'язку з важкими матеріальними обставинами та потребою значних коштів на лікування та реабілітацію здійснення надання матеріальної допомоги мешканцям міста (Про надання матеріальної допомоги мешканцям міста).

Відповідно до п. 22 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», Закону України «Про основні засади молодіжної політики», Указу Президента України «Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року», Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021-2025 роки та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України», з метою реалізації державної молодіжної політики, створення сприятливих умов для розвитку та самореалізації молоді, формування її громадянської позиції та національно-патріотичної свідомості Рішенням Ужгородської міської ради від 08.08.2024 р. №1880 затверджено Програму «Молодь міста Ужгород» на 2025-2027 роки (Про Програму «Молодь міста Ужгород» на 2025-2027 роки) Означена Програма спрямована на всебічний розвиток молоді, підвищення її громадської активності,

патріотичної свідомості та правової культури. Основні напрями діяльності включають залучення молоді до вдосконалення державної молодіжної політики, розвиток волонтерства, популяризацію здорового способу життя, сприяння працевлаштуванню та підтримку підприємницьких ініціатив. Програма також передбачає організацію різноманітних заходів – тренінгів і семінарів, спрямованих на формування національно-патріотичної свідомості, підвищення рівня здоров'я та громадської активності молоді.

Керуючись ч.6 ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», розглянувши звернення благодійної організації «Благодійний фонд «Стабілізуєш Суппорт Сервісез» 24.11.2022 № 01-35, з метою забезпечення та захисту прав внутрішньо переміщених осіб і сприяння інтеграції внутрішньо переміщених осіб до Ужгородської міської територіальної громади, виконкомом міської ради Рішенням від 14.12.2022 р. №616 створено Координаційну раду з питань внутрішньо переміщених осіб у місті Ужгороді (Про Координаційну раду з питань внутрішньо переміщених осіб у місті Ужгороді).

Виходячи з аналізу протоколів засідань Координаційної ради з питань ВПО у місті Ужгороді за 2024 рік, визначено, що означений орган опікувався питаннями співпраці із Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН), зарахуванням до 1-го класу закладів загальної середньої освіти осіб з числа ВПО у м. Ужгород, вирішено ініціювати внесення змін до Програми безоплатного та пільгового випуску лікарських засобів, медичних виробів та інших засобів у разі амбулаторного лікування пільгової категорії населення м. Ужгород на 2024-2026 роки з метою охоплення нею ВПО, зареєстрованих в м. Ужгороді. З ініціативи Координаційної ради з питань ВПО у місті Ужгороді Проведено ідеятон «Створи свій Ужгород: інтегрований, інклюзивний, безпечний». Означений перелік заходів не є вичерпним і дозволяє констатувати активну роботу в напрямку інтеграції ВПО у місцеве життя та прагнення забезпечити реалізацію прав означеної категорії осіб.

Висновки. Місцеве самоврядування є конкретною формою реалізації народовладдя на місцевому рівні, що об'єктивується як у формі прямої (безпосередньої) демократії, так і представницької демократії – шляхом формування і діяльності органів місцевого самоврядування. Відповідно до практики Європейського суду з прав людини, органи місцевого самоврядування є публічними органами, що здійснюють публічні функції та зобов'язані діяти в рамках належного урядування та забезпечувати дотримання прав громадян на належне вирішення їхніх справ. З означеного випливає особливість місця і ролі органів місцевого самоврядування у забезпеченні і захисті прав людини і громадянина: вони є владними інституціями, сформованими представниками громади задля оперативного вирішення нагальних питань місцевого значення, забезпечення законності і правопорядку на території громади, з урахуванням специфіки та потреб конкретної адміністративно-територіальної одиниці.

Грунтуючись на принципі людиноцентризму, констатуємо, що органи місцевого самоврядування повинні не лише виконувати управлінські функції, але й забезпечувати практичну реалізацію пріоритетності прав і свобод людини на місцевому рівні, що здійснюється шляхом нормотворчості та правозастосування.

Під правозабезпечувальною діяльністю органів місцевого самоврядування пропонуємо розуміти створення умов для реалізації законних прав і свобод громадян через ухвалення рішень місцевими радами, виконання місцевих програм соціально-економічного розвитку, надання адміністративних послуг і створення умов для повноцінної участі громадян у житті громади. Правозахисну діяльність розглядаємо як діяльність, спрямовану на захист порушених прав громадян, зокрема через розгляд звернень, скарг, організацію соціального захисту вразливих груп населення, контроль за

дотриманням законодавства і забезпечення громадського порядку. Правозабезпечувальна і правозахисна діяльність органів місцевого самоврядування спрямована на створення умов для реалізації прав і свобод громадян, підтримку правової рівноваги на локальному рівні та забезпечення правопорядку в громадах.

Бібліографічний список:

- Баймуратов М.О., Боярський О.О., 2019. Дискреційні повноваження органів місцевого самоврядування в сфері захисту прав людини: методологічні підходи до розуміння та визначення. *Публічне право*. № 2(34). С. 31-41.
- Барвіненко В.Д., 2022. Роль принципу субсидіарності у захисті прав людини в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. №58. С. 8-10.
- Баштанник А.Г., 2021. Механізм захисту прав і свобод людини у контексті реалізації положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. Випуск 1. С. 29-34
- Бордун-Комар Н. І., 2021. Захист прав людини в Україні у контексті основних типів праворозуміння: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Національна академія внутрішніх справ Київ. 270 с.
- Доступність соціальних послуг. Національний інститут стратегічних досліджень [онлайн] Доступно: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/dostupnist-sotsialnykh-poslug>
- Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985. [онлайн] Доступно: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text
- Іваницький А.М., 2021. Захист права власності юридичних осіб в практиці Європейського Суду з прав людини: дис.... доктор філософії: 081. Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова Хмельницької обласної ради, Хмельницький. 274 с.
- Камардіна Ю.В., 2020. Муніципальна реформа в Україні та державах-членах Європейського Союзу в умовах європейської міждержавної інтеграції: порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Камардіна Юлія Вікторівна. Київ. 266 с.
- Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- Лазарев В.В., 2023. Юридичні позиції Конституційного Суду України щодо прав і свобод людини. Ювілейні наукові читання, присвячені пам'яті академіка Володимира Володимировича Копейчикова (до 100 річчя з дня народження) : зб. матеріалів (м. Київ, 17 листоп. 2023 р.). Київ: 7БЦ. С. 91-95.
- Мельничук С.М., 2023. Механізм захисту прав людини і громадянина: проблеми функціонування. *Вісник ЛННІ ім. Е.О. Дідоренка*. №4(104). С. 24-34.
- Міське самоврядування як чинник стійкості тилу : аналіт. доп. / [В. Г. Потапенко, В. О. Баранник, Н. В. Бахур та ін.] ; за ред. В. Г. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 54 с.
- Нестор В.Р., 2021. Міське самоврядування в Україні та в Сполученому Королівстві Великобританії і Північної Ірландії: компаративне дослідження: дис. доктор юридичних наук:12.00.02 / Національний авіаційний університет. Київ. 434 с.
- Олексюк В.П., 2023 Територіальна громада як суб'єкт адміністративних правовідносин: дис.... доктор філософії: 081 / Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ. 169 с.

- Закон України Про місцеве самоврядування в Україні від 21.05.1997 № 280/97-ВР. Верховна Рада України. [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
- Закон України Про соціальні послуги від 17.01.2019 № 2671-VIII. Верховна Рада України. [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
- Протоколи № 1- 4 засідання Координаційної ради з питань ВПО у місті Ужгороді з 09.01.2024 - 03.06.2024 року [онлайн] Доступно: https://rada-uzhgorod.gov.ua/rada_docs/show/protokoly-%E2%84%96-1-4-zasidannia-koordynatsiinoi-rady-z-pytan-vpo-u-misti-uzhgorodi-z-09012024-03062024-roku
- Разметаєва Ю.С., 2018. Доктрина та практика захисту прав людини: Навчальний посібник. Видавництво «ФОП Голембовська О.О.»: Київ. 364 с.
- Рішення виконкому Ужгородської міської ради №616 від 14.12.2022 Про Координаційну раду з питань внутрішньо переміщених осіб у місті Ужгороді [онлайн] Доступно: https://rada-uzhgorod.gov.ua/rada_docs/rishennia-vykonkomu-vid-14122022
- Рішення ЄСПЛ у справі № 52559/99 «Danderyds Kommun v. Sweden» від 07 червня 2001 р. [онлайн] Доступно: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-5996%22%5D%7D>
- Рішення ЄСПЛ у справі № 55555/08 «Lelas v. Croatia» від 20 травня 2010 р. [онлайн] Доступно: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-98827%22%5D%7D>
- Рішення Конституційного Суду України від 09.02.2000 № 1-рп/2000. [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0a6p710-07#Text>
- Рішення Конституційного Суду України від 16.04.2009 № 7-рп/2009. [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-09#Text>
- Рішення Ужгородської міської ради від 08.08.2024 р. №1880 про Програму «Молодь міста Ужгород» на 2025-2027 роки [онлайн] Доступно: https://rada-uzhgorod.gov.ua/rada_docs/show/%E2%84%961880-vid-08082024-pro-prohramu-molod-mista-uzhgorod-na-2025-2027-roky
- Рішення Ужгородської міської ради від 08.08.2024 р. №1892 про надання матеріальної допомоги мешканцям міста [онлайн] Доступно: https://rada-uzhgorod.gov.ua/rada_docs/show/%E2%84%961892-vid-08082024-pro-nadannia-materialnoi-dopomohy-meshkantsiam-mista
- Стемковська О. І., 2021. Особливості імплементації європейських стандартів у діяльність органів місцевого самоврядування в Україні в умовах децентралізації: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів. 235 с.
- Титикало Р.С., 2022. Функції органів місцевого самоврядування. *Наукові записки*. Серія: Право. Випуск 12. С. 286-291.
- Чайковський О.І., 2023. Конституційно-правовий механізм захисту права на житло в Україні: дис.... доктор філософії: 081/ Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. Одеса. 198 с.

References:

- Baimuratov M.O., Boyarskyi O.O., 2019. Dyskreiini povnovazhennia orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v sferi zakhystu prav liudyny: metodolohichni pidkhody do rozuminnia ta vyznachennia. *Publichne pravo*. № 2(34). P. 31-41. (in Ukrainian).
- Barvinenko V.D., 2022. Rol pryntsypu subsidiarnosti u zakhysti prav liudyny v Ukraini. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Ser.: Yurysprudentsiia. №58. P. 8-10. (in Ukrainian).
- Bashtannik A.H., 2021. Mekhanizm zakhystu prav i svobod liudyny u konteksti realizatsii polozhen Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod. *Dniprovs'kyi*

- naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava. Vypusk 1. P. 29-34. (in Ukrainian).
- Bordun-Komar N. I., 2021. Zakhyst prav liudyny v Ukraini u konteksti osnovnykh typiv pravorozuminnia: dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.12. Natsional'na akademiia vnutrishnikh sprav, Kyiv. 270 p. (in Ukrainian).
- Dostupnist' sotsial'nykh posluh. Natsional'nyi instytut stratehichnykh doslidzhen' [onlain] Available at: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/dostupnist-sotsialnykh-posluh>
- Yevropeis'ka khartiia mistsevoho samovriaduvannia vid 15.10.1985. [onlain] Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (in Ukrainian).
- Ivanyts'kyi A.M., 2021. Zakhyst prava vlasnosti yurydychnykh osib v praktytsi Yevropeis'koho Sudu z prav liudyny: dys.... doktor filosofii: 081. Khmelnyts'kyi universytet upravlinnia ta prava imeni Leonida Yuz'kova Khmelnyts'koi oblasnoi rady, Khmelnyts'kyi. 274 p. (in Ukrainian).
- Kamardina Yu.V., 2020. Munitsypalna reforma v Ukraini ta derzhavakh-chlenakh Yevropeiskoho Soiuzu v umovakh yevropeiskoi mizhderzhavnoi intehtatsii: porivnialno-pravove doslidzhennia: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.02 / Kamardina Yuliia Viktorivna. Kyiv. 266 p. (in Ukrainian).
- Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. Verkhovna Rada Ukrainy. [onlain] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>(in Ukrainian).
- Lazarev V.V., 2023. Yurydychni pozytsii Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy shchodo prav i svobod liudyny. Yuvileini naukovy chytannia, prysviacheni pamiaty akademika Volodymyra Volodymyrovycha Kopiechykova (do 100 richchia z dnia narodzhennia) : zb. materialiv (m. Kyiv, 17 lystop. 2023 r.). Kyiv: 7BTS. P. 91-95. (in Ukrainian).
- Mel'nychuk S.M., 2023. Mekhanizm zakhystu prav liudyny i hromadianyna: problemy funktsionuvannia. Visnyk LNNI im. E.O. Didorenka. №4(104). P. 24-34. (in Ukrainian).
- Mistseve samovriaduvannia yak chynnyk stiikosti tylu: analit. dop. / [V. H. Potapenko, V. O. Barannik, N. V. Bakhur ta in.]; za red. V. H. Potapenka. Kyiv: NISD, 2023. 54 p. (in Ukrainian).
- Nestor V.R., 2021. Miske samovriaduvannia v Ukraini ta v Spoluchenomu Korolivstvi Velykobrytanii i Pivnichnoi Irlandii: komparatyvne doslidzhennia: dys. doktor yurydychnykh nauk:12.00.02 / Natsional'nyi aviatsiinyi universytet. Kyiv. 434 p. (in Ukrainian).
- Oleksiuk V.P., 2023. Terytorial'na hromada yak subiekt administratyvnykh pravovidnosyn: dys.... doktor filosofii: 081 / Natsional'nyi universytet biorekursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Kyiv. 169 p. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini vid 21.05.1997 № 280/97-VR. Verkhovna Rada Ukrainy. [onlain] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro sotsial'ni posluhy vid 17.01.2019 № 2671-VIII. Verkhovna Rada Ukrainy. [onlain] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (in Ukrainian).
- Protokoly № 1- 4 zasidannia Koordynatsiinoi rady z pytan VPO u misti Uzhhorodi z 09.01.2024 - 03.06.2024 roku [onlain] Available at: https://rada-uzhgorod.gov.ua/rada_docs/show/protokoly-%E2%84%96-1-4-zasidannia-koordinatsiinoi-rady-z-pytan-vpo-u-misti-uzhhorodi-z-09012024-03062024-roku (in Ukrainian).
- Razmietaieva Yu.S., 2018. Doktryna ta praktyka zakhystu prav liudyny: Navchal'nyi posibnyk.

- Vydavnytstvo «FOP Holembovs'ka O.O.»: Kyiv. 364 p. (in Ukrainian).
- Rishennia vykonkomu Uzhhorodskoi miskoi rady №616 vid 14.12.2022 Pro Koordynatsiinu radu z pytan vnutrishn'o peremishchenykh osib u misti Uzhhorodi [onlain] Available at: https://rada-uzhgorod.gov.ua/rada_docs/rishennia-vykonkomu-vid-14122022 (in Ukrainian).
- Rishennia YeSPL u spravi № 52559/99 «Danderyds Kommun v. Sweden» vid 07 chervnia 2001 r. [onlain] Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-5996%22%7D> (in Ukrainian).
- Rishennia YeSPL u spravi № 55555/08 «Lelas v. Croatia» vid 20 travnia 2010 r. [onlain] Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-98827%22%7D> (in Ukrainian).
- Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 09.02.2000 № 1-rp/2000. [onlain] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0a6p710-07#Text> (in Ukrainian).
- Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 22.12.2003 № 20-pp/2003. [onlain] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-09#Text> (in Ukrainian).
- Rishennia Uzhhorodskoi miskoi rady vid 08.08.2024 r. №1880 pro Prohramu «Molod mista Uzhhorod» na 2025-2027 roky [onlain] Available at: https://rada-uzhgorod.gov.ua/rada_docs/show/%E2%84%961880-vid-08082024-pro-prohramu-molod-mista-uzhhorod-na-2025-2027-roky (in Ukrainian).
- Rishennia Uzhhorodskoi miskoi rady vid 08.08.2024 r. №1892 pro nadannia materialnoi dopomohy meshkantsiam mista [onlain] Available at: https://rada-uzhgorod.gov.ua/rada_docs/show/%E2%84%961892-vid-08082024-pro-nadannia-materialnoi-dopomohy-meshkantsiam-mista (in Ukrainian).
- Stemkovska O. I., 2021. Osoblyvosti implementatsii yevropeiskykh standartiv u diialnist orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini v umovakh detsentralizatsii: dys. ... kand. polit. nauk : 23.00.02 / Lviv. nats. un-t im. Ivana Franka. Lviv. 235 p. (in Ukrainian).
- Tytykalo R.S., 2022. Funktsii orhaniv mistsevoho samovriaduvannia. Naukovi zapysky. Serii: Pravo. Vypusk 12. P. 286-291. (in Ukrainian).
- Chaikovskiy O.I., 2023. Konstytutsiino-pravovyi mekhanizm zakhystu prava na zhitlo v Ukraini: dys.... doktor filosofii: 081/ Odeskyi natsionalnyi universytet im. I. I. Mechnykova. Odesa. 198 p. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 19.09.2024.

Kamardina Y. V.
Ovinnikova R.V.

THE PLACE AND ROLE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE SYSTEM OF ENSURING AND PROTECTING HUMAN RIGHTS IN UKRAINE

The article is dedicated to analyzing the place and role of local self-government bodies in the system of ensuring and protecting human rights in Ukraine. It highlights the legal guarantees and human rights protection opportunities of local authorities in the context of decentralization, harmonization of Ukrainian legislation with European standards, and the organization of daily life under martial law. It is argued that Ukraine has already established an extensive national system for ensuring and protecting human rights, which includes judicial and non-judicial institutions. At the same time, the study of the role of local self-government bodies in human rights protection and legal guarantee processes remains fragmented and

requires additional attention.

Attention is drawn to a number of contemporary studies focused on decentralization, the institutional capacity of local authorities, and reforms related to Euro-integration. It is noted that local self-government bodies face new challenges during the war, such as ensuring the rights of internally displaced persons, restoring affected territories, and supporting relocated businesses.

Local self-government bodies are viewed as power institutions formed by representatives of the community to address urgent local issues promptly, ensuring legality and order within the community while taking into account the specifics and needs of a particular administrative-territorial unit.

The definition of the legal guarantee activities of local self-government bodies is proposed as a process of creating conditions for the realization of citizens' lawful rights and freedoms through decisions made by local councils, the implementation of local socio-economic development programs, the provision of administrative services, and the creation of conditions for full participation of citizens in community life. The human rights protection activities of these bodies are presented as aimed at safeguarding violated rights of citizens, particularly through the consideration of appeals and complaints, organizing social protection for vulnerable groups, monitoring compliance with legislation, and maintaining public order.

It is substantiated that the legal guarantee and human rights protection activities of local self-government bodies are directed toward creating conditions for the realization of citizens' rights and freedoms, supporting legal equilibrium at the local level, and ensuring public order in communities.

Keywords: *local self-government, human and citizen rights, local self-government bodies, human rights assurance mechanism, human rights protection mechanism, powers of local self-government bodies, law enforcement, norm-setting, law implementation, local democracy, community interests.*

УДК 349.22:331.106

Л.М. Князькова

СПІВВІДНОШЕННЯ ТРУДОВОГО ТА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ: ПРОБЛЕМИ ВІДМЕЖУВАННЯ

У статті проводиться аналіз співвідношення трудового договору та цивільно-правових договорів, пов'язаних з працею. Досліджено загальні риси між трудовим та цивільно-правовими договорами.

Автором проаналізовано судову практику щодо застосування трудових та цивільно-правових договорів при реалізації громадянами України права на працю у сучасних умовах.

Проаналізовано трудовий договір з нефіксованим робочим часом як особливий вид трудового договору, умовами якого не встановлено конкретний час виконання роботи, а обов'язок працівника виконувати роботу, яка виникає виключно в разі її надання роботодавцем, без гарантування того, що така робота буде надаватися постійно, але з дотриманням умов оплати праці, що передбачені КЗпП.

Акцентовано увагу на особливостях трудового договору про дистанційну роботу, який введено у трудове законодавство з початком пандемії, а потім – з воєнним станом.

Висвітлено спрощений режим регулювання трудових відносин у сфері малого і середнього підприємництва в умовах воєнного стану, який дає можливість сторонам договору враховувати додаткові права та обов'язки, що зближує цей вид договору з цивільно-правовим, але при цьому пільги та гарантії, передбачені трудовим законодавством, за працівником зберігаються.

Досліджено особливості праці домашніх працівників, у трудовому договорі яких сторони самостійно домовляються про ведення облікової документації, додаткових підстав звільнення за ініціативою роботодавця, добровільності працівника брати участь у соціальному страхуванні та ін.

Автором зроблено висновок про те, що трудовий договір у сучасних умовах зберігає свою соціальну природу і не може бути замінений цивільно-правовими договорами про працю. При цьому використання гнучких форм праці виключає деякі традиційні ознаки трудового договору, зберігаючи при цьому усі соціальні гарантії для працівників.

Ключові слова: *трудоий договір, цивільно-правові договори, пов'язані з працею, дистанційна робота, трудовий договір з нефіксованим робочим часом.*

DOI 10.34079/2226-3047-2024-14-28-68-78

Постановка проблеми та її актуальність. Трудове право як галузь вітчизняного права перш за все передбачає норми, які захищають інтереси найманого працівника. Саме трудове законодавство забезпечує особі, яка працевлаштовується на роботу за трудовим договором, певні гарантії. Обрання Україною курсу інтеграції до Європейського Союзу потребує створення ефективного механізму правового захисту трудових прав та законних інтересів працівників. Більш того, після повномасштабного вторгнення росії на територію України питання захисту трудових прав працівників набуває актуальності, адже війна негативно вплинула на можливість реалізувати право на працю. Військові дії агресора призвели до пошкодження великої кількості

підприємств, установ, організацій. Тому значну роль відіграють нові форми застосування праці, такі як дистанційна робота, робота з нефіксованим робочим часом, спрощений режим регулювання трудових відносин у період воєнного стану, праця домашніх працівників. Реалізація права на працю у період воєнного стану спонукає людину використовувати різні форми реалізації права на працю, які регулюються не тільки трудовим правом, але й цивільним, адміністративним та іншими галузями права.

Слід відзначити, що право на працю в Україні реалізується переважно шляхом укладання трудового договору між працівником та роботодавцем. Нажаль у сучасних умовах є поширення категорії працюючих, які насправді є найманими працівниками, але позбавлені захисту у рамках трудових відносин через укладення цивільно-правових договорів, пов'язаних із працею (Верховний Суд, 2021, № 0840/3691/18, Верховний Суд 2021, №260/613/19, Верховний Суд 2021 №380/1563/20). Тому питання співвідношення трудового та цивільно-правових договорів, пов'язаних з працею, має як теоретичне так і практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання співвідношення трудового договору та цивільно правових договорів, пов'язаних з працею досліджувалося такими українськими вченими як: Н. Гетьманцева (Гетьманцева та Процьків, 2020, с.100-106), Т. Ківалова (Ківалова та Чанишева, 2022, с.53-58), Б. Римар (Римар, 2009), Г.Чанишева (Ківалова та Чанишева, 2022, с.53-58) та ін. Але не применшуючи вагомих здобутків вказаних науковців, у зв'язку з економічними, політичними та соціальними змінами, викликаними глобалізацією економіки та воєнним станом, і закріплення у трудовому законодавстві різноманітних гнучких форм праці, проблема співвідношення трудового договору та цивільно-правових договорів, пов'язаних з працею, потребує подальшого дослідження.

Метою наукової статті є встановлення співвідношення трудового договору та цивільно-правових договорів, пов'язаних з працею, та виявлення їх спільних рис та принципів відмінностей з урахуванням включення у трудове законодавство України гнучких форм праці.

Виклад основного матеріалу. Визначення трудового договору передбачено у законодавстві України, а саме у статті 21 КЗпП, яка передбачає, що «трудовим договором є угода між працівником і роботодавцем (роботодавцем - фізичною особою), за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, а роботодавець (роботодавець - фізична особа) зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін. Трудовим договором можуть встановлюватися умови щодо виконання робіт, які вимагають професійної та/або часткової професійної кваліфікації, а також умови щодо виконання робіт, які не потребують наявності у особи професійної або часткової професійної кваліфікації» (КЗпП, 1971).

Водночас існують цивільно-правові договори, які теж засновані на трудовій діяльності. Тому трудовий договір треба відрізнити від цивільно-правових договорів: авторського договору, договору підряду, договору доручення та інших цивільно-правових договорів, реалізація яких також пов'язана із трудовою діяльністю. Тож постає питання відмежування трудового договору від інших видів договорів з урахуванням політичних, економічних, соціальних змін в українському суспільстві. Трудовий договір має ознаки, які притаманні цивільно-правовим договорам. Він є двостороннім, оплатним, консенсуальним, фидуціарним та каузальним. Завдяки перерахованим та іншим схожим рисам цивільно-правових договорів, на практиці спостерігається підміна трудових відносин цивільно-правовими, що не тільки порушує права працівника, а й тягне

несприятливі наслідки для роботодавця, передбачені статтями 265 КЗпП (КЗпП, 1971), та 41 КУпАП (КУпАП, 1984).

Відповідно до статті 24 КЗпП працівник не може бути допущений до роботи без укладення трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням роботодавця, та повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування про прийняття працівника на роботу. Що стосується цивільно-правового договору то законодавством не передбачено обов'язку будь-якої із сторін інформувати Державну податкову службу та її територіальні органи про його укладення, а також відповідальності за невчинення таких дій не передбачено. Однак, слід відзначити, що з 05.01.2022 р. діє оновлена форма Повідомлення про прийняття працівника на роботу, затверджена постановою Кабінету Міністрів України 28.12.2021р. № 1392 «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. № 413 і від 17 квітня 2019 р. № 328 (Кабінет Міністрів України, 2021, №1392), яка передбачає нову категорію осіб, яких слід зазначати — «працівники на підставі цивільно-правових договорів». Крім того, Міністерство економіки в листі від 28.01.2022 р. № 4706-06/4356-01 (Міністерство економіки України, 2022, № 4706-06/4356-01) хоча прямо не наголошує на потребі в поданні повідомлення про прийняття працівників на підставі цивільно-правових договорів, але все ж рекомендує його подавати.

Таким чином, з одного боку цивільно-правовий договір є одним із ефективних способів оптимізації затрат на утримання працівників. Однак, досить часто такий спосіб використовують для виконання незначного обсягу робіт, які є нетиповими для роботодавця. При цьому укладення цивільно-правового договору не слід ототожнювати зі спрощеним або прихованим оформленням працівника.

Отже, досліджувана проблема має не тільки теоретичне, але й практичне значення, адже часто роботодавці приховують саме трудові відносини укладенням цивільно-правових договорів (Цивільно-правовий договір: аналіз практики. Огляд. 28.02.2024 р.).

Традиційно при відмежуванні трудового договору від цивільно-правових договорів вчені виділяють наступні юридичні критерії: 1) предмет договору, 2) особливий характер оплати праці; 3) характер і обсяг відповідальності сторін; 4) особливості виконавців роботи; 5) строк договору; 6) порядок оформлення правовідносин, 7) режим праці та відпочинку; 8) дисципліна і охорона праці.

Але на практиці навіть за наявності вказаних критеріїв розмежування трудового і цивільно-правових договорів викликає труднощі, у тому числі через зближення ознак таких договорів.

У сучасній літературі відмінності між трудовим договором і цивільно-правовими договорами пов'язаними з працею, визначаються на підставі чинного законодавства залежно від предмету договору та його природи, оплати праці, строку договору, порядку укладення договору, виконання міри праці в певну частину робочого часу, несення ризику втраченої, зіпсованої продукції та інших ознак (Ківалова та Чанишева, с.54), (Труба та Потапахіна, 2015, с.126).

Отже, предмет трудового договору залишається основним критерієм відмежування трудового договору від цивільно-правових договорів, пов'язаних з працею. Уклавши трудовий договір, роботодавець не тільки використовує працю працівника, але й приймає на себе зобов'язання щодо надання певних гарантій, пільг, участі в соціальному забезпеченні працівника.

Відповідно до статті 626 ЦК України договором є «домовленість двох або більше

сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків». Цивільний договір може укладатися у формі договору підряду (глава 61 ЦК України), договору надання послуг (глава 63 ЦК України) (Цивільний Кодекс України, 2003). Предметом трудового договору є власне процес праці, тобто виконання роботи за певною спеціальністю, кваліфікацією, посадою, виконання працівником визначеної трудової функції, на відміну від цивільного договору, предметом якого є результат праці. За трудовим договором працівник зобов'язується виконувати роботу згідно з кваліфікацією, за цивільним договором виконавець зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу, а замовник зобов'язується прийняти і оплатити результати роботи (оплатити послугу). За трудовим договором роботодавець зобов'язаний регулярно виплачувати заробітну плату за виконану роботу в установлені для її виплати строки, а її розмір не може бути нижче за мінімальну заробітну плату. Крім того, працівники, які укладають трудовий договір, підлягають обов'язковому державному соціальному страхуванню, на відміну від осіб, які працюють на підставі цивільного договору, за яким може бути передбачено лише добровільне страхування. У разі порушення працівником трудових обов'язків, його може бути притягнуто до дисциплінарної та матеріальної відповідальності, зі свого боку відповідальність виконавця роботи за порушення умов цивільного договору є майновою.

Визнати цивільно-правовий договір трудовим можна тільки у судовому порядку за наявності таких підстав: робочий час працівника відображався у таблиці обліку робочого часу, робота носила системний характер, підпорядкування локальним актам роботодавця, отримання щомісячних (систематичних) виплат, у договорі передбачалися матеріальні допомоги, доплати, відпустки, компенсації відряджень тощо. Якщо працівник фактично виконує роботу за трудовим договором, проте правовідносини з ним не оформлені як трудові, це є підставою для застосування до роботодавця штрафних санкцій, встановлених частиною другою статті 265 КЗпП.

У період реформування трудового законодавства України з метою імплементації міжнародних соціальних стандартів МОП звертає увагу на необхідність чіткого формулювання законодавства, сфери його застосування. Законодавство та його інтерпретація повинні відповідати цілям гідної праці, а саме – сприяти кількісному зростанню і підвищенню якості зайнятості, вони повинні бути досить гнучкими, щоб не перешкоджати появі нових форм гідної зайнятості та сприяти такій зайнятості й економічному зростанню.

Слід відзначити, що у Постанові Верховного Суду від 02 лютого 2021 року у справі № 300/2156/19 (Верховний Суд, 2021, № 300/2156/19) стосовно концепції прихованого працевлаштування, згадано про Рекомендації про трудове правовідношення № 198 Міжнародної організації праці (МОП, 2006, №198), в якій зазначено, що держави-члени МОП повинні передбачити можливість визначення у своїх законодавчих та нормативно-правових актах або інших засобах конкретні ознаки визначення трудових правовідносин. Серед таких ознак у Рекомендаціях зазначаються «підпорядкованість» та «залежність». У пункті 13 Рекомендацій «підпорядкованість» проявляється, якщо робота: виконується відповідно до вказівок та під контролем іншої сторони; передбачає інтеграцію працівника в організаційну структуру підприємства; виконується виключно або переважним чином в інтересах іншої особи; виконується працівником особисто; виконується відповідно до графіка або на робочому місці, яке вказується або погоджується стороною, яка її замовила; має характерну тривалість; вимагає особисту присутність працівника; передбачає надання інструментів, матеріалів та механізмів стороною, яка є замовником.

При встановленні трудових відносин за допомогою критерію «залежності»

беруться до уваги наступні елементи: періодичність виплати винагороди працівнику; той факт, що така винагорода являється єдиним або основним джерелом доходів працівника; виплата винагороди працівнику в натуральному вигляді шляхом надання працівнику, наприклад, продуктів харчування, житла, транспортних засобів; реалізація таких прав як право на вихідні та відпустку; оплата стороною, яка замовила роботу, поїздок працівника з метою виконання роботи; відсутність фінансового ризику у працівника (Лисенко, 2024).

Аналізуючи співвідношення трудового та цивільно-правових договорів, пов'язаних з працею, на наш погляд, спірною є думка Г.І. Чанишевої та Т.С. Ківалової, про те, що вилучення з частини першої ст. 21 КЗпП України слів «з підляганням внутрішньому трудовому розпорядку» позбавило трудовий договір однієї із його сутнісних ознак, які є традиційними і які є підставою розмежування зазначеного договору із суміжними цивільно-правовими договорами (Ківалова та Чанишева, с.56). Адже в частині п'ятій ст. 60-2 КЗпП України закріплена норма про те, що при дистанційній роботі працівник розподіляє робочий час на власний розсуд, на нього не поширюються правила внутрішнього трудового розпорядку, якщо інше не визначено трудовим договором.

Крім того, КЗпП доповнено статтею 21-1, яка визначає трудовий договір з нефіксованим робочим часом як особливий вид трудового договору, умовами якого не встановлено конкретний час виконання роботи. Обов'язок працівника виконувати роботу виникає виключно в разі її надання роботодавцем, без гарантування того, що така робота буде надаватися постійно, але з дотриманням умов оплати праці, що передбачені КЗпП.

На відміну від звичайного трудового договору, яким устанавлюється обов'язок роботодавця забезпечувати працівника роботою на постійній основі та обов'язок працівника бути постійно присутнім на робочому місці відповідно до встановленого графіка роботи, трудовий договір з нефіксованим робочим часом передбачає виконання роботи за нестандартних умов праці, тобто роботодавець надає й оплачує роботу, а працівник її виконує — лише за наявності такої роботи. Трудовий договір із нефіксованим робочим часом фактично є аналогом поширеного в іноземних державах «zero hour contract». Наприклад, 90 % працівників McDonald's у Великобританії працюють на умовах zero hour contract (Полішук, Цветкова, Лисенко, Навроцький, Матова, Панченко, Андрушко та Матвійчук, 2024). Також, працівника, який працює на умовах трудового договору з нефіксованим робочим часом, може бути звільнено на загальних підставах, наприклад, за його ініціативою, за згодою сторін тощо. При цьому до трудового договору з нефіксованим робочим часом можуть включатися додаткові підстави для його припинення, які можуть бути пов'язані зі здібностями чи поведінкою працівника або іншими причинами економічного, технологічного чи структурного характеру. Законодавством не визначено переліку вищезгаданих підстав, проте вони повинні мати об'єктивний, обґрунтований характер і відповідати вимогам трудового законодавства.

Робота за трудовим договором з нефіксованим робочим часом очевидно надає низку переваг для працівників, які раніше залучалися до роботи як фізичні особи — за цивільно-правовими договорами або взагалі без будь-якого оформлення. Крім того, укладаючи з роботодавцем трудовий договір з нефіксованим робочим часом, працівник має можливість поєднувати роботу в кількох роботодавців і водночас отримує базові соціальні гарантії — відпустки, лікарняні, забезпечення зарплатою тощо. Виконання роботи за таким договором також не передбачає будь-яких обмежень обсягу трудових прав працівників.

Аналіз сутності трудового договору з нефіксованим робочим часом містить загальні спільні риси з цивільними договорами, пов'язаними з працею, але при цьому працівники мають усі права та переваги, які передбачені трудовим законодавством. Для роботодавців перевага трудового договору з нефіксованим робочим часом полягає в тому, що з дотриманням норм трудового законодавства роботодавці можуть залучати працівників до виконання роботи, яка має непостійний характер, коли для цього є відповідна потреба. Таким чином, трудовий договір з нефіксованим робочим часом як особливий вид трудового договору пропонує нові можливості трудових відносин і для роботодавців, і для працівників. Порівняно з цивільно-правовими договорами трудовий договір з нефіксованим робочим часом сприятиме підвищенню рівня соціальної захищеності осіб, які виконують роботу на непостійній основі. Крім того, така форма роботи є доцільною при змінних обсягах роботи в роботодавця, коли необхідність залучення працівників виникає періодично та неможливо забезпечити постійну повну зайнятість.

У роботі вже згадувалося про можливість здійснювати роботу дистанційно. У зв'язку з пандемією, а тепер – з воєнним станом дистанційний характер роботи в Україні займає вагоме місце. Пандемія, а нині і війна в Україні, повністю змінили підхід до організації праці. На сьогодні можна чітко сказати, що гнучкий режим робочого часу та віддалена форма організації праці дають людям свободу і здатність до самоуправління власним часом і можливостями.

Віддалені форми роботи набувають все більшої актуальності особливо в умовах воєнного стану, який розпочався в Україні 24 лютого 2022 року. З метою врегулювання трудових відносин під час воєнного стану було прийнято Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 р. №2136-IX (Закон України Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану, 2022). Закон уточнює особливості прав працівників та роботодавців, але залишає в силі усі норми Кодексу законів про працю України, якими регулюються питання віддаленої роботи. Дистанційна робота — це форма організації праці, за якої робота виконується працівником поза робочими приміщеннями чи територією роботодавця, у будь-якому місці за вибором працівника та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. У разі запровадження дистанційної роботи працівник самостійно визначає робоче місце та несе відповідальність за забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці на ньому (стаття 60-2 КЗпП). Віддалена форма зайнятості стає стимулом для підтримки економіки у будь-який момент існування держави, а особливо – у воєнний час.

Аналізуючи проблему співвідношення трудового договору та цивільно-правових договорів, пов'язаних з працею, слушним буде проаналізувати спрощений порядок регулювання трудових відносин у сфері малого і середнього бізнесу. 19 серпня 2022 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення регулювання трудових відносин у сфері малого і середнього підприємництва та зменшення адміністративного навантаження на підприємницьку діяльність» від 19 липня 2022 року № 2434-IX (Закон України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення регулювання трудових відносин у сфері малого і середнього підприємництва та зменшення адміністративного навантаження на підприємницьку діяльність, 2022), яким КЗпП доповнено абсолютно новим розділом щодо спрощеного режиму регулювання трудових відносин. Особливістю спрощеного режиму є можливість установлення індивідуальних умов праці працівника безпосередньо в трудовому договорі. Однак водночас зазначений режим може застосовуватися виключно на добровільних засадах. Важливо, що за взаємною

згодою сторін у трудовому договорі можуть бути визначені додаткові права, обов'язки та відповідальність сторін, умови матеріального забезпечення й організації праці працівника, підстави розірвання або дострокового розірвання договору. Таким чином, спрощений режим регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану дає можливість сторонам договору враховувати додаткові права та обов'язки, що зближує цей вид договору з цивільно-правовим, але пільги та гарантії, передбачені трудовим законодавством за працівником зберігаються.

25 квітня 2024 року прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» №5695 (Закон України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, 2024) щодо регулювання праці домашніх працівників, яким додано до КЗпП нову главу «Праця домашніх працівників» та додано зміни до інших статей КЗпП. Згідно цього закону домашні працівники користуються всіма трудовими правами та гарантіями (трудоий стаж, відпустки, оплата праці тощо). Варто зазначити, що цей закон імплементує в українське законодавство положення Конвенції Міжнародної організації праці № 189 про домашніх працівників, що є дуже важливим в процесі інтеграції України в Європейський Союз, а також в процесі оновлення трудового законодавства України загалом.

Домашній працівник та роботодавець самостійно вирішують питання щодо ведення первинної облікової документації та трудової. Створення належних, безпечних і здорових умов праці покладається на сторони трудового договору, а роботодавець несе відповідальність за безпечність і належний технічний стан обладнання та засобів виробництва, що надаються працівнику для виконання відповідної роботи. У трудовому договорі домашніх працівників можуть бути вказані періоди очікування, які вважаються годинами роботи, під час яких працівник повинен перебувати на роботі і бути готовим негайно виконати доручення роботодавця. Звільнення домашнього працівника можливо у тому числі з ініціативи роботодавця, про що слід повідомити за 14 днів шляхом укладення додаткової угоди або надсилання рекомендованого чи електронного листа. У разі надсилання домашньому працівнику повідомлення про розірвання трудового договору засобами поштового зв'язку такий трудовий договір вважається розірваним з наступного робочого дня після дати вручення домашньому працівнику поштового відправлення. Причому роботодавців-фізичних осіб звільнено від обов'язкової сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за домашніх працівників. Але домашній працівник може добровільно брати участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування. Таким чином, якщо домашній працівник буде самостійно сплачувати ставку єдиного внеску (22%), то йому буде рахуватись страховий стаж для визначення розміру пенсій та він матиме право на оплату лікарняних.

Таким чином, зміни у трудовому законодавстві, які відбулися за останні роки, свідчать про те, що трудові договори та цивільно-правові договори, пов'язані з працею у сучасних умовах мають як спільні риси так і принципові відмінності. Гнучкі форми праці надають нові можливості як працівникам так роботодавцям, зберігаючи при цьому за працівниками усі соціальні гарантії, передбачені трудовим законодавством.

Висновки. Отже, аналіз наукової літератури, законодавства України та судової практики свідчить про те, що імплементація Європейських соціальних стандартів у законодавство України підтверджує висновки про те, що трудовий договір зберігає свою соціальну природу і не може бути замінений цивільно-правовими договорами про працю. Більш того, гнучкі форми організації праці зберігають для працівників усі пільги та переваги порівняно з цивільно-правовими договорами про працю та сприяють виключенню порушень законодавства, яке полягає у приховуванні трудових відносин,

які підміняються укладенням цивільно-правових договорів, пов'язаних з працею. Враховуючи той факт, що судова практика свідчить про те, що при застосуванні різних форм праці виникають складнощі щодо відмежування трудових відносин від цивільно-правових пріоритетність повинна визначатися на користь трудових відносин і це положення слід закріпити у трудовому законодавстві України.

Бібліографічний список

- Верховний Суд: Постанова від 02.02.2021р. у справі № 300/2156/19. Доступно: <https://verdictum.ligazakon.net/document/94565710> (дата звернення: 18.09.2024).
- Верховний Суд: Постанова від 04.03.2021 № 0840/3691/18. Доступно: https://verdictum.ligazakon.net/document/95315200?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01 (дата звернення: 18.09.2024).
- Верховний Суд: Постанова від 02.06.2021 у справі №260/613/19. Доступно: <https://verdictum.ligazakon.net/document/97357236> (дата звернення: 18.09.2024).
- Верховний Суд: постанова від 30.03.21 у справі №380/1563/20. Доступно: https://verdictum.ligazakon.net/document/95904412?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress05 (дата звернення: 18.09.2024).
- Гетьманцева, Н., Процьків, Н., 2020. Правова Природа трудового та цивільного договорів. *Підприємництво, господарство і право*, №8, с. 100-106. Доступно: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/8/17.pdf> (дата звернення: 13.09.2024).
- Закон України Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану від 15.03.2022 р. №2136-IX, 2022. Доступно : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення 17.09.2024).
- Закон України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення регулювання трудових відносин у сфері малого і середнього підприємництва та зменшення адміністративного навантаження на підприємницьку діяльність від 19 липня 2022 року, № 2434-IX. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2434-20#Text> (дата звернення 17.09.2024).
- Закон України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України від 25.04.2024, №5695 . Доступно: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/248914.html> (дата звернення 17.09.2024).
- Кабінету Міністрів України, 2021. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. № 413 і від 17 квітня 2019 р. № 328: постанова 28.12.2021р. № 1392. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.09.2024).
- Ківалова, Т., Чанишева Г. Цивільно-правові договори, пов'язані з працею та трудові договори: питання співвідношення. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*, том 33 (72), № 2, 2022. с.53-58. Доступно: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/2_2022/10.pdf (дата звернення 14.09.2024).
- Кодекс законів про працю України, №322-VIII від 10 грудня 1971 року, *Відомості Верховної Ради УРСР*, 1971, додаток до № 50, ст. 375. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 19.07.2024).
- Кодекс України про адміністративні правопорушення №8074-10 від 7 грудня 1984 року, *Відомості Верховної Ради УРСР*, 1984, додаток до № 51, ст.1123. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 14.09.2024).
- Лисенко, Г., Трудові vs. цивільно-правові договори: що обрати? 24.05.2024. Доступно: <https://www.hsa.org.ua/blog/trudovi-vs-civilno-pravovi-dogovori-shho-obrati>. (дата звернення: 17.09.2024).

- Міністерство економіки України: лист від 28.01.2022 р. № 4706-06/4356-01. Доступно: <https://news.dtki.ua/state/laws-and-regulations/74905-list-minekonomiki-vid-28012022-r-4706-064356-01> (дата звернення: 14.09.2024).
- Міжнародна Організація Праці, 2006. Рекомендація, від 31.05.2006 № 198
Про трудове правовідношення. Доступно: <https://ips.ligazakon.net/document/MU06293>
(дата звернення: 17.09.2024).
- Полішук, Т., Цветкова, К., Лисенко, Г., Навроцький, Д., Матова, Т. Панченко, М., Андрушко, А., Матвійчук Н., Трудовий договір із нефіксованим робочим часом. Методичний матеріал «Робота адвоката з трудовими договорами: від укладення до розірвання», підготовлений Комітетом НААУ з питань трудового права. 30.04.2024. Доступно: <https://www.hsa.org.ua/blog/trudovii-dogovir-iz-nefiksovanim-robocim-casom> (дата звернення: 17.09.2024).
- Римар Б.А., 2009. Види трудового договору за законодавством України. Кандидат юридичних наук. Автореферат. Одеська національна юридична академія, Одеса. Доступно: <https://core.ac.uk/download/pdf/50594625.pdf> (дата звернення: 14.09.2024).
- Труба, В.І., Потапахіна, О.М., 2015. Юридична природа трудового договору в умовах ринкової економіки. *Правова держава*, №19, с.123-128.
- Цивільний Кодекс України № 435-IV від 16 січня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, №№ 40-44, ст.356 Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 17.09.2024).
- Цивільно-правовий договір: аналіз практики. Огляд. 28.02.2024 р. Доступно: <https://www.hsa.org.ua/blog/civilno-pravovii-dogovir-analiz-praktiki-verhovnogo-sudu> (дата звернення 15.07.2024).

References

- Verkhovnyi Sud: Postanova vid 02.02.2021r. u spravi № 300/2156/19. Dostupno: <https://verdictum.ligazakon.net/document/94565710> (data zvernennia: 18.09.2024).
- Verkhovnyi Sud: Postanova vid 04.03.2021 № 0840/3691/18. Dostupno: https://verdictum.ligazakon.net/document/95315200?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01 (data zvernennia: 18.09.2024).
- Verkhovnyi Sud: Postanova vid 02.06.2021 u spravi №260/613/19. Dostupno: <https://verdictum.ligazakon.net/document/97357236> (data zvernennia: 18.09.2024).
- Verkhovnyi Sud: postanova vid 30.03.21 u spravi №380/1563/20. Dostupno: https://verdictum.ligazakon.net/document/95904412?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress05 (data zvernennia: 18.09.2024).
- Hetmantseva, N., Protskiv, N., 2020. Pravova Pryroda trudovoho ta tsyvilnoho dohovoriv. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, №8, s. 100-106. Dostupno: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/8/17.pdf> (data zvernennia: 13.09.2024).
- Zakon Ukrainy Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu vid 15.03.2022 r. №2136-IX, 2022. Dostupno : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (data zvernennia 17.09.2024).
- Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia rehuliuвання trudovykh vidnosyn u sferi maloho i serednoho pidpriemnytstva ta zmenshennia administratyvnoho navantazhennia na pidpriemnytstvu diialnist vid 19 lypnia 2022 roku, № 2434-IX. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2434-20#Text> (data zvernennia 17.09.2024).
- Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy vid 25.04.2024, №5695 . Dostupno: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/248914.html> (data

- zvernennia 17.09.2024).
- Kabinetu Ministriv Ukrainy, 2021. Pro vnesennia zmin do postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 chervnia 2015 r. № 413 i vid 17 kvitnia 2019 r. № 328: postanova 28.12.2021r. № 1392. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2021-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 14.09.2024).
- Kivalova, T., Chanysheva H. Tsyvilno-pravovi dohovory, poviazani z pratseiu ta trudovi dohovory: pytannia spivvidnoshennia. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: yurydychni nauky, tom 33 (72), № 2, 2022. s.53-58. Dostupno: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/2_2022/10.pdf (data zvernennia 14.09.2024).
- Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy, №322-VIII vid 10 hrudnia 1971 roku, Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR, 1971, dodatok do № 50, st. 375. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (data zvernennia: 14.09.2024).
- Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia №8074-10 vid 7 hrudnia 1984 roku, Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR, 1984, dodatok do № 51, st.1123. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (data zvernennia: 14.09.2024).
- Lysenko, H., Trudovi vs. tsyvilno-pravovi dohovory: shcho obraty? 24.05.2024. Dostupno: <https://www.hsa.org.ua/blog/trudovi-vs-civilno-pravovi-dogovori-shho-obrati>. (data zvernennia: 17.09.2024).
- Ministerstvo ekonomiky Ukrainy: lyst vid 28.01.2022 r. № 4706-06/4356-01. Dostupno: <https://news.dtki.ua/state/laws-and-regulations/74905-list-minekonomiki-vid-28012022-r-4706-064356-01> (data zvernennia: 14.09.2024).
- Mizhnarodna Orhanizatsiia Pratsi, 2006. Rekomendatsiia, vid 31.05.2006 № 198 Pro trudove pravovidnoshennia. Dostupno: <https://ips.ligazakon.net/document/MU06293> (data zvernennia: 17.09.2024).
- Polishchuk, T., Tsvietkova, K., Lysenko, H., Navrotskyi, D., Matova, T. Panchenko, M., Andrushko, A., Matviichuk N., Trudovi dohovir iz nefiksovanym robochym chasom. Metodychnyi material «Robota advokata z trudovymy dohovoramy: vid ukladennia do rozirvannia», pidhotovlenyi Komitetom NAAU z pytan trudovoho prava. 30.04.2024. Dostupno: <https://www.hsa.org.ua/blog/trudovii-dogovir-iz-nefiksovanim-robocim-casom> (data zvernennia: 17.09.2024).
- Rymar B.A., 2009. Vydy trudovoho dohovoru za zakonodavstvom Ukrainy. Kandydat yurydychnykh nauk. Avtoreferat. Odeska natsionalna yurydychna akademiia, Odesa. Dostupno: <https://core.ac.uk/download/pdf/50594625.pdf> (data zvernennia: 14.09.2024).
- Truba, V.I., Potapakhina, O.M., 2015. Yurydychna pryroda trudovoho dohovoru v umovakh rynkovoï ekonomiky. Pravova derzhav, №19, s.123-128.
- Tsyvilnyi Kodeks Ukrainy № 435-IV vid 16 sichnia 2003 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2003, №№ 40-44, st.356 Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (data zvernennia: 17.09.2024).
- Tsyvilnopravovyidohovir: analizprakyky. Ohliad. 28.02.2024r. Dostupno: <https://www.hsa.org.ua/blog/civilno-pravovii-dogovir-analiz-praktiki-verhovnogo-sudu> (data zvernennia: 15.09.2024).

Стаття надійшла до редакції 19.09.2024.

L.M. Kniazkova

SOME ISSUES OF THE CORRELATION OF EMPLOYMENT AND CIVIL LAW CONTRACT

The article analyses the correlation between the employment contract and civil law contracts related to work. Common features between labour and civil law contracts have been studied. It was noted that the International Labour Organization determines that the main criteria for distinguishing labour relations from similar other relations related to work are "subordination" and dependence." The author compared the common features of the employment contract and the civil law contract as the forms of realization of the right for work, revealed the fundamental differences between labour and civil law contracts related to work, analysed the judicial practice regarding the application of labour and civil law contracts in the implementation of the right for work by citizens of Ukraine in present conditions.

Taking into account the legislation and judicial practice, the correlation between the employment contract and civil law contracts related to work was determined, taking into account the introduction of flexible forms of work into the labour legislation of Ukraine. An employment contract with non-fixed working hours is analysed as a special type of employment contract, the terms of which do not establish a specific time of work performance, the obligation of the employee to perform work that arises only in the case of its provision by the employer, without guaranteeing that such work will be provided constantly, but in compliance with the conditions of payment of labour stipulated by the Labour Code.

Attention is focused on the peculiarities of the labour contract on remote work, which was introduced into the labour legislation with the beginning of the pandemic, and then with martial law. The simplified regime for the regulation of labour relations in the field of small and medium-sized enterprises under martial law is highlighted, which allows the parties to the contract to take into account additional rights and obligations, which brings this type of contract closer to the civil law, but at the same time benefits and guarantees provided for by labour legislation for an employee are preserved.

The peculiarities of the work of domestic workers, in whose employment contract the parties independently agree on keeping accounting documentation, additional grounds for dismissal at the initiative of the employer, the employee's voluntary participation in social insurance, etc., were studied.

The author concluded that the employment contract in modern conditions retains its social nature and cannot be replaced by civil law labour contracts. At the same time, the use of flexible forms of work excludes some traditional features of the employment contract while preserving all social guarantees for employees.

Since judicial practice shows that when using different forms of work, difficulties arise in distinguishing labour relations from civil law, the author emphasized the priority determination in favour of labour relations and proposed to include this provision in the labour legislation of Ukraine.

Keywords: *employment contract, civil law contracts related with remote work, employment contract with non-fixed working hours, remote work.*

УДК 341.1/8

Львова Є. О.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ІНСТРУМЕНТУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

В статті розглядаються теоретико-правові підходи до визначення міжнародно-правового механізму гуманітарної допомоги, аналізуються сучасні передумови та перспективи формування національного законодавства з питань гуманітарної допомоги. В статті відображена спроба визначити теоретичне бачення міжнародно-правового механізму надання гуманітарної допомоги в контексті розвитку науки міжнародного публічного права. Стаття має на меті розвинути таксономію методів, що застосовуються під час гуманітарної допомоги в міжнародному та національному праві, а також визначити які з цих методів є кращими. Визначено, що в аксеологічному розумінні гуманітарна допомога - це правове явище, що за класифікацією цінностей має особливий суб'єктний склад; в праксеологічному розумінні гуманітарна допомога носить людиноцентристський характер із сприянням розвитку людського потенціалу; в практично-функціональному – це щоденна діяльність уповноважених осіб з метою створення гідних умов для життя людей в надзвичайних обставинах.

Ключові слова: безпека, гуманітарна допомога, міжнародне право, міжнародно-правовий механізм, права людини

DOI 10.34079/2226-3047-2024-14-28-79-87

Постановка проблеми та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Захист гуманітарних прав людини лежить в площині інтересів всього глобального співтовариства. В умовах сьогодення гуманітарна допомога є невідомою складовою міжнародного співробітництва задля попередження та подолання негативних наслідків надзвичайних ситуацій.

В міжнародних договорах гуманітарна допомога позначається англійськими термінами «humanitarian assistance» та «humanitarian aid» і в теоретичному (доктринальному) напрямку представляє собою міжнародний інструмент, що має на меті надати високий рівень захисту прав людини, що закріплений у відповідній міжнародній правовій базі. В практичному (праксеологічному) напрямку, гуманітарна допомога – це повсякденна діяльність із використання засобів, методів, інструментів, які покликані забезпечити здійснення надання товарів і послуг нужденним верствам населення.

В останні роки в Україні правовий режим воєнного стану обумовив економічний розвиток українського суспільства, що пов'язаний із відновленням держави за рахунок реалізації програм гуманітарної допомоги. Таким чином, в Україні дослідження міжнародно-правового механізму надання гуманітарної допомоги має соціальне системоутворююче значення, оскільки торкається питань захисту найважливіших цінностей (життя та здоров'я людей) саме в площині захисту прав людини.

Проблематика міжнародно-правового механізму надання гуманітарної допомоги є предметом дискусії юристів і практиків, які досліджують це питання в рамках науки міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини. Теоретичним підґрунтям дослідження проблематики гуманітарної допомоги в рамках науки міжнародного права стали розробки вітчизняних науковців, зокрема, таких, як: М.Баймуратов, О.Батанов, Х.Бехруз, М.Буроменський, О.Буткевич, Ю.Волошин,

І.Гришак, В.Денисов, Т.Короткий, Б.Кофман, О.Марцеляк, О.Музичук, Є.Сурілова, О.Тарасов, М.Хавронюк, В.Шаповал та інші.

Метою статті є висвітлення теоретичних та прагматичних підходів до питання міжнародно-правового механізму надання гуманітарної допомоги, визначення економіко-правових підстав для співробітництва з питань надання гуманітарної допомоги в Україні та проблематики вдосконалення правового регулювання реалізації програм гуманітарної допомоги в Україні.

Викладання основного матеріалу.

Гуманітарна допомога – це міжнародно-правовий інструмент, соціально-економічна проблематика якого полягає в меті зменшити страждання людей в умовах надзвичайних станів та війн (конфліктів, землетрусів, тощо).

Як інструмент міжнародного гуманітарного права гуманітарна допомога для захисту осіб в умовах збройних конфліктів використовується ще з того часу, як була підписана перша Женевська конвенція у 1864 році.

Окрім положень Статуту Організації Об'єднаних Націй 1945 року, базовими міжнародними нормами, що встановили мінімальні стандарти захисту людей у рамках концепції міжнародної гуманітарної допомоги, вважаються стаття 3 Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, положення Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) та Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосуються захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) від 8 червня 1977 року.

Ефективне застосування положень саме цих угод є вкрай необхідним для розвитку міжнародного законодавства, що регламентує надання гуманітарної допомоги в умовах збройних конфліктів, та закріплює принцип поновлення прав людини *ex post facto* за умов підтвердження наявності потреби. Ба більше, з теоретичної та практичної точки зору міжнародно-правовий механізм гуманітарної допомоги може бути реалізований лише шляхом колективних дій держав.

Наприклад, стаття 70 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) визначає особливості реалізації операції з надання допомоги, а саме:

1. Якщо цивільне населення будь-якої території, яка перебуває під контролем сторони, що бере участь у конфлікті, крім окупованої території, недостатньо забезпечується запасами, згаданими у статті 69,¹ то проводяться операції з надання допомоги, які мають гуманітарний та беззастережний характер і здійснюються без будь-яких несприятливих особливостей за згодою між сторонами, заінтересованими в таких операціях щодо надання допомоги. Пропозиції щодо надання допомоги, що відповідають вищезазначеним умовам, не розглядаються як втручання у збройний конфлікт або як недружні акти. При розподілі поставок допомоги пріоритет надається таким особам, як діти, вагітні жінки, породіллі й годувальниці, які згідно з Четвертою конвенцією або цим Протоколом користуються особливими пільгами та особливим захистом.

2. Сторони, що перебувають у конфлікті, і кожна Висока Договірна Сторона дозволяють швидко й безперешкодне перевезення всіх поставок, обладнання та

¹ а саме одягом, постільною білизною, засобами притулку та припасами, істотно важливими для виживання цивільного населення окупованої території, а також предметами, необхідними для відправлення релігійних обрядів Див. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

персоналу для надання допомоги згідно з цим розділом, і сприяють йому, якщо навіть така допомога призначається для цивільного населення супротивної сторони.

3. Сторони, що перебувають у конфлікті, і кожна Висока Договірна Сторона, які дозволяють перевезення поставок, обладнання та персоналу з метою надання допомоги відповідно до пункту 2:

а) мають право на проведення технічних заходів, включаючи огляд, за умови виконання яких дозволено таке перевезення;

б) можуть обумовити такий дозвіл тим, щоб розподіл допомоги проводився на місці під контролем Держави-покровительки;

с) жодним чином не змінюють первісного призначення поставок допомоги й не затримують їх перевезення, за винятком випадків термінової необхідності в інтересах відповідного цивільного населення.

4. Сторони, що перебувають у конфлікті, забезпечують захист поставок допомоги і сприяють їх швидкому розподіленню.

5. Сторони, що перебувають у конфлікті, і кожна аінтересована Висока Договірна Сторона заохочують ефективну міжнародну координацію операцій з надання допомоги, зазначених у пункті 1, та сприяють їй.

Загальновідомо, що в умовах міжнародних збройних конфліктів держави зобов'язані як забезпечувати гуманітарну допомогу, так і сприяти її отриманню постраждалими особами згідно до потреб, проте варто підкреслити, що в теорії міжнародного публічного права відсутня напрацьована доктрина про те, що невиконання вищезазначених статей не тягне за собою міжнародну кримінальну відповідальність для держав, а також не є деталізованою положеннями джерел міжнародного гуманітарного права.

Дослідник М. Ліппольд замислюється над питанням конкуренції між нормами міжнародного гуманітарного права та права прав людини та їх ефективністю, вказуючи, що «якщо застосовується право прав людини, тоді застосування міжнародного гуманітарного права може, в залежності та в наслідок певної концептуалізації, зменшити рівень захисту. (Lippold M. (2016))

Вбачається, що в цьому контексті важливою є взаємодія суб'єктів реалізації гуманітарної допомоги та координації їх діяльності, а також вироблення нових міжнародних норм із забезпечення контролю за виконанням та ефективністю міжнародного законодавства в цій сфері.

Наприклад, на рівні Європейського Союзу гуманітарна допомога та цивільний захист є частиною зовнішніх дій ЄС закріплених у статті 21 Договору про Європейський Союз. Стаття 214 Договору про функціонування Європейського Союзу (далі - ДФЕС) є основою для операцій ЄС з надання гуманітарної допомоги та створення Європейського корпусу добровільної гуманітарної допомоги.

Згідно зі статтею 21(2)(g) ДЕС, Союз прагне допомагати населенню, країнам та регіонам, які стикаються з природними або антропогенними катастрофами. Компетенція щодо цивільного захисту базується на статті 196 ДФЕС та регулюється Рішенням № 1313/2013/ЄС про створення Механізму цивільного захисту Союзу. Генеральний директорат Європейської комісії з цивільного захисту та операцій з гуманітарної допомоги (ЕЧНО) є не тільки донором з гуманітарної допомоги, а ще відповідає за координацію операцій цивільного захисту на рівні ЄС.

Правила надання гуманітарної допомоги, включаючи інструменти її фінансування, викладені в Регламенті Ради (ЄС) № 1257/96 (Регламент про гуманітарну допомогу). Гуманітарна діяльність, що ґрунтується на фундаментальних гуманітарних принципах гуманності, нейтралітету, неупередженості та незалежності, спрямована на

надання спеціальної допомоги, допомоги та захисту людям у країнах, що не входять до ЄС, які постраждали від природних або спричинених людиною катастроф. Серед директив, що забезпечують якість продуктів, можна виокремити наступні: Директива 85/347/ЄЕС щодо відповідальності за неякісну продукцію, зі змінами, внесеними Директивою 1999/34/ЄС, а також Директива 2001/95/ЄС щодо загальної безпеки продукту, Директива 85/74/ЄЕС щодо відповідальності за неякісну продукцію. Загальні рамки політики гуманітарної допомоги та її принципи та викладено в Європейському консенсусі щодо гуманітарної допомоги Council Regulation (EC) No 1257/96 of 20 June 1996 concerning humanitarian aid (2007).

Україна як соціальна держава є підписанткою Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права і визнала право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло, і на неухильне поліпшення умов життя. Разом із держави-учасницями Пакту вона має вживати належних заходів щодо забезпечення здійснення цього права, визнаючи важливе значення в цьому відношенні міжнародного співробітництва, заснованого на вільній згоді. Також держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнаючи основне право кожної людини на свободу від голоду, повинні вживати необхідних заходів індивідуально і порядку міжнародного співробітництва, які б включали проведення конкретних програм для того, щоб:

а) поліпшити методи виробництва, зберігання і розподілу продуктів харчування шляхом широкого використання технічних і наукових знань, поширення знань про принципи харчування і вдосконалення або реформи аграрних систем так, щоб досягти найбільш ефективного освоєння і використання природних ресурсів, і

б) забезпечити справедливий розподіл світових запасів продовольства відповідно до потреб і з урахуванням проблем країн, як імпортуючих, так і експортуючих продукти.

Також, на нашу думку, цікавим є факт, що однією з особливостей взаємодії міжнародних організацій у сфері надання міжнародної гуманітарної допомоги є те, що організації, які в своїй діяльності надають допомогу нужденним особам або групам людей, які постраждали в наслідок певних негативних життєвих обставин, залежать від ступеню співпраці із органами державної влади в країнах-реципієнтах гуманітарної допомоги. Як приклад, можна навести співпрацю *per se* Руху Міжнародного Червоного Хресту, місцевих громадських організацій та органів публічної влади.

В Україні категорія гуманітарної допомоги пов'язана із іншими правовими категоріями, а саме: гуманітарні потреби внутрішньо-переміщених осіб, мігрантів, військовослужбовців, тощо, що своєю чергою, також потребує також розробки механізму захисту для цієї категорії осіб, і для гуманітарних працівників. Про це свідчить напрацьована правова база, що надає можливість виокремити три форми, у яких міжнародно-правовий механізм гуманітарної допомоги знаходить нове відображення: рівень міжнародних організацій (ММУО та МНУО) (Тарасов О. (2014, с.309)), рівень окремих держав, рівень українських волонтерів (юридичні особи та індивіди). (Музичук О. (2023))

У Законі України "Про гуманітарну допомогу" гуманітарна допомога визначається як цільова адресна безоплатна допомога у грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами з мотивів гуманності отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують допомоги у зв'язку із соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, скрутним фінансовим становищем, введенням воєнного або надзвичайного стану, виникненням надзвичайної ситуації або

тяжкою хворобою конкретної фізичної особи, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту;

Донори гуманітарної допомоги - це юридичні особи, створені та зареєстровані відповідно до законодавства України або іноземної держави, та фізичні особи, що перебувають в Україні або за її межами, які добровільно надають гуманітарну допомогу отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за її межами. Отримувачі гуманітарної допомоги - юридичні особи, а також акредитовані представництва іноземних держав, міжнародних та іноземних гуманітарних організацій в Україні (без створення юридичної особи), визначені у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку отримувачами гуманітарної допомоги:

Гуманітарна допомога у вигляді грошових коштів надається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері зовнішніх зносин, шляхом перерахування коштів в іноземній валюті на банківський рахунок іноземної держави. Перерахування коштів здійснюється у встановленому законодавством порядку. Гуманітарна допомога у вигляді залучення сил цивільного захисту з метою проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, гасіння пожеж, для життєзабезпечення постраждалих тощо надається центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, та/або іншим уповноваженим центральним органом виконавчої влади, якому підпорядковані такі сили. Гуманітарна допомога у вигляді залучення формувань служби медицини катастроф для надання медичної допомоги постраждалим у разі виникнення надзвичайних ситуацій надається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, спільно з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту".

Отже, наочним є факт, що актуалізується завдання міжнародного співтовариства щодо удосконалення існуючої системи інституцій надання гуманітарної допомоги. Беручи до уваги недосяжний ефект визнання проблематики надання гуманітарної допомоги з точки зору ревізійністського підходу (від лат. *revisio* - перегляд), зазначимо про необхідність перегляду сталої доктрини надання гуманітарної допомоги органами правопорядку. Зокрема, як підкреслив М.В. Корнієнко, Національна Поліція може брати участь у гуманітарних операціях та наданні допомоги постраждалим внаслідок воєнних дій. Вони залучаються до евакуації цивільного населення, надають медичну допомогу та допомагають у відновленні інфраструктури. (Корнієнко, (2023, с.132))

Також, міжнародно-правовий механізм гуманітарної допомоги можна представити крізь призму діяльності міжнародного штабу допомоги українцям – світового об'єднання благодійних фондів, організацій, бізнес-спільнот, ЗМІ та державних органів влади, торгових палат з 70 країн світу. Метою міжнародного штабу допомоги українцям є налагодження світової комунікації та координації з державними інституціями, дозвільними установами та центрами, медичними закладами, волонтерськими організаціями, бізнес-спільнотами задля допомоги біженцям, військовим та цивільному населенню.

Загалом, гуманітарні організації, які надають гуманітарну допомогу, можна поділити на групи за деякими критеріями в залежності від їх компетенції захисту та допомоги на організації, що мають у якості місії міжнародний захист постраждалих осіб та мають компетенцію робити аналіз ситуації в державі, державної політики та процедур з метою захисту основоположних прав громадян в рамках міжнародного гуманітарного права.

В цілому, активним міжнародними організаціями, що працюють в сфері

здійснення гуманітарної допомоги в Україні є:

1. Офіс ООН з координації гуманітарних питань (ОСНА): Координатор з гуманітарних питань в Україні - провідний партнер уряду в справі координації дій з міжнародним гуманітарним співтовариством; Національна робоча група з гуманітарних питань;
2. Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ) в Україні;
3. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) в Україні;
4. Організації Північноатлантичного договору (НАТО) – одним із основних напрямів діяльності є надання гуманітарної допомоги країнам, постраждалим від стихійних лих та техногенних катастроф;
5. Комітет з питань гуманітарної допомоги та продовольчої допомоги (СОНАФА) - головний форум в Європейському Союзі для обговорення політики гуманітарної допомоги, яка зосереджується на питаннях її впровадження, ефективності та координації;
6. Представництво Верховного Комісара ООН у справах біженців в Україні (UNHCR) - в тому числі здійснює підтримку уряду та громадських організацій, які забезпечують потреби ВПО через надання юридичної, матеріальної та соціальної допомоги;
7. Бюро гуманітарної допомоги USAID (БНА) - надає життєво важливу гуманітарну допомогу, включаючи їжу, воду, притулок, невідкладну медичну допомогу, санітарію та гігієну, а також найважливіші послуги з харчування для найуразливіших і найважче доступних людей у світі.

Важливою умовою забезпечення ефективності міжнародно-правового механізму гуманітарної допомоги на сучасному етапі є необхідність оптимізації діючого законодавства в сфері забезпечення певних гуманітарних принципів в умовах воєнного стану в Україні. Проте, варто відзначити, що на практиці ще й досі існують корупційні виклики кооперації між міжнародними організаціями та місцевою владою, що призводить до низького рівня участі громадян у формуванні та реалізації державної політики з питань надання гуманітарної допомоги, адже в Україні інституціоналізація правової політики з урахуванням сформованої соціальної концепції гуманітарної допомоги ще не надбала ознак системності.

Висновок та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Сьогодні все більше актуалізується завдання міжнародного співтовариства щодо удосконалення існуючої системи гуманітарних інституцій. Саме в цьому контексті міжнародно-правовий механізм гуманітарної допомоги створює екзистенційний контекст цивілізаційного вибору з метою дотримання принципів народо- та природозбереження, акцентуючи увагу на діяльність локальних неурядових організацій.

Встановлено, що міжнародно-правовий механізм надання гуманітарної допомоги ще формується, проте загроза третьої світової війни стала чинником, що сприяє посиленню заходів контролю за наданням гуманітарної допомоги не тільки в нашій державі, а й за кордоном.

Підкреслимо, що за зазначених умов міжнародно-правовий механізм гуманітарної допомоги дає можливість забезпечити:

- контроль за рухом грошових та товарних потоків,
- оцінку перспектив та ефективності використання,
- аналіз взаємодії громадянського суспільства та влади,
- моніторинг дотримання принципу нейтральності, справедливості, контролю за розповсюдженням коштів з боку громадянського суспільства, тощо.

Також, міжнародно-правовий механізм надання гуманітарної допомоги можна

розкрити у вигляді наступних положень:

- 1) в аксеологічному розумінні гуманітарна допомога - це правове явище, що за класифікацією цінностей має особливий суб'єктний склад;
- 2) в праксеологічному розумінні гуманітарна допомога носить людиноцентристський характер із сприянням розвитку людського потенціалу;
- 3) в практично-функціональному – це щоденна діяльність уповноважених осіб з метою створення гідних умов для життя людей в надзвичайних обставинах.

Отже, виявлено комплементарну природу феномену гуманітарної допомоги, що також носить міждисциплінарний характер та є інститутом декількох галузей міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини та права Європейського Союзу. Як висновок, інститут гуманітарної допомоги в Україні знаходиться в площині діяльності неурядових організацій не тільки різних рівнів суспільних відносин (міжнародного, національного та локального), а ще й різних правових режимів цивільно-військового співробітництва – правового режиму під час війни (для держав-учасниць збройних конфліктів) та в умовах мирного часу (для закордонних донорів),

Список використаної літератури:

- За матеріалами сайту Міжнародного штабу допомоги українцям. URL: <https://dopomoha.org.ua> (accessed on October 30, 2024)
- Корнієнко М. В. Забезпечення прав людини органами правопорядку в екстраординарних умовах: доктринальний аспект : монографія / М. В. Корнієнко. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 170 с.
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР, N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
- Музичук О.М. Адміністративно-правове регулювання гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану. Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О.Дідоренка №3(2023).с.68-77 doi:<https://doi.org/10.33766/2524-0323.103.68-78>
- Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22 жовтня 1999 року № 1192-XIV. *Відомості Верховної Ради України*, 1999 р., № 51, ст. 451 із наступними змінами.
- Проблемні питання у сфері здійснення гуманітарної допомоги в Україні: аналітичний звіт. URL: https://www.rpk.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/TAC_HumAid_consolidated_fin-vidredagovano.pdf (accessed on November 1, 2024)
- Тарасов О.В. Суб'єкт міжнародного права: проблеми сучасної теорії: монографія/О.В.Тарасов. Х.: Право, 2014.512 с.
- Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field. Geneva, 22 August 1864, URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gc-1864/state-parties> (accessed on October, 30, 2024)
- Humanitarian aid and civil protection. Available at URL: <https://eur-lex.europa.eu/summary/chapter/04.html> (accessed on November 1, 2024)
- European Consensus on Humanitarian Aid. URL: https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/who/european-consensus_en (accessed on November 1, 2024)
- Lippold. M. *Between Humanization and humanitarianization? Detention in armed conflicts and the European Convention on Human Rights*. in ZAORV, 2016 V.76. P.67. Available at URL: https://www.zaoerv.de/76_2016/vol76.cfm(accessed on October 30, 2024)
- The Geneva Conventions and their Commentaries. Available at URL:<https://www.icrc.org/en/law-and-policy/geneva-conventions-and-their-commentaries> (accessed on November 1, 2024)

References

- Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field. Geneva, 22 August 1864, URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gc-1864/state-parties> (accessed on October, 30, 2024)
- Humanitarian aid and civil protection. Available at URL: <https://eur-lex.europa.eu/summary/chapter/04.html> (accessed on November 1, 2024)
- European Consensus on Humanitarian Aid. URL: https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/who/european-consensus_en (accessed on November 1, 2024)
- International headquarters of the aid to Ukrainians (materials of the official webpage), available at URL: <https://dopomoha.org.ua/> (accessed on October 30, 2024)
- Lippold. M. *Between Humanization and humanitarization? Detention in armed conflicts and the European Convention on Human Rights*. in ZAORV, 2016 V.76. P.67. Available at URL: https://www.zaoerv.de/76_2016/vol76.cfm (accessed on October 30, 2024)
- Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava ratyfikovano Ukazom Prezhydii Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSR, N 2148-VIII vid 19.10.73. (The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, ratified by the Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR).
- Korniienko M. V. Zabezpechennia prav liudyny orhanamy pravoporiadku v ekstraordynarnykh umovakh: doktrynalnyi aspekt : monohrafiia / M. V. Korniienko. – Odesa : Vydavnytstvo «Iurydyka», 2023, 170 p. (in Ukrainian)
- Muzychuk O.M. Administratyvno-pravove rehuliuвання humanitarnoi dopomohy v umovakh voiennoho stanu. Visnyk Luhanskoho navchalno-naukovoho instytutu imeni E.O.Didorenka №3(2023), p.68-77 doi:<https://doi.org/10.33766/2524-0323.103.68-78>
- Problematic issues in the field of humanitarian aid in Ukraine: analytical report (in Ukrainian) Available at URL: https://www.rpk.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/TAC_HumAid_consolidated_fin-vidredagovano.pdf (accessed on November 1, 2024)
- Pro humanitarnu dopomohu: Zakon Ukrainy vid 22 zhovtnia 1999 roku № 1192-XIV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 1999 r., № 51, st. 451 iz nastupnymy zminamy [Law of Ukraine on humanitarian aid № 1192-XIV] (in Ukrainian)
- The Geneva Conventions and their Commentaries. Available at URL: <https://www.icrc.org/en/law-and-policy/geneva-conventions-and-their-commentaries> (accessed on November 1, 2024)
- Tarasov O.V. Subiekt mizhnarodnoho prava: problemy suchasnoi teorii: monohrafiia/O.V.Tarasov. Kh.:Pravo, 2014.512 p. (in Ukrainian)

Стаття надійшла 23.11.2024

Ielyzaveta Lvova

INTERNATIONAL-LEGAL MECHANISM OF HUMANITARIAN AID AS AN INTERDISCIPLINARY INSTRUMENT FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS

The article examines theoretical and legal approaches to the definition of the international legal mechanism of humanitarian aid, analyzes the current prerequisites and prospects for the formation of national legislation on humanitarian aid. The article reflects an attempt to determine the theoretical vision of the international legal mechanism for providing humanitarian aid in the context of the development of the science of international public law. The article aims to develop a taxonomy of methods used in humanitarian aid in international

and national law, as well as to determine which of these methods are the best. It was determined that, in the axiological sense, humanitarian aid is a legal phenomenon that has a special subject structure according to the classification of values; in the praxeological sense, humanitarian aid has a human-centered character with the promotion of the development of human potential; in the practical-functional sense, it is the daily activity of authorized persons with the aim of creating decent conditions for the life of people in extraordinary circumstances.

Keywords: *humanitarian aid, human rights international law, international legal mechanism, interdisciplinary instrument, security*

УДК 343.58

Олейніков Д.О.

КРИМІНАЛІЗАЦІЯ ОКРЕМИХ ФОРМ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Статтю присвячено дослідженню окремих питань щодо встановлення відповідності норми про кримінальну відповідальність за вчинення колабораційної діяльності міжнародному гуманітарному праву. Зокрема автором було зроблено спробу спростувати та контраргументувати поширену нині тенденцію критики положень ст. 111-1 КК України в контексті невідповідності її основним положенням міжнародного гуманітарного права, а також порушень прав громадян України, які нібито змушені були в цілях виживання вчиняти дії, що утворюють склад кримінального правопорушення, передбаченого зазначеною нормою. Базовою нормою в цьому питанні є ст. 43 IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додатку до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі, відповідно до якої, з фактичним переходом до рук окупанта повноважень легітимної влади він вживає всіх залежних від нього заходів для того, щоб, по можливості, відновити і забезпечити громадський порядок і безпеку, дотримуючись існуючих у країні законів, за виключенням, коли це абсолютно неможливо. Доведено, що переважна більшість форм діяльності державою-агресором, яка здійснюється на окупованих територіях, прямо суперечить нормам міжнародного гуманітарного права.

На підставі ґрунтовного аналізу встановлено і доведено, що більшість форм колабораційної діяльності є способами злочинної взаємодії з державою-агресором в її діяльності, яка провадиться на порушення норм міжнародного гуманітарного права. А, тому, враховуючи, що таку діяльність спрямовано на руйнування елементів суверенітету України та встановлення управління держави-агресора на тимчасово окупованих територіях, Держава України здійснює притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили колабораційну діяльність, не порушуючи норми міжнародного гуманітарного права. Разом із цим автор погоджується із необхідністю суворого дотримання норм чинного законодавства при протидії колабораційній діяльності та недопущення розширювального тлумачення положень ст. 111-1 КК України. Відновлення повного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях та подальші стабілізаційні заходи є найбільш прийнятним способом забезпечення прав та свобод осіб, що певний час знаходились під владою держави-агресора.

Ключові слова: колабораційна діяльність, злочинна колаборація, міжнародне гуманітарне право, права та свободи особи, кримінальна відповідальність.

DOI 10.34079/2226-3047-2024-14-28-88-97

Постановка проблеми. З впровадженням в чинне законодавство про кримінальну відповідальність норм про заборону колабораційної діяльності, пособництва державі-агресору та інших кримінальних правопорушень, пов'язаних із співпрацею з державою-агресором, низка міжнародних правозахисних організацій піддала критиці зазначені законодавчі новації. Причиною цьому були окремі слідчо-судові помилки, які, в цілому, не були викликані недосконалим конструюванням відповідних статей. Маючи виключно теоретичні уявлення про реалії повномасштабної збройної агресії або ж ґрунтуючись

виключно на думці та переконаннях осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за ту або іншу форму злочинної колаборації, окремі фахівці роблять занадто категоричні висновки на адресу представників правоохоронних органів чи суддів. І в підсумку ми отримуємо підміну, засновану на зміщенні фокусу уваги з незаконних дій держави-агресора та її пособників на окупованих територіях на начебто невідповідність вимогам міжнародного гуманітарного права впровадженій воюючою країною норми, яка має підтримувати механізм захисту державної безпеки в умовах триваючої збройної агресії.

Так, наприклад, в.о. Голови Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні Ноель Колхун зазначила, що «формулювання закону про колабораційну діяльність настільки розпливчасті й неточні в частині термінології, що особи залишаються без достатніх вказівок на обставини та умови, за яких українська влада має право висувати проти них обвинувачення в колабораційній діяльності. Понад те, широкі формулювання закону встановлюють кримінальну відповідальність практично за будь-яку трудову або підприємницьку діяльність на окупованій території незалежно від того, чи призвели такі дії до будь-яких негативних наслідків для держави, як-от розголошення конфіденційної інформації, надання прямої переваги стороні, яка воює, або каральні заходи проти інших мешканців окупованої території» (Колхун, 2023). Досить дивно, що вказана представниця міжнародної організації залишила поза увагою злочинний характер збройної агресії РФ проти України, а також численні грубі порушення міжнародного законодавства, зокрема, пов'язані з режимом окупації, які ми розглянемо в основній частині дослідження.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Проблемним питанням кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність присвячено значної уваги в науковій літературі останніх років. Зокрема серед авторів, які досліджували означену тематику, необхідно віднести Ю.В. Бауліна, О.І. Букреєва, Р.О. Мовчана, Ю.В. Орлова, В.І. Павликівського, Є.О. Письменського, М.А. Рубашенка, В.В. Сокурєнка, М.І. Хавронюка, Н.В. Шульженко, А.М. Яценка та ін. Праці вказаних та інших авторів, безперечно, сприяли вирішенню низки питань правозастосовної діяльності, пов'язаної із протидією колабораційної діяльності, проте низка проблемних питань залишилась невирішеною. Це обумовлює необхідність продовження подальших наукових розвідок, пов'язаних із аналізом окремих положень законодавства про кримінальну відповідальність.

Зокрема, автором було враховано результати аналізу окремих положень ст. 111-1 КК України та практики їх застосування на предмет відповідності міжнародному гуманітарному праву, здійсненого В.В. Сокурєнко та Ю.В. Орловим, та надано ті аргументи на користь відповідності норми про кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність окремим положенням міжнародного гуманітарного права, про які не згадали зазначені науковці.

Метою наукової статті є спростування тези, яка останнім часом набуває поширення серед представників правозахисних кіл з приводу недосконалості самої ідеї впровадження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, а також невідповідності ст. 111-1 КК України нормам міжнародного гуманітарного права. На спростування тези буде проведений аналіз окремих положень міжнародного гуманітарного права та здійснено оцінку відповідності ст. 111-1 КК України їх змісту.

Виклад основного матеріалу. З початком збройної агресії РФ проти України наша держава в терміновому порядку формувала ефективний механізм протидії такому явищу, як добровільна співпраця громадян України з представниками держави-агресора. Тоді ж було сформовано підінститут кримінального права, який автори практичного порадилика з кримінально-правової оцінки та розмежування складів злочинів, що передбачають кримінальну відповідальність за ті або інші форми злочинної співпраці з ворогом,

визначили як злочинну колаборацію (Малюк, 2023, с. 21). Зокрема, необхідно погодитись із тим, що до вказаного підінституту відносяться наступні норми:

- частина 1–2 ст. 111 – державна зрада;
- стаття 111–1 – колабораційна діяльність;
- стаття 111–2 – пособництво державі-агресору;
- частина 3 ст. 114–2 – несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану з метою надання такої інформації державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим незаконним збройним формуванням;
- стаття 436–2 – виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікація її учасників.

До новел воєнного часу, якими фактично було сформовано підінститут відносяться наступні закони:

а) Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 3 березня 2022 року № 2108-IX, яким КК України доповнено статтею 111–1;

б) Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» від 3 березня 2022 року № 2110-IX, яким КК України доповнено статтею 436–2;

в) Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану» від 24 березня 2022 року № 2160-IX, яким КК України доповнено статтею 114–2;

г) Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» від 14 квітня 2022 року № 2198-IX, яким КК України доповнено статтею 111–2 КК України.

Зважаючи на те, що вказані вище зміни до КК України вносились в терміновому порядку, як зазначає низка фахівців, якість цих змін залишала бажати кращого. Разом із цим необхідно відзначити, що криміналізація дій, передбачених статтями 111-1, 111-2, 114-2, 436-2 КК України, а також зміни до ст. 111 КК України (унесені Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» від 3 березня 2022 року № 2113-IX) дозволили стримати негативні тенденції з формування інформаційного поля держави-агресора в інформаційному просторі воюючої України, а також активного залучення значної кількості громадян України до діяльності представників держави-агресора та її окупаційної адміністрації, що загрожує нашій державності та безпеці.

При цьому, як наголошують окремі правозахисники, «питання притягнення до кримінальної відповідальності за співпрацю з окупаційними органами влади залишається дуже важливим питанням як для тих, хто проживає на підконтрольній уряду України території, так і для тих, хто поки що знаходиться в окупації. Від того, наскільки

зваженими будуть як законодавство України щодо притягнення до відповідальності осіб, які вчиняли колабораційні дії, так і практика його застосування, залежатиме успішність процесів реінтеграції звільнених територій України» (Синюк, 2023). Погодимось із тим, що зваженість у будь-якому аспекті є позитивним явищем, проте навряд чи успішність в реінтеграції тих або інших територій буде більшою, наприклад, у тому разі, якщо відповідальність за колабораційну діяльність була б вужчою чи м'якшою.

Це – помилковий стереотип, який, на жаль, дуже інтенсивно нав'язується суспільству держави, яка стала жертвою збройної агресії з боку країни, що не зупиняється ні перед чим в своєму прагненні знищити всі аспекти української державності як на окупованих територіях, так і на тих, які знаходяться під контролем України. А от активна діяльність російської федерації на окупованих територіях, пов'язана із всеосяжним залученням громадян України до дій, спрямованих на руйнування елементів суверенітету України та встановлення управління держави-агресора, очевидно суперечить нормам міжнародного гуманітарного права.

На нашу думку принциповим положенням МГП, яке є базовим в контексті встановлення кримінальної відповідальності за окремі види злочинної колаборації, є ст. 43 IV Конвенції про закони і звичай війни на суходолі та додатку до неї: Положення про закони і звичай війни на суходолі, відповідно до якої, з фактичним переходом до рук окупанта повноважень легітимної влади він вживає всіх залежних від нього заходів для того, щоб, по можливості, відновити і забезпечити громадський порядок і безпеку, дотримуючись існуючих у країні законів, за виключенням, коли це абсолютно неможливо. Цілком зрозуміло, що у разі, коли держава-окупант не дотримується зазначеного вище обов'язку, відсутні дієві механізми притягнення її до відповідальності, у тому числі й на міжнародному рівні. В будь-якому випадку події 2014-2024 років російсько-української війни засвідчили повну неспроможність впливати на ситуацію на рівні міжнародного гуманітарного права.

Разом із цим зазначене вище не спростовує існуючого порядку організації окупаючою державою життєдіяльності на окупованих територіях. І саме участь громадян України в діях держави-агресора, які вона незаконно вчиняє на окупованих територіях, навіть у контексті положень МГП не можна розглядати в якості дозволеної чи законної діяльності. Зазначене положення ми проаналізуємо на прикладі окремих видів колабораційної діяльності. Так, проведемо умовний поділ форм колабораційної діяльності, в залежності від способу (чи сфери) їх вчинення.

1. Добровільне зайняття посад в незаконних органах влади чи окупаційній адміністрації, створених на тимчасово окупованій території:

- добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора (ч. 2 ст. 111-1 КК України);

- добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора (ч. 5 ст. 111-1 КК України);

- добровільне обрання до таких органів (ч. 5 ст. 111-1 КК України).

Відповідно до вимог ч. 2 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», будь-які органи, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території та їх діяльність вважаються незаконними, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому законом (Закон України No 1207-VII, 2014). Зазначене

положення цілком і повністю відповідає ст. 43 IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додатку до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі, згідно з якою відновлення і забезпечення громадського порядку і безпеки державою-окупантом повинно здійснюватися із дотриманням існуючих у країні законів, за виключенням, коли це абсолютно неможливо. Разом із цим російська федерація жодного разу не намагалася навести й обґрунтувати факти, які б свідчили про те, що виконання її обов'язків на окупованих територіях є можливим виключно за законами окупаючої сторони.

Таким чином, якщо громадянин України добровільно обіймає посаду у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, він бере участь в незаконній діяльності зазначених нікчемних утворень, сприяючи таким чином представникам держави-агресора нищити елементи державного суверенітету на захоплених територіях та незаконно впроваджувати дію нормативно-правових актів держави-агресора в місцях тимчасової окупації. Як ми знаємо, в подальшому це призводить до спроб держави-агресора увести окуповані території до свого складу.

Аналізуючи окремі форми колабораційної діяльності, В.В. Сокурєнко та Ю.В. Орлов підкреслюють, що потребують на зміну підходи щодо застосування ч. ч. 2 та 5 ст. 111-1 КК України в частині добровільного зайняття громадянами України посад, як пов'язаних, так і не пов'язаних з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території. Вказаній кримінально-правовій забороні кореспондує низка прав громадян, які опинилися на окупованій території, забезпечення яких формально може набувати ознак складів вказаних кримінальних правопорушень, однак з огляду на вимоги міжнародного гуманітарного права, не повинно вважатися суспільно небезпечним, протиправним. Йдеться про діяльність медичного персоналу (організація надання послуг з охорони здоров'я), персоналу комунальних підприємств (забезпечення санітарного благополуччя населення, а також водопостачання, теплопостачання, постачання енергоносіїв, необхідних для забезпечення життя), а також надавачів професійної правничої допомоги (Сокурєнко, 2024, с. 90-91). Разом із цим незрозуміло, чому надання медичних та комунальних послуг вказаними фахівцями розглядається з позиції перебування суб'єкта на посаді в незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території. Цілком очевидно, що комунальні підприємства та медичні заклади не відносяться до органів влади, навіть незаконних.

2. Дії, пов'язані із негативним впливом на сферу освіти в інтересах держави-агресора:

- здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України (ч. 3 ст. 111-1 КК України);

- дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти (ч. 3 ст. 111-1 КК України).

Відповідно до вимог ст. 50 Женевської Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, окупаційна держава повинна в співробітництві з державними та місцевими органами влади сприяти належному функціонуванню закладів, відповідальних за піклування про дітей і їхню освіту.

Окупаційна держава повинна вжити всіх необхідних заходів для полегшення процедури встановлення особи дітей та реєстрації їхніх сімейних зв'язків. Вона за будь-

яких обставин не повинна змінювати їхнього громадянського статусу або вносити їх до списків підконтрольних їй формувань або організацій.

Якщо місцеві установи виявляться неспроможними забезпечити утримання та освіти дітей, окупаційна держава повинна вжити всіх необхідних заходів, щоб забезпечити ними дітей, які втратили батьків чи були з ними розлучені в результаті війни і які не мають можливості отримати необхідне піклування з боку близького родича або друга; навчання повинно здійснюватися по можливості особами їхньої національності, мови та релігії.

Таким чином будь-які дії представників держави-агресора, спрямовані на знищення освітнього простору Української Держави у захоплених населених пунктах, є незаконними, оскільки порушують норми МГП в частині обов'язків окупаційної держави на окупованих територіях. Цілком очевидно, що українські освітяни, які разом з агресором беруть участь у цьому процесі, і їх дії підпадають під ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК України, то вони мають нести кримінальну відповідальність у встановленому законом порядку.

Що ж стосується забезпечення навчального процесу, навіть і за стандартами освіти держави-агресора (якщо це не пов'язано, наприклад, ні з впровадженням стандартів держави-агресора, ні з викладанням дисциплін, у ході якого суб'єкт пропагує за утвердження тимчасової окупації частини території України, уникнення відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України), то за такі дії кримінальна відповідальність не передбачена, що вочевидь вказує на збалансованість та обґрунтованість положень ч. 3 ст. 111-1 КК України. Аналогічної точки зору дотримуються автори науково-практичного коментаря до Розділу I КК України, зазначаючи, що «безпосереднє викладання вчителями (викладачами) предметів на основі вже впроваджених відповідними службовими особами стандартів країни-агресора на окупованих територіях не утворює об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого частиною 3 статті 111–1 КК України, у формі «дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора. Викладання не є забезпеченням реалізації вимог до змісту освіти» (Наумюк, 2024, с. 197).

Іншими словами, будь-які випадки притягнення до кримінальної відповідальності за ч. 3 ст. 111-1 КК України осіб, або задіяних в освітньому процесі, або працівників освітніх закладів, що не здійснюють викладання, які на момент незаконного перепорядкування освітнього закладу та впровадження стандартів освіти держави-агресора не припинили роботу в такому закладі, є певними недоліками слідчо-судової практики і окремими помилками, ніяк не викликаними начебто недосконалістю норми про кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність.

3. Добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території (ч. 7 ст. 111-1 КК України), передбачає існування створених окупаційною владою незаконних судових або правоохоронних органів. Разом із цим така діяльність суперечить вимогам МГП, зокрема тим, що передбачені ст. 54 Женевської Конвенції про захист цивільного населення під час війни, де вказується, що окупаційній державі забороняється змінювати статус посадових осіб чи суддів на окупованих територіях або вживати стосовно них будь-яких заходів примусу, якщо вони утримуватимуться від виконання своїх обов'язків з міркувань совісті.

Відповідно ж до ст. 64 зазначеної вище Конвенції, кримінальне законодавство окупованої території залишається чинним, за винятком випадків, коли дія його скасовується або призупиняється окупаційною державою, якщо це законодавство становить загрозу безпеці окупаційної держави або є перешкодою виконання цієї

Конвенції. Враховуючи згадане вище, та з огляду на необхідність забезпечення ефективного судочинства, суди окупованої території продовжуватимуть виконувати свої функції стосовно розгляду правопорушень, визначених цим законодавством.

Окупаційна держава, однак, може поширювати на населення окупованої території дію положень, які є необхідними для виконання нею зобов'язань, що покладаються на неї відповідно до цієї Конвенції, підтримання ефективного управління територією, забезпечення безпеки окупаційної держави, особового складу та власності окупаційних сил та адміністрації, а також об'єктів та комунікаційних ліній, які ними використовуються.

Наскільки ми знаємо, судочинство на окупованих територіях не здійснюється за законодавством України. Незаконні судові органи на підставі матеріалів, зібраних та направлених незаконними правоохоронними органами, виносять обвинувальні вирoki за вчинення дій, які кваліфіковано не за чинним КК України.

Судові органи, створені всупереч законодавству України, є нікчемними так само, як і постановлені ними рішення. При цьому не має різниці рівень чи сфера вирішення питань незаконно створеного суду. Факт існування незаконних органів, як зазначається окремими науковцями, вказує на активні дії окупаційної влади, спрямовані на встановлення суверенітету іншого суб'єкта на українських територіях, а вступ громадянина України до вказаних незаконних органів є підтримкою держави-агресора та посяганням на суверенітет України (Малюк, 2023, с. 141, 143).

4. Дії, спрямовані на інформаційну підтримку дій держави-агресора та її представників:

- публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України (ч. 1 ст. 111-1 КК України);

- організація та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, активна участь у таких заходах (ч. 6 ст. 111-1 КК України).

Встановлення кримінальної відповідальності за інформаційну підтримку дій держави-агресора та її представників не є посяганням на вираження поглядів, оскільки, відповідно до п. 2 ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, обмеження свободи вираження поглядів можуть встановлюватися законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду. Означена норма вказує на важливе значення, яке приділяється забезпеченню зокрема національної чи безпеки, за існування яких права та свободи людини реалізуються більш повно та широко (навіть за умов окремих тимчасових обмежень).

5. Участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики до проведення таких незаконних

виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території (ч. 5 ст. 111-1 КК України).

Відповідно до вимог ч. 1 ст. 4 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», на тимчасово окупованій території на строк дії цього Закону поширюється особливий правовий режим перетину адміністративної межі та лінії зіткнення між тимчасово окупованою територією та іншою територією України, вчинення правочинів, проведення виборів та референдумів, реалізації інших прав і свобод людини і громадянина. Громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території, створюються умови для вільного волевиявлення під час виборів Президента України, народних депутатів України та всеукраїнського референдуму на іншій території України.

До прикладу, Європейський Парламент 25 квітня 2024 року ухвалив резолюцію щодо недемократичних президентських виборів у росії та їх нелегітимного поширення на окуповані території (2024/2665(RSP)), якою однозначно засудив незаконні так звані вибори, проведені росією на тимчасово окупованих територіях України, а саме в Автономній Республіці Крим, місті Севастополі та частинах Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей; наголосив, що проведення «виборів» на цих територіях є явним порушенням суверенітету України та міжнародного права, зокрема Статуту ООН; висловив жаль щодо застосування погрози насильства російською владою, оскільки людей змушували голосувати в присутності озброєних російських солдатів; повторив, що, як заявив Високий представник від імені ЄС, Європейський Союз не визнає проведення так званих виборів на території України або їх результатів; закликав ЄС вжити обмежувальних заходів стосовно причетних до організації та проведення незаконних виборів; закликав держави-члени ЄС та міжнародне співтовариство не визнавати легітимними результати президентських виборів у росії, оскільки вони проводилися на незаконно окупованих територіях України, і навіть у межах росії не були ані вільними, ані справедливими, не відповідають основним міжнародним виборчим стандартам, а отже, не мають демократичної легітимності, і закликав обмежити відносини з путіним питаннями, необхідними для регіонального миру, а також гуманітарними цілями та цілями прав людини, наприклад, обмін полоненими, повернення депортованих дітей в Україну або закликом до звільнення політичних в'язнів.

Висновок. Під час аналізу нами наведені найбільш очевидні аргументи на користь відповідності положень ст. 111-1 КК України нормам міжнародного права. Більш детальне висвітлення цього питання з розширеними обґрунтуваннями очевидно є предметом подальших наукових досліджень, які, в контексті захисту Україною свого рішення про початок кримінально-правової протидії колабораційній діяльності, безперечно повинні проводитись. Автор погоджується із необхідністю суворого дотримання норм чинного законодавства при протидії колабораційній діяльності та недопущення розширювального тлумачення положень ст. 111-1 КК України. Разом із цим вже існує достатньо науково-практичної літератури, в якій надано чітке й зрозуміле доктринальне тлумачення положень ст. 111-1 КК України, що виключає можливість подвійного трактування. Відновлення повного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях та подальші стабілізаційні заходи є найбільш прийнятним способом забезпечення прав та свобод осіб, що певний час знаходились під владою держави-агресора. А притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які спільно з представниками держави-агресора вчиняли дії, що прямо суперечать нормам міжнародного гуманітарного права, є важливою справою, яку потрібно виконати задля більш ефективної реінтеграції звільнених від ворога територій.

Бібліографічний список:

- Закон України Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України № 1207-VII від 15.04.2014 р. Верховна Рада України [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>> (Дата звернення 09.12.2024).
- Колхун, Н., 2023. Закон про колабораційну діяльність в Україні [онлайн] Доступно: <https://justtalk.com.ua/post/zakon-pro-kolaboratsijnu-diyalnist-v-ukraini-#_ftnref6> (Дата звернення 08.12.2024).
- Малюк В.В. (ред.) 2023, Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. порадник з кримінально-правової оцінки та розмежування, Алерта, Київ.
- Наумюк, С.А. (ред.) 2024, Злочини проти основ національної безпеки України: кримінально-правова кваліфікація в умовах війни (науково-практичний коментар), Алерта, Київ.
- Синюк, О. та Луньова О. 2023. Колабораційна діяльність і пособництво державі-агресору: практика застосування законодавства та перспективи його удосконалення. Аналітичний звіт. *Центр прав людини ZMINA*. [онлайн] Доступно: <https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/10/colaboration_web_ukr-1.pdf> (Дата звернення 07.12.2024).
- Рада Європи, 1950. Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (Дата звернення 09.12.2024).
- Сокуренько, В.В. та Орлов, Ю.В. 2024. Колабораційна діяльність в контексті міжнародного гуманітарного права: окремі аспекти правозастосування. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 3 (32), с. 80-93.

References:

- Kolkhun, N., 2023. Zakon pro kolaboratsiynu diialnist v Ukraini [The Law on Collaboration Activities in Ukraine] [online] Available at: <https://justtalk.com.ua/post/zakon-pro-kolaboratsijnu-diyalnist-v-ukraini-#_ftnref6> (Accessed 08.12.2024) (in Ukrainian).
- Maliuk V.V. (red.) 2023, Zlochyynna kolaboratsiia v umovakh zbroinoi ahresii: praktych. poradnyk z kryminalno-pravovoi otsinky ta rozmezhuvannia [Criminal Collaboration in Conditions of Armed Aggression: A Practical Guide on Criminal-Legal Assessment and Differentiation], Alerta, Kyiv (in Ukrainian).
- Naumiuk, S.A. (red.) 2024, Zlochyyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy: kryminalno-pravova kvalifikatsiia v umovakh viiny (naukovo-praktychnyi komentar) [Crimes Against the Foundations of Ukraine's National Security: Criminal-Legal Qualification in Wartime (Scientific and Practical Commentary)], Alerta, Kyiv (in Ukrainian).
- Rada Yevropy, 1950. Yevropeiska Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Verkhovna Rada Ukrainy [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (Accessed 09.12.2024) (in Ukrainian).
- Sokurenko, V.V. ta Orlov, Yu.V. 2024. Kolaboratsiina diialnist v konteksti mizhnarodnoho humanitarnoho prava: okremi aspekty pravozastosuvannia [Collaborative Activities in the Context of International Humanitarian Law: Certain Aspects of Law Enforcement]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. 3 (32), s. 80-93 (in Ukrainian).
- Syniuk, O. ta Lunova O. 2023. Kolaboratsiina diialnist i posobnytstvo derzhavi-ahresoru: praktyka zastosuvannia zakonodavstva ta perspektyvy yoho udoskonalennia.

Analitichnyi zvit [Collaboration Activities and Assistance to the Aggressor State: Legislative Practice and Prospects for Improvement. Analytical Report]. *Tsentr prav liudyny ZMINA*. [online] Available at: <https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/10/colaboration_web_ukr-1.pdf> (Accessed 07.12.2024) (in Ukrainian).

Zakon Ukrainy Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyi rezhym na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy № 1207-VII vid 15.04.2014 r. [Law of Ukraine On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine No. 1207-VII dated 15.04.14] *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>> (Accessed 09.12.2024) (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 10.12.2024 р.

Olieinikov D. O.

CRIMINALIZATION OF CERTAIN FORMS OF COLLABORATION ACTIVITIES IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW

The article is dedicated to exploring specific issues concerning the compliance of legal provisions on criminal liability for collaboration activities with international humanitarian law. In particular, the author attempts to refute and counter the widespread criticism of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine regarding its alleged inconsistency with fundamental principles of international humanitarian law and violations of the rights of Ukrainian citizens who were supposedly compelled to commit acts constituting a criminal offense under this provision for survival.

The foundational norm in this matter is Article 43 of the Hague Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. This article obliges an occupying power that assumes authority over a territory to take all measures within its capacity to restore and ensure public order and safety while respecting the existing laws of the country, except when absolutely prevented.

It has been demonstrated that the majority of actions carried out by the aggressor state on occupied territories directly contravene international humanitarian law. Through comprehensive analysis, it has been established and proven that most forms of collaboration activities constitute criminal interactions with the aggressor state in its operations that violate international humanitarian law.

Given that such actions aim to undermine elements of Ukraine's sovereignty and establish governance by the aggressor state in temporarily occupied territories, Ukraine holds individuals who have engaged in collaboration activities criminally liable without breaching international humanitarian law. At the same time, the author agrees on the need for strict adherence to current legislation when combating collaboration activities and avoiding any expansive interpretation of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine.

The restoration of Ukraine's full sovereignty over temporarily occupied territories and subsequent stabilization measures are deemed the most appropriate means to safeguard the rights and freedoms of individuals who were under the control of the aggressor state for a certain period.

Keywords: *collaboration activities, criminal collaboration, international humanitarian law, individual rights and freedoms, criminal liability.*

УДК 342

Н.І. Савенко

ПРОБЛЕМАТИКА ПРИМУСОВОЇ ЕВАКУАЦІЇ ДІТЕЙ З РАЙОНІВ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ

З початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України, в районах проведення активних бойових дій введено примусову евакуацію, спрямовану на збереження життя та здоров'я цивільного населення. Однак в рамках дослідження вказаного питання у практичній площині спостерігається наявність великої кількості проблем: недотримання вимог міжнародного гуманітарного права країною-агресором; відсутність чітко визначеного механізму евакуації у практичній площині; неодноразові випадки відмови батьків або інших відповідальних осіб, які прийняли рішення залишитись в районах проведення активних бойових дій разом із дітьми.

Загострюючи увагу на останньому пункті можна зробити висновок, що відповідальність за безпеку неповнолітніх лежить на самих батьків або інших осіб, а саме поняття «примусова евакуація» несе в собі виключно формальний характер, що в свою чергу створює додаткові загрози життю та здоров'ю (в тому числі психічному та психологічному) дітей та призводить до систематичних поранень та смертей останніх.

Для вирішення зазначеного вище питання необхідно розробити відповідні механізми для забезпечення ефективного процесу евакуації неповнолітніх осіб на законодавчому рівні, шляхом розроблення та прийняття додаткових нормативно-правових актів. Так, запровадження відповідних механізмів із їх закріпленням на законодавчому рівні може забезпечити безпеку дітей у зонах бойових дій та відповідальність держави у випадку неналежного виконання обов'язків у збереженні їх життя та здоров'я.

Станом на 2024 рік ситуація залишається критичною, і бездіяльність у цьому питанні лише посилює ризики для дітей. Запровадження додаткових законодавчих норм щодо примусової евакуації без можливості відмови може знизити кількість жертв серед дітей та покращити координацію евакуаційних заходів. Відсутність таких норм залишає питання захисту дітей в умовах війни без належного вирішення, що є неприйнятним.

Ключові слова: діти, збройні конфлікти, евакуація, безпека, бойові дії, міжнародне право, права людини, Україна.

DOI 10.34079/2226-3047-2024-14-28-98-105

Постановка проблеми та її актуальність. У контексті російсько-української війни, питання примусової евакуації дітей із районів проведення активних бойових дій є одним із найбільш нагальних в аспекті прав дитини.

В цілому евакуація дітей під час збройних конфліктів є надзвичайно складним і важливим процесом та завданням для держави. За даними UNICEF, протягом останніх 25 років понад 315 тисяч дітей були змушені залишити свої домівки через військові дії та конфлікти (UNICEF, 2021). Ця ситуація підкреслює масштаб проблеми і необхідність вжиття негайних заходів для захисту дітей, які є однією з найбільш вразливих категорій населення під час евакуації.

Діти потребують особливих умов під час переміщення, які враховують їх фізичні,

психологічні та соціальні потреби. Фізична безпека, забезпечення адекватного харчування та медичної допомоги є першочерговими завданнями під час організації та проведення заходів, спрямованих на забезпечення евакуації дітей. Однак, не менш важливо є врахування їх психологічних потреб, оскільки діти, які пережили воєнний конфлікт, часто стикаються з ментальними травмами, які можуть мати довготривалий вплив на їхнє життя. Забезпечення психологічної підтримки під час евакуації є критично важливим для мінімізації негативних наслідків пережитих подій.

Окрім цього, існують соціальні аспекти евакуації дітей, які вимагають уваги. Одним із головних пріоритетів є забезпечення возз'єднання дітей із їхніми родинами. Неповнолітні, які опиняються у відриві від своїх батьків або опікунів, піддаються підвищеному ризику експлуатації, насильства та інших форм зловживань. Важливо, щоб програми евакуації включали механізми для швидкого та ефективного відстеження й возз'єднання дітей з їхніми родинами.

Загалом, евакуація дітей під час збройних конфліктів є багатовимірною проблемою, яка вимагає комплексного підходу, що поєднує фізичний захист, психологічну допомогу та забезпечення соціальної стабільності для дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом питання евакуації дітей із зони проведення активних бойових дій було предметом наукового інтересу Т. Давидової (2024), Н. Грідіни (2023), В. Кононенко Т. Кронівець, І. Одобецької (2022) та інших. Водночас, питання евакуації дітей із зони проведення активних бойових дій в умовах повномасштабної воєнної агресії РФ проти України залишається актуальним та потребує додаткового вивчення.

Виклад основного матеріалу. Після Другої світової війни постала гостра необхідність у створенні інструменту міжнародного публічного права, який би зміг врегулювати захист цивільного населення під час війни, в тому числі дітей. Так, після прийняття Четвертої Женевської конвенції від 12 серпня 1949 року, діти, як складова частина цивільного населення, мають право користуватись прерогативами вказаного вище міжнародного нормативно-правового акту. Так, відповідно до статті 24 зазначеного раніше документу, сторони конфлікту вживатимуть усіх необхідних заходів для того, щоб діти до 15 років, які осиротіли чи були розлучені зі своїми сім'ями внаслідок війни, не залишалися напризволяще, а також для того, щоб полегшити, за будь-яких обставин, догляд за ними, виконання обрядів, пов'язаних з їхнім віросповіданням, та їхню освіту. Окрім цього, у вказаній статті зазначено, що сторони конфлікту сприятимуть прийманню цих дітей нейтральною країною на час конфлікту за згодою держави-покровительки, якщо така є, та коли гарантується додержання принципів (Організація Об'єднаних Націй, 1949).

Окрім цього, частиною 4 статті 38 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року визначено, що держави-учасниці зі своїми зобов'язаннями за міжнародним гуманітарним правом, пов'язаним із захистом цивільного населення під час збройних конфліктів, зобов'язані вживати всіх можливих заходів з метою забезпечення захисту дітей, яких торкається збройний конфлікт, та догляду за ними (Організація Об'єднаних Націй, 1989).

Міжнародне гуманітарне право надає основоположні гарантії захисту дітей під час збройних конфліктів, визначаючи конкретні механізми та заходи для забезпечення їхньої фізичної безпеки, психологічного благополуччя та доступу до базових прав, таких як освіта та медична допомога. Ці норми покликані захищати дітей як одну з найбільш вразливих категорій цивільного населення, що часто стає жертвою насильства, експлуатації та інших серйозних порушень прав людини під час війни. Важливим аспектом міжнародного гуманітарного права є принцип забезпечення найкращих

інтересів дитини, який є центральним для багатьох міжнародних правових актів. Ці документи встановлюють не лише загальні норми захисту, але й конкретні обов'язки держав-учасників щодо забезпечення прав дітей у надзвичайних ситуаціях.

Проте, незважаючи на наявність чітко визначених міжнародних стандартів і зобов'язань, реальність збройних конфліктів демонструє, що їх дотримання часто залишається декларативним та формальним. На практиці порушення цих норм стають звичним явищем, особливо в умовах, коли держави-учасники конфліктів свідомо ігнорують свої міжнародні зобов'язання. У таких випадках діти стають одними з найбільш вразливих категорій цивільного населення, позбавленими належного захисту і підтримки. Виходячи з цього, можна зробити висновок про необхідність посилення механізмів контролю та притягнення до відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права, зокрема в частині захисту дітей, для забезпечення реальної дії відповідних норм та принципів.

Після повномасштабного вторгнення РФ на територію України, Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»» від 24.02.2022 № 2102-IX (Президент України, 2022) в Україні запроваджено воєнний стан, строки якого продовжуються іншими законодавчими нормами та документами. Окрім цього, відповідно до частини 3 вищевказаного Указу Президента України, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30 – 34, 38, 39, 41 – 44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (Президент України, 2022).

Попри наявність чітко визначених положень щодо введення воєнного стану та можливих обмежень прав і свобод громадян, зазначені нормативно-правові акти не містять конкретних правових механізмів, спрямованих на забезпечення прав дітей шляхом їх примусової евакуації з районів активних бойових дій. Законодавство передбачає порядок евакуації дітей, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, та їх повернення. Проте специфічні процедури, які б гарантували безпечне та обов'язкове переміщення дітей, які знаходяться під батьківським піклуванням з небезпечних зон, не визначені.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 30.10.2013 №841, відмова батьків, осіб, які їх замінюють, або інших законних представників від обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей з окремого населеного пункту в місцевості, де ведуться бойові дії, не допускається (Кабінет Міністрів України, 2013). Водночас, на даний час існує недостатня кількість ефективних правових механізмів, які можуть забезпечити найкращі інтереси дитини, а саме її право на життя та здоров'я. Так, згідно статті 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення, батьки можуть бути притягнуті до адміністративної відповідальності (Кодекс України про адміністративні правопорушення, 1984). Разом з цим, притягнення батьків до будь-якого із видів (кримінальної, адміністративної, тощо) відповідальності не вирішує проблематики забезпечення життя та здоров'я дитини, яка залишається в районах ведення активних бойових дій.

Враховуючи необхідність створення спеціального органу, який би організовував та контролював державну політику у сфері забезпечення та захисту прав та інтересів дітей в Україні в умовах воєнного стану, а також в умовах перебування тимчасово

переміщених дітей, на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 17.03.2022 № 302 (далі – Постанова КМУ №302) утворено Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану. Відповідно до статті 1 Постанови КМУ №302, основною метою створення вказаного консультативно-дорадчого органу є сприяння координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану (Кабінет Міністрів України, 2022).

Окрім цього, статтею 4 Постанови КМУ №302 визначено основні завдання Координаційного штабу, а саме (Кабінет Міністрів України, 2022):

- координація дій центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з організації евакуації дітей, у тому числі дітей-інвалідів та дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, які не досягли 18-річного віку та проживають без батьків;
- координація дій центральних та місцевих органів виконавчої влади щодо розміщення та забезпечення потреб дітей, евакуйованих у безпечні регіони України та переміщених до країн тимчасового проживання;
- координація заходів щодо забезпечення розміщення та потреб дітей, евакуйованих у безпечні регіони України та переміщених до транзитних країн;
- здійснення контролю за консульським обліком дітей у державі їх тимчасового розміщення та визначення шляхів, механізмів і засобів вирішення проблемних питань, що виникають під час консульського обліку дітей, та забезпечення повернення дітей в Україну після припинення бойових дій;
- визначення шляхів і засобів вирішення проблемних питань, пов'язаних із захистом прав дітей у воєнному стані;
- прийняття оперативних рішень щодо захисту прав дітей; - контроль за дотриманням соціальних стандартів і прав дітей в Україні в країнах їх тимчасового перебування, які виїхали з України, а також організація їх повернення в Україну;
- інформування громадян України та міжнародної спільноти про ситуацію та необхідність захисту дітей у воєнному стані;
- поширення інформації про діяльність Координаційного штабу.

Зазначений вище Координаційний штаб виконує широкий спектр функцій, спрямованих на забезпечення прав дітей під час воєнного стану. Організація евакуації, розміщення дітей у безпечних регіонах, контроль за дотриманням їхніх прав, а також інформування суспільства про ситуацію є ключовими завданнями штабу. Ці функції забезпечують реалізацію міжнародних та національних стандартів захисту дітей і сприяють захисту їхніх найкращих інтересів в умовах війни. Проте, незважаючи на значний обсяг роботи та важливість поставлених завдань, законодавством не передбачено повного механізму дій державних інституцій у разі відмови батьків від евакуації дитини з районів активних бойових дій. Відсутність таких механізмів створює додаткові ризики для життя та здоров'я дітей, які залишаються в небезпечних умовах через небажання або неможливість батьків прийняти рішення про евакуацію. Ця прогалина в законодавчому регулюванні підкреслює необхідність розробки та впровадження чітких процедур, які б дозволяли державним органам ефективно реагувати на ситуації, коли батьківське рішення ставить під загрозу безпеку дитини, забезпечуючи її захист навіть всупереч відмові від евакуації.

Ірина Верещук прокоментувала питання примусової евакуації, наголосивши, що навіть у випадку відмови батьків або опікунів виїжджати із зони бойових дій, співробітники поліції та евакуаційні групи не будуть забирати дитину примусово (Focus.ua., 2024). Така позиція піднімає важливе питання щодо дотримання найкращих

інтересів дитини в умовах реальної загрози її життю та здоров'ю. Якщо батьки приймають рішення залишатися в небезпечній зоні, це може стати критичною загрозою для безпеки дитини, яку держава не завжди здатна нейтралізувати через відсутність правових підстав для тимчасового вилучення дитини у батьків, які постійно перебувають в районах введення бойових дій.

Співробітники Національної поліції України, які беруть участь у евакуації цивільного населення, зокрема дітей, часто стикаються з юридичними обмеженнями, що ускладнюють процес примусового вилучення дитини з небезпечної зони. Основною причиною відмови посадових осіб брати на себе таку відповідальність є ризик настання юридичних наслідків, пов'язаних із порушенням кримінального законодавства. Зокрема, працівники правоохоронних органів можуть бути притягнуті до відповідальності за статтею 365 Кримінального кодексу України, яка передбачає покарання за перевищення влади або службових повноважень (Кримінальний кодекс України, 2001). Такі дії можуть трактуватися як незаконне втручання у права батьків або опікунів, навіть якщо це робиться для захисту дитини.

Додатково, стаття 146 Кримінального кодексу України, яка регулює питання незаконного позбавлення волі або викрадення людини, також створює суттєві юридичні ризики для правоохоронців (Кримінальний кодекс України, 2001). Будь-яка дія, що може бути розцінена як тимчасове вилучення дитини без згоди батьків, підпадає під категорію незаконного позбавлення волі, що може призвести до кримінального переслідування.

Ці правові норми ставлять посадових осіб перед складним вибором: з одного боку, вони повинні забезпечувати захист дітей, особливо в умовах бойових дій, а з іншого боку – ризикують бути притягнутими до кримінальної відповідальності за свої дії. Така ситуація підкреслює необхідність внесення змін до законодавства для чіткого врегулювання дій правоохоронних органів у випадках, коли життя та здоров'я дитини перебувають під загрозою.

Також слід відмітити, що інформаційно-превентивні заходи відіграють критично важливу роль у забезпеченні своєчасної евакуації дітей із зон активних бойових дій. Забезпечення належної підготовки населення та завчасне проведення евакуації дозволяють уникнути ситуацій, коли діти залишаються в небезпеці через зволікання або відсутність можливостей виїзду. Прикладом успішної інформаційної кампанії є робота Покровської міської військової адміністрації, де завдяки активному інформуванню та координації процесу евакуації, значно зросла кількість людей, які залишають небезпечні території. Як повідомив начальник Покровської МВА Сергій Добряк, після розгортання масштабної інформаційної кампанії кількість евакуйованих мешканців зросла з 500 осіб на місяць до понад 2000 на день (АрміяInform, 2024).

Окрім цього, завдяки підтримці міжнародних організацій, евакуйовані родини отримують фінансову допомогу, що дає їм змогу самостійно обирати місця проживання та уникати перевантажених місць компактного проживання. Така підтримка є важливим фактором, що стимулює людей до евакуації, створюючи більш комфортні умови для переселення. Одночасно з цим, використання різних каналів комунікації, таких як інтернет, гаряча лінія, мобільні екіпажі з гучномовцями, листівки та банери, дозволяє охопити максимальну кількість населення і сприяти швидкій реакції на загрози. Таким чином, організація ефективної інформаційної кампанії є ключовим елементом у запобіганні кризовим ситуаціям та захисті найкращих інтересів дітей під час воєнних дій.

Висновки. Аналізуючи проблему примусової евакуації дітей із районів проведення активних бойових дій у контексті триваючого російсько-українського збройного конфлікту, можна визначити декілька ключових аспектів, а саме:

- **Створення додаткового законодавства в умовах воєнного стану.** Воєнний стан в Україні вимагає адаптації існуючих правових норм і створення нових механізмів для забезпечення захисту прав дітей у зонах активних бойових дій. Одним із таких механізмів повинно стати законодавче врегулювання питання тимчасового вилучення дітей у батьків, які відмовляються від евакуації, з метою захисту життя та здоров'я дитини. Зазначений законодавчий акт має включати чіткі критерії для прийняття таких рішень, процедури, які гарантують дотримання прав дитини, а також механізми судового контролю та нагляду для запобігання зловживанням.
 - **Необхідність проведення ефективної інформаційної кампанії.** Проведення інформаційно-превентивних заходів є важливою складовою у підготовці населення до евакуації в умовах воєнного стану. Як показує досвід Покровської міської військової адміністрації, ефективна інформаційна кампанія може значно збільшити кількість людей, які добровільно евакуюються, запобігаючи тим самим небезпеці для дітей. Використання різних каналів комунікації є ефективним інструментом для підвищення обізнаності громадян і стимулювання своєчасної евакуації дітей.
 - **Важливість врахування міжнародного досвіду та підняття питання на міжнародній арені.** Врахування міжнародного досвіду є критичним для ефективного вирішення проблем захисту дітей в умовах збройних конфліктів. Досвід інших країн, які стикалися з подібними кризами, може стати важливим джерелом для розробки дієвих механізмів евакуації та забезпечення прав дітей. Підняття питання захисту дітей на міжнародній арені сприятиме посиленню тиску на державу-агресора та залученню додаткової підтримки з боку міжнародної спільноти, що є необхідним для ефективного захисту дітей в умовах воєнного стану.
 - **Забезпечення найкращих інтересів дітей через тимчасове вилучення.** Примусове вилучення дітей з родин у випадку загрози їхньому життю повинно базуватися на принципі забезпечення найкращих інтересів дитини. При цьому, відповідні органи влади мають бути зобов'язані надавати підтримку сім'ям, які залишаються у небезпечних районах, а також надавати допомогу при евакуації дітей, зокрема, у співпраці з міжнародними організаціями. Це забезпечить максимально можливий захист дітей у надзвичайних ситуаціях.
- В цілому, підходи до вирішення проблеми примусової евакуації дітей в контексті збройного конфлікту мають бути комплексними і базуватися на реальних загрозах життю та здоров'ю дітей, міжнародному праві, принципах гуманізму та взаємодії з усіма зацікавленими сторонами.

Бібліографічний список

- Організація Об'єднаних Націй. (1949). Четверта Женевська конвенція від 12 серпня 1949 року. Доступно: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
- Організація Об'єднаних Націй. (1989). Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. Доступно: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
- Президент України. (2022). Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>
- Кабінет Міністрів України. (2013). Постанова Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 року №841 «Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій». Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#top>
- Кодекс України про адміністративні правопорушення. (1984). Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>

- Кабінет Міністрів України. (2022). Постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 2022 року № 302 «Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану». Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-%D0%BF#Text>
- Кримінальний кодекс України. (2001). Закон України № 2341-III від 5 квітня 2001 року. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
- UNICEF. (2021). 25 Years of Children and Armed Conflict. Доступно: <https://www.unicef.org/reports/25-years-children-armed-conflict>
- Focus.ua. (2024). Примусова евакуація дітей: Верещук роз'яснила, як це буде відбуватися. Доступно: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/553951-prinuditelna-evakuaciya-detey-vereshchuk-razyasnila-kak-eto-budet-proishodit>
- АрміяInform. (2024). Евакуація з Покровської громади: виїжджають близько 2000 людей на день, передбачені підйомні. Доступно: <https://armyinform.com.ua/2024/09/02/evakuaciya-z-pokrovskoyi-gromady-vyyizhdzhayut-blyzko-2000-lyudej-na-den-peredbacheni-pidjomni>

References

- United Nations, 1949. Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War. [online] Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
- United Nations, 1989. Convention on the Rights of the Child. [online] Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
- President of Ukraine, 2022. Decree of the President of Ukraine No. 64/2022 'On the Introduction of Martial Law in Ukraine' dated 24 February 2022. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>
- Cabinet of Ministers of Ukraine. (2022). Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 302 of March 17, 2022, "On the Establishment of the Coordination Headquarters for the Protection of Children's Rights under Martial Law." Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-%D0%BF#Text>
- Code of Ukraine on Administrative Offenses. (1984). Law of Ukraine No. 8073-X of December 7, 1984. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>
- Cabinet of Ministers of Ukraine, 2022. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 302 'On the Establishment of the Coordination Headquarters for the Protection of Children's Rights under Martial Law' dated 17 March 2022. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-%D0%BF#Text>
- Criminal Code of Ukraine, 2001. Law of Ukraine No. 2341-III dated 5 April 2001. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
- UNICEF, 2021. 25 Years of Children and Armed Conflict. [online] Available at: <https://www.unicef.org/reports/25-years-children-armed-conflict>
- Focus.ua, 2024. Forced Evacuation of Children: Vereshchuk Explains How It Will Be Conducted. [online] Available at: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/553951-prinuditelna-evakuaciya-detey-vereshchuk-razyasnila-kak-eto-budet-proishodit>
- ArmyInform, 2024. Evacuation from Pokrovsk Community: About 2,000 People Leave Per Day, Lifts Provided. [online] Available at: <https://armyinform.com.ua/2024/09/02/evakuaciya-z-pokrovskoyi-gromady-vyyizhdzhayut-blyzko-2000-lyudej-na-den-peredbacheni-pidjomni>

Дата надходження до редакції: 16.11.2024 р.

Savenko N.

THE ISSUE OF FORCED EVACUATION OF CHILDREN FROM ACTIVE COMBAT AREAS

Since the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine, forced evacuations have been implemented in active combat zones to safeguard the lives and health of civilians. However, an examination of this issue in practice reveals a range of challenges: non-compliance with international humanitarian law by the aggressor state; the absence of a clearly defined evacuation mechanism in practice; and repeated cases where parents or other responsible individuals have refused to leave active combat zones with children.

Focusing on the last point, it can be concluded that the responsibility for the safety of minors primarily lies with their parents or guardians, and the concept of "forced evacuation" is largely formal in nature. This creates additional threats to the lives and health (including mental and psychological well-being) of children, leading to systematic injuries and fatalities.

To address this issue, appropriate mechanisms must be developed to ensure an effective process for evacuating minors at the legislative level. This requires drafting and adopting additional regulatory legal acts. The establishment of such mechanisms, supported by legislation, could enhance the safety of children in combat zones and hold the state accountable for failing to adequately safeguard their lives and health.

As of 2024, the situation remains critical, and inaction in this matter only increases the risks for children. The introduction of additional legislative provisions mandating forced evacuation without the possibility of refusal could reduce the number of child casualties and improve the coordination of evacuation efforts. The absence of such provisions leaves the protection of children in wartime without adequate resolution, which is unacceptable.

Keywords: *children, armed conflicts, evacuation, safety, combat actions, international law, human rights, Ukraine.*

УДК 16:34(37)

Черних Є.М.

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ЛОГІКИ У ВІДРОДЖЕНІ РИМСЬКОГО ПРАВА

Одним з малодосліджених місць в епоху Раннього та початку Високого Середньовіччя є питання ролі та значення логіки у Ренесансі римського права XI-XII століть, та більш широко – у розвитку юриспруденції. На фоні занепаду Римської імперії виявилось, що римське право та логічні знання як духовні прояви світської античної культури погано узгоджувалися із уявленнями раннього християнства, внаслідок чого довгий час залишалися поза увагою теоретичної думки. Більш того, спадок античних греків в галузі системної розробки основ логічного мислення в інтелектуальному просторі середньовічної Європи на довгі часи був загублений, і повернувся у вигляді малої частини окремих праць Аристотеля, переведених з арабських текстів. За умов відсутності добре розвинутого інструменту логічного аналізу римське право сприймалося як величезний комплекс специфічної літератури – античних текстів, які опановувалися досить обмеженими методологічними засобами, які були представлені переважно «дисциплінами слова» та красномовства – риторикою, граматикою тощо. Обмеженість пізнавальних засобів не давала можливості повно розкрити зміст римських правових текстів, побачити та усвідомити їх як систему юридичних конструкцій. Проте, з часом поступово відбувалось переосмислення значення раціональних інструментів методології, що відбилося на зростанні інтересу до логіки давніх греків, без якої Ренесанс римського права був би не можливим. Отже, логіка як наука про основи правильного мислення стала методологічним інструментом, завдяки якому відбулося відродження римського права у XII сторіччі та подальший розвиток юриспруденції.

Ключові слова: римське право, логіка, методологічні засоби, глосатори, християнство, раціональність, Аристотель, Ірнерій, освіта.

DOI 10.34079/2226-3047-2024-14-28-106-112

Як відомо, рецепція римського права є класичним об'єктом досліджень у світовій романістиці, що розглядається в контексті відродження римського правового спадку як вагомий чинник формування континентальної правової традиції. Це питання представлено у великій кількості наукових праць. Проте, в періоді V-XII століть, що охоплює Раннє та початок Високого Середньовіччя, досі залишаються окремі малодосліджені місця. Одним з таких є питання ролі та значення логіки у Ренесансі римського права XI-XII століть, та більш широко – у розвитку юриспруденції. Слід вказати, що у вітчизняній літературі питання ролі та значення логіки в епоху Середньовіччя ставиться зазвичай дуже широко, в контексті історії логіки та її впливу на розвиток наукової методології в цілому, обходячи феномен римського права, що обумовлює інтерес до обраної теми.

Мета статті. Виявити роль та значення логіки як системи знань про правильне мислення у відродженні римського права в Західній Європі XI-XII сторіччя.

До основних чинників, які обумовили дивовижне відродження римської юридичної думки, зазвичай відносять соціально-економічні фактори, які з'являються в процесі поступового виходу із глибокого цивілізаційного занепаду в Західній Європі після краху Римської імперії: ускладнення господарських відносин, відновлення

чисельності населення, фактор урбанізації тощо (Орач, Тищик 2000, с. 16-17). До них додають також унікальні наднаціональні характеристики самої правової системи Риму, яка перевершила в цьому інші вузьконаціональні стародавні правові системи. Проте, ці чинники не є остаточними, вони доповнюються фактором значної політичної конкуренції між церковною та світською владою, в наслідок чого римське право стало відігравати роль нормативної системи, яка дозволяла розмежувати сфери соціального регулювання між вказаними центрами влади (Берман 1998, с.91-123). Але окрім факторів прикладного економічного та політичного характеру пізнавально корисним є дослідження римського права в культурній проекції, що дозволяє усвідомити його як інтелектуальний витвір античного світу. Такий підхід дає можливість встановити зв'язки між бурхливим зростанням інтересу до вивчення римського права та його наступним застосуванням з явищем загальнокультурного масштабу, яке з подачі американського історика Ч. Х. Хаскінсона отримало назву Ренесансу XII сторіччя (Haskins 1955). Його характерними рисами є зростання освіченості, відродження системи філософських знань, розвиток перекладацької діяльності, поява та становлення системи університетів та інші духовно-культурні зміни, підставою яких було повернення європейської інтелектуальної культури до античного раціоналізму (Haskins 1955; Брук 1992; Benson, Constable, Lanham 1999; Swanson 1999). Важливою складовою цього інтелектуального мейнстриму розглядають відродження юриспруденції, що відбувалося у формі системного вивчення та викладання римського права (Haskins 1955 с. 193-223; Bellomo 1995 с. 52-54; Benson, Constable, Lanham 1999 с. 299-323, 324-338; Brundage 2008 с. 75-125; Lesaffer 2009 с. 235-249; Padoa-Schioppa 2018 с. 2, 11). Але для того, щоб зрозуміти інтелектуальні причини, які заважали на протязі більше п'яти століть роздвигатися в римському праві окрім пам'ятників латинської мови та літератури передусім високорозвинуту систему юридичних конструкцій, потрібно звернутися до історичного контексту, в якому протікали ці процеси.

Після падіння римської імперії християнська ідеологія стала тим духовно-культурним чинником, який повністю визначав усвідомлення світу людиною в Західній Європі. Добре відомо, що християнство вороже ставилося до культурного спадку античності як до язичницького, видатною частиною якого і було римське право. Як пануюча система базових морально-етичних поглядів, головною спрямованістю якої є ідея про повинну поведінку, християнство безкомпромісно вимагало від інших соціальних регуляторів ідейної узгодженості зі своїми релігійними засновками. Християнське ставлення чітко відбивається в посланнях апостола Павла: «Дивиться, браття, щоб ніхто не звів вас підступно філософією та пустим обманом, за людським переданням та первнями світу, а не за Христом» (Кол. 2:8), в яких була сформульована думка, що християнське одкровення вище за мудрість всього світу. Отже, а ні згадана тут філософія, а на інші галузі світських знань, які в цілому уводять християнина зі шляху істини, не можуть становити правильну основу його духовного життя, адже такою основою може бути тільки віра. За такого підходу всі необхідні християнину етичні настанови обмежуються святим писанням, а ті знання, які структурували простір античної освіченості (філософія, логіка, історія, граматики, риторика тощо) позбувалися довіри, що мало результатом їх збіднення та зупинку у розвитку. Словом, цінність світського знання, а тим більш античного, з точки зору більшості ранніх християн, була незначною. На перший погляд, здавалось би, логіка має становити виключення з цього списку у зв'язку з тим, що вона є змістовно нейтральною, формальною, і в цьому сенсі, суто технічною дисципліною, що зазначають в літературі (Шепетяк 2015 с. 33). Проте часи раннього Середньовіччя відзначилися дискусією про доцільність використання в цілому набутків античної культури у формуванні християнства як нової світоглядної

системи. Одні представники інтелектуальної еліти вважали, що будь-які прояви античної культури непотрібні або, навіть, небезпечні для християнства, що виразно проголошував, наприклад, видатний християнський письменник та теолог Тертуліан. В праці «The Prescription Against Heretics» він характеризував діалектику Аристотеля (якою позначали філософію і логіку), як вдавану в судженнях, виверткісну у посилках, недалеко у доказах, діяльну в суперечках, обтяжливу навіть для себе, яка судить про все, але нічого не з'ясовує (Tertullian). Але інші, наприклад Св. Климент Олександрійський, вважали, що Бог готував усі народи до приходу Христа: єврейський народ за допомогою Старого Завіту, а греків за допомоги філософії та інших культурних надбань, - тому всі дохристиянські культури мають зерно істини та освячені Божим провидінням (Шепетяк 2015 с. 34). В тривалому спорі перемогла саме ця позиція, що мало сприятливі наслідки для подальшого розвитку і філософії, і логіки.

Приклади зверхнього ставлення раннього християнства можна знайти і до римського права, в якому авторитети церкви бачили конкуруючу деонтичну систему другорядного, земного порядку, але ж глибоко вкорінену в соціальні практики. Звісно, що така оцінка визначала незначне місце римського права як системи спеціалізованих знань в структурі Західно-Європейської освіти часів раннього Середньовіччя. Характеризуючи юридичну освіту цього періоду, можна сказати, що справедливості висновку про її занепад стосується передусім спеціалізованих центрів вивчення юриспруденції, які існували раніше в великих містах імперії таких, як Рим, Константинополь, Бейрут, які, проте, не зникли повністю і після експансії варварів. За твердженням відомого німецького пандектиста К. Савіньї, в загальних школах, які створили основу освіти того часу, продовжували викладати римське право, проте не як єдиний та основний предмет, а лише в загальній структурі тривіума і квадвіума, тобто семи, так званих, вільних дисциплін (Savigny с. 441). В підтвердження він посилається на біографічні довідки відомих історичних осіб раннього Середньовіччя (єпископів Франції та Англії VII-VIII ст., радника Карла Великого Алкуїна VIII-IX ст.), в освіті яких було також римське право, але вивчалось воно не відокремлено, а разом з такими дисциплінами, як музика і поезія. Відсутність спеціалізованого характеру вивчення римського права підтверджується й іншими авторами, зокрема, дослідником історії середньовічних університетів Г. Решделом. Він вказує, що до появи університетських корпорацій римське право вивчалось, наприклад, в Ломбардії, що на півночі Італії, в складі риторики, точніше одного її розділу – судової риторики, яка передбачала опанування римських юридичних текстів. А в школах Болоньї, до того як був утворений перший університет, в межах граматики викладалась дисципліна під назвою *dictamen*, тобто «мистецтво твору» у віршах та прозі, при тому, що прозаїчна частина навчала вмінням правильного складання і юридичних документів таких, як договори, заповіти тощо (Rashdall с.89-111). Таким чином, в періоді з V ст. і до Ренесансу XII ст. римське право в цілому перебувало в занепаді і сприймалося не стільки як система юридичних конструкцій, а більше як різновид світської літератури, яка вивчалася в світлі мовних дисциплін для отримання риторичних, логічних та літературних навичок учнів. Тож, римське право в ці часи скоріш було складовою загальної інтелектуальності освічених людей взагалі, а ніж професійним надбанням юристів, що дає підстави сучасним дослідникам характеризувати цей період як «епоху без юристів» (Bellomo с. 34-35) або «право без юристів» в сенсі відсутності професії юриста в сучасному значенні (Brundage с. 31,46-74). Як пише М. Беломо про стиль мислення компіляторів римського права VI-VIII сторіччя: «Якщо в Західній Європі і були «юристи», то їх вміння не виходили за рамки простого вміння читати і розуміти прочитане. Вони не переймалися а ні виключенням із раніше складених аналогій тих текстів, які вони не розуміли, а ні

роздуми над тими текстами, з якими вони працювали, а ні сумніви з приводу того, чи могла така аналогія взагалі стати «правом» (Bellomo с. 36). В світлі сказаного показовими є біографічні відомості про славнозвісного Ірнерія (XI-XII ст.), якого вважають видатним знавцем римського права та засновником Болонської школи глосаторів. За словами глосатора Одофреда (XIII ст.), Ірнерій був за освітою магістром вільних мистецтв (*magister in artibus*), тобто мав типову до свого часу граматичну, діалектичну (тобто філософську) та риторичну підготовку (Rashdall с. 114). Як не дивно, але з цієї точки зору можна сказати, що засновник традиції юридичної догматики за освітою не був професійним юристом у сучасному розумінні, а скоріш був спеціалістом в царині красномовства. Таким чином, разом з тим, що передача юридичних знань та їх практичне застосування все ж таки відбувалося, йдеться про деградацію класичної римської юридичної традиції в часи раннього Середньовіччя як епохи без юристів за професійною освітою.

Як вже зазначалось, окремі середньовічні діячі розуміли, що попередній інтелектуальний досвід можна поставити на службу розкриття християнського вчення, що стосувалося як дисциплін, які забезпечують красномовлення, так і дисциплін, які спрямовані на правильне усвідомлення та інтерпретацію змісту, перш за все, логіки. Щоправда, зберіглися тільки декілька творів відомих античних авторів, а саме деякі діалоги Платона і невелика частина трактатів Аристотеля («Категорії» та «Про тлумачення»), які були частиною його «Органону». Ці трактати та коментарі до них різних авторів (Порфірія III-IV ст., Боеція V-VI ст., сирійського математика Аль-Фарабі IX-X ст.) в цілому і склали знання із давньої логіки, а завдяки Боецію грецька логіка закріпилася в середньовічній освіті під назвою «діалектика», хоча і дуже в спрощеному вигляді. В цілому дослідники історії логіки сходяться в тому, що ця дисципліна знаходилася на дуже низькому рівні опанування, наводячи той факт, що силогізм як спосіб мислення став використовуватися тільки з IX сторіччя у творах богослова С. Еріугени, а значення розповсюджені техніки мислення силогістика Аристотеля набула значно пізніше. Зауважують, що в цілому зусилля, спрямовані на збереження грецької античної традиції логіки, тільки близько XI сторіччя дали позитивний результат (Gabbay, Woods с. 20). Тому не дивно, що в підручнику Капелі, який був основним в Європі з вивчення вільних дисциплін (тривіума та квад্রивіума) на протязі багатьох століть, саме діалектиці, яка охоплювала знання з логіки, було відведено найменший обсяг. Аналіз коментарів ранніх глосаторів свідчить про те, що не маючи в своїй методології добре розроблених логічних інструментів, вони підходили до тлумачення «темних місць» римських текстів, використовуючи засоби інтерпретації, аналогічні до богословських. В їх працях ще нема розвинутих класифікацій, теоретичних узагальнень високого рівня або універсальних принципів, виведених з римських текстів, не бачимо ми застосування силогізмів, які дозволяють отримати нове знання, і тим більше, розроблених теоретичних вчень тобто юридичних доктрин. Втім, не можна дорікати їм в обмеженості пізнавальної методології, бо вона цілком відповідала загальному культурному контексту. Був потрібен час для відродження античного спадку греків в галузі логіки, яка надавала можливість не просто літературної обробки текстів, а перетворювати римські тексти на чинні джерела актуального права та розробляти на підставі їх змісту доктринальні знання про право. Ранні глосатори тільки почали цю роботу, постглосатори, коментатори, гуманісти, представники природного права та історичної школи її продовжили, а закінчили вже пандектисти.

За час після остаточного падіння Римської імперії в V ст., близько XI-XII сторіччя в інтелектуальному просторі Європи, який перебував під всеосяжним впливом християнства, склалися сприятливі передумови, які містили свого роду запит на логіку.

Річ у тому, що за цей досить тривалий проміжок в самому християнстві накопичились проблеми, які потребували логічної методології, передусім, обґрунтування її догматів, забезпечення внутрішньої цілності християнського вчення та доказової переконливості у суперечках з проявами ересі, а також упорядкування величезного фонду із актів, які регулювали внутрішньоцерковне життя та відносини церкви з політичною владою. Поступово відношення до логіки із статусу «non grata» змінилося на статус бажаної, чому дуже сприяло «відкриття» праць з логіки Аристотеля та їх переклад на латину. А видатні середньовічні богослови, представники церкви та мислителі, зокрема, Св. Іван Дамаскин, константинопольський патріарх Фотій, Петро Іспанський, Михаїл Псел, Іван Італ, П'єр Абеляр, Альберт Великий, Св. Тома Аквінський та інші, пристосували логіку до потреб християнства та поступово відновили довіру до неї як необхідного універсального інструменту раціонального мислення. Тож, юриспруденція завдячує Аристотелю, який розробив вчення про логіку, та багатьом середньовічним дослідникам, зусиллями яких воно відродилося. Засвоївши логіку вже до XIII століття, юристи, що вивчали джерела римського права, з їх коментаторів стали творцями системи юридичних конструкцій, які дотепер складають основу професійного юридичного мислення.

Таким чином, відродження античних знань з логіки та їх практичне застосування, стало фактором, який дозволив побачити в римському праві значно більше за літературні тексти та перейти від їх буквальних коментарів до розвитку нових знань шляхом класифікацій, узагальнень, виведення принципів, розробки юридичних понять, конструкцій та вчень, що складають юридичну догматику.

Бібліографічний список

- Берман, Г. Дж., 1998. *Западна традиція права: епоха формування*, [онлайн]. Доступно: <https://fspx-fsipd.lv/images/ebooks/berman_zapadnaja_tradicija_prava.pdf> [Дата звернення 10 листопада 2024].
- Брук, К., 1992. Возрождение XII века, в : Л. Лутковский, (ред). *Богословие в культуре Средневековья*. Киев : Путь к истине, с. 119–227.
- Орач, Є.М., Тищик, Б.Й., 2000. *Основи римського приватного права: навчальний посібник*. Львів : Ред.-вид. відділ Львів. ун-ту.
- Шепетяк, О.М., 2015. *Логіка : підручник*. Київ : Фенікс.
- Bellomo, M. 1995. *The Common Legal Past of Europe: 1000–1800*. Washington : Catholic University of America Press.
- Benson, R.L., Constable, G. and Lanham, C.D. (eds.) 1999. *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*. Toronto: University of Toronto Press.
- Brundage, J., 2008. *The Medieval Origins of the Legal Profession. Canonists, Civilians, and Courts*. Chicago : University of Chicago Press.
- Gabbay, D.M. and Woods J. (eds.), 2008. *Handbook of the History of Logic*. Vol. 2. Oxford : Elsevier.
- Haskins, C.H., 1955. *The Renaissance of the Twelfth Century*. Harvard : Harvard University Press.
- Padoa-Schioppa, A., 2018. *A History of Law in Europe. From the Early Middle Ages to the Twentieth Century*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Rashdall, H. 1895. *The Universities of Europe in the Middle Ages : in 2 vol*. Vol. 1. Oxford : Clarendon Press.
- Savigny, F.C. von, 1829. *The History of the Roman Law During the Middle Ages*. Vol. 1. Edinburgh : Printed for Adam Black ; London : Longman, Rees, Orme, Brown, and Green.

Swanson, R.N., 1999. *The Twelfth-Century Renaissance*. Manchester : Manchester University Press.

Tertullyan, *The Prescription Against Heretics*, [онлайн]. Доступно: <<https://www.goodreads.com/work/quotes/1335131-de-praescriptione-haereticorum> > [Дата звернення 10 листопада 2024].

References

Bellomo, M. 1995. *The Common Legal Past of Europe: 1000–1800*. Washington : Catholic University of America Press. (in English).

Benson, R.L., Constable, G. and Lanham, C.D. (eds.) 1999. *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*. Toronto: University of Toronto Press. (in English).

Berman, H. Dzh, 1998. *Zapadnaia tradytsiya prava: epokha formirovaniya*, [онлайн]. Available at: <https://fspx-fsipd.lv/images/ebooks/berman_zapadnaja_tradicija_prava.pdf> [Accessed 10 November 2024]. (in Russian).

Bruk, K., 1992. Vozrozhdenye XII veka, in : L. Lutkovskiy, .(red). *Bohoslovye v kulture Srednevekovia*. Kyev : Put k ystyne, pp. 119–227. (in Russian).

Brundage, J., 2008. *The Medieval Origins of the Legal Profession. Canonists, Civilians, and Courts*. Chicago: University of Chicago Press. (in English).

Gabbay, D.M. and Woods J. (eds.), 2008. *Handbook of the History of Logic*. Vol. 2. Oxford : Elsevier. (in English).

Haskins, C.H., 1955. *The Renaissance of the Twelfth Century*. Harvard : Harvard University Press. (in English).

Orach, Ye.M., Tyshchuk, B.I., 2000. *Osnovy rymського pryvatnoho prava: navchalnyi posibnyk*. Lviv : Red.-vyd. viddil Lviv. un-tu. (in Ukrainian).

Padoa-Schioppa, A., 2018. *A History of Law in Europe. From the Early Middle Ages to the Twentieth Century*. Cambridge : Cambridge University Press. (in English).

Rashdall, H. 1895. *The Universities of Europe in the Middle Ages : in 2 vol. Vol. 1*. Oxford : Clarendon Press. (in English).

Savigny, F.C. von, 1829. *The History of the Roman Law During the Middle Ages*. Vol. 1. Edinburgh : Printed for Adam Black; London : Longman, Rees, Orme, Brown, and Green. (in English).

Shepetiak, O.M., 2015. *Lohika : pidruchnyk*. Kyiv : Feniks. (in Ukrainian).

Swanson, R.N., 1999. *The Twelfth-Century Renaissance*. Manchester : Manchester University Press. (in English).

Tertullyan, *The Prescription Against Heretics*, [онлайн]. Available at: <<https://www.goodreads.com/work/quotes/1335131-de-praescriptione-haereticorum>> [Accessed 10 November 2024]. (in English).

Дата надходження до редакції: 20.11.2024 р.

Y. M. Chernykh

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF LOGIC IN THE REVIVAL OF ROMAN LAW

Abstract: One of the understudied issues in the Early and High Middle Ages is the role and significance of logic in the Renaissance of Roman Law of the 11th and 12th centuries and, more broadly, in development of jurisprudence. In the background of the Roman Empire's decline, Roman law and logical knowledge as spiritual manifestations of secular antique culture

did not prove to correlate well with the ideas of Early Christianity. As a result, for a long time Roman law and logical knowledge remained beyond theoretical apprehension. Moreover, the Antique Greeks' heritage in the field of development of foundations of logical thinking in the intellectual space of mediaeval Europe was lost for a long time and came back in the form of particular works by Aristotle translated from Arabic texts. Due to lack of a well-developed tool of logical analysis, Roman law was perceived as a huge amount of specific literature, such as antique texts, and was being mastered with the help of limited methodological means represented primarily by "disciplines of the word" and eloquence, such as rhetoric, grammar, etc. Limitations of cognitive means did not make it possible to fully reveal the content of Roman legal texts, to see or to understand them as a system of juridical constructions. However, over time, the meanings of rational tools of methodology were gradually being reevaluated which resulted in an increase of interest in the ancient Greeks' logic without which Renaissance of Roman law would have been impossible. Hence, logic as a science concerned with the fundamentals of correct thinking became a methodological tool, due to which Roman law revived in the 12th century and jurisprudence acquired further development.

Key words: *Roman law, logic, methodological means, glossaries, Christianity, rationality, Aristotle, Irnerius, education.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Балтаджи Поліна Миколаївна - кандидат юридичних наук, доцент професор кафедри Одеського державного університету внутрішніх справ

Бехруз Хашматулла Набієвич - завідувач кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор

Волік Вячеслав Вікторович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права, *Маріупольський державний університет*

Гічко Олексій Володимирович – здобувач Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України»

Григор'єва Вікторія Василівна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права, *Маріупольський державний університет*

Димов Кирило Борисович – аспірант кафедри міжнародного права та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»

Камардіна Юлія Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри права, Маріупольський державний університет

Князькова Любов Михайлівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри права Маріупольського державного університету

Кривошеєнко Владислава Сергіївна – здобувачка ОП Право, Маріупольський державний університет

Львова Єлизавета Олегівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін інституту права та безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ

Овіннікова Раїса Віталіївна – здобувачка ОП Право, Маріупольський державний університет

Олейніков Денис Олександрович – кандидат юридичних наук, професор спеціальної кафедри Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого

Савенко Назарій Ігорович – магістр державного управління та адміністрування, головний спеціаліст Відділу сприяння роботи регіональних представництв Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини

Сурілова Олена Олексіївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»

Черних Євген Миколайович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри права Маріупольського державного університету

Шамара Роман – аспірант ОП Право, Маріупольський державний університет

CONTRIBUTORS

Baltadzhly Polina - Professor of the Educational and Scientific Institute of Law and Cybersecurity, Odessa State University of Internal Affairs

Behruz Hashmatulla - Head of the Department of International and European Law of the National University "Odesa Academy of Law", Doctor of Law, Professor

Dymov Kyrylo – PhD student of the department of International and European Law of the National university «Odesa Academy of Law»

Volik Viacheslav - Doctor of Science of Law, Professor, Professor of the Law Department, Mariupol State University

Hichko Oleksii – aspirant of the State Scientific Institution "Institute Of Information, Security And Law of The National Academy of Legal Sciences Of Ukraine"

Grygor'yeva Viktoriya - Candidate of legal sciences, , Associate Professor of the Department of Law, Mariupol State University

Kamardina Yuliia – Candidate of legal sciences, Associate professor of the Department of Law, Mariupol State University

Kniazkova Liubov – candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the law department of Mariupol State University

Kryvosheienko Vladyslava – student of Law, Mariupol State University

Lvova Ielyzaveta – Dr.jur.sc, Professor, Professor of the Department of state-legal disciplines, Institute of Law and Security, Odesa State University of Internal Affairs

Ovinnikova Raisa– student of Law, Mariupol State University

Oleinikov Denys – PhD in Legal Science, Professor at the Special Department at Yaroslav Mudryi National Law University

Savenko Nazarii Igorovich – master of public administration and management, senior specialist at the Department for support of the work of regional representatives of the Secretariat of the Ukrainian Parliament Commissioner for human rights.

Surilova Olena – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of International and European Law of the National University "Odesa Law Academy"

Chernykh Yevgeniy Nikolaevich – candidate of legal sciences, associate professor of the law department of Mariupol State University

Shamara Roman – PhD student of Law, Mariupol State University

**РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА НАУКОВОГО ВИДАННЯ
«ВІСНИК МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ.
СЕРІЯ: ПРАВО»**

Редакційна колегія наукового видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право» у своїй діяльності дотримується етичних норм, прийнятих міжнародним науковим співтовариством, рекомендацій та стандартів Комітету з етики публікацій (COPE) – Committee on Publication Ethics (<http://publicationethics.org/>), видавництва Elsevier, міжнародних стандартів для редакторів та авторів – International standards for editors and authors (<http://publicationethics.org/resources/international-standards>), а також Етичного кодексу ученого України (<http://znc.com.ua/ukr/news/2009/20090123ethic.php>).

Політика видання полягає у формуванні на його сторінках сучасної наукової думки вітчизняних та закордонних вчених щодо новітніх досягнень та актуальних проблем права. У зв'язку з цим редакційна колегія при розгляді статей керується виключно їх науковою новизною, теоретичною цінністю та практичним внеском у розвиток правової науки, незалежно від посади автора, його вченого звання, віку, національності, статі, релігійних та політичних поглядів.

Принципи редакційної політики:

- об'єктивність та неупередженість у відборі статей до публікації;
- висока вимогливість до якості наукових досліджень;
- обов'язкове конфіденційне рецензування статей;
- колегіальність у прийнятті рішень щодо публікації статей;
- доступність та оперативність у спілкуванні з авторами;
- суворе дотримання авторських та суміжних прав;
- суворе дотримання графіку виходу журналу.

Видання веде систематичну роботу, направлену на його включення до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз з метою входження в світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів.

Члени редколегії категорично засуджують прояви плагіату в статтях як порушення авторських прав і наукової етики та вживають всіх можливих заходів для його недопущення. Важливим є дотримання норм етичної поведінки для всіх учасників процесу публікації: автора (-ів), редактора, рецензентів, засновника видання, читача.

Етичні зобов'язання редакційної колегії

1. Редакційна колегія несе відповідальність за видання, винесення справедливих та неупереджених рішень, забезпечення добросовісного процесу рецензування і недопущення розповсюдження іншим особам інформації, пов'язаної зі змістом рукописів, переданих на рецензування, крім осіб, які беруть участь у її фаховій оцінці.

2. Всі подані до редколегії авторські матеріали мають бути такими, що не публікувалися раніше, і підлягають ретельному відбору і рецензуванню. Редколегія під керівництвом головного редактора керується достовірністю поданих даних та науковою значимістю поданих матеріалів, виносить неупереджені рішення, незалежні

від комерційних чи інших інтересів, забезпечує чесний і об'єктивний процес рецензування.

3. Всі члени редакційної колегії є рецензентами. Редколегія залишає за собою право відхиляти статті, якщо вони не відповідають тематиці видання, неприйнятні до друку через низьку якість, або повертати їх авторам на доопрацювання відповідно до зауважень рецензентів. За редколегією залишається право направити рукопис на розгляд сторонньому рецензенту, групі рецензентів, а також право вилучити вже надруковану статтю в разі виявлення порушення будь-яких прав або загальноприйнятих норм наукової етики. Про факт вилучення статті інформується установа / організація / заклад, де було виконано дослідження, а також автор. Запобігання протизаконним публікаціям є відповідальністю кожного з учасників процесу публікації.

4. Рецензування всіх матеріалів, що прийняті до розгляду, є сліпим: рецензенту не повідомляється ім'я автора, чиї матеріали він рецензує, а автору не повідомляються відомості про рецензента. Однак, у разі виникнення у рецензента зауважень до змісту роботи, сумнівів у достовірності або точності окремих даних, редакційна колегія надасть можливість автору надати пояснення або уточнення.

5. Редколегія гарантує, що матеріали, не прийняті до друку, не будуть використані в особистих інтересах членів редакційної колегії без письмової згоди автора.

6. Редакційна колегія відкрита до співпраці та діалогу з усіма авторами, рецензентами, читачами з питань публікації матеріалів (у тому числі щодо внесення змін та виправлень до опублікованих матеріалів, публікації спростувань та/або вибачень) та вживання заходів для відновлення порушених прав.

Етичні зобов'язання рецензентів

Рецензування здійснюється висококваліфікованими спеціалістами, що мають науковий ступінь не нижче кандидата наук (доктора філософії), достатній досвід роботи у сфері права та публікації за відповідним напрямком. Експертна оцінка повинна допомагати автору поліпшити якість тексту статті, а головному редактору і редакційній колегії – ухвалити рішення про публікацію. Рецензент здійснює наукову експертизу авторських матеріалів, внаслідок чого його дії повинні носити неупереджений характер, що полягає у дотриманні наступних принципів:

1. Авторський матеріал (рукопис), що прийнято для рецензування, має розглядатися як конфіденційний документ, який не можна передавати для ознайомлення чи обговорення третім особам, які не мають на те повноважень від редакційної колегії. Рецензент зобов'язаний своєчасно надати рецензію на рукопис.

2. Рецензент зобов'язаний давати об'єктивну і аргументовану оцінку викладеним результатам дослідження. Усі зауваження, що надаються рецензентом, повинні бути обґрунтовані та коректні й не можуть зачіпати особистості автора. Персональна критика автора є неприйнятною.

3. Неопубліковані дані (відомості), отримані з представлених до розгляду авторських рукописів, не повинні використовуватися рецензентом для особистих цілей.

4. Рецензент, який має сумніви у своїй здатності забезпечити якісне, неупереджене та об'єктивне рецензування авторського рукопису (через відсутність достатньої кваліфікації для оцінювання за тематикою матеріалу, наявність конфлікту інтересів з автором або установою, організацією, закладом), повинен повідомити про

це редакційну колегію з проханням виключити його з процесу рецензування даного рукопису. Рукопис невідкладно повертається до редколегії.

5. Рецензент повинен звернути увагу редакційної колегії на будь-яку істотну схожість між наданим йому на оцінювання рукописом і будь-якою іншою опублікованою статтею або рукописом, на некоректність оформлення текстових запозичень або відсутність посилань на інших авторів.

Етичні зобов'язання авторів

1. Авторські матеріали (рукописи), що подаються до редакційної колегії, мають бути оформлені відповідно до встановлених вимог. Інформаційні матеріали для авторів з питань друку публікацій, зокрема вимоги до оформлення статей, порядок їх надсилання до редколегії та ін., розміщені на сайті видання у відповідній рубриці.

2. Автори зобов'язані дотримуватися законодавства України про захист прав інтелектуальної власності, а також принципів наукової етики. Критика робіт дослідників-опонентів за темою дослідження має висловлюватися коректно і обґрунтовано і у жодному випадку не може мати особистісний характер.

3. Автори гарантують, що подані до редакційної колегії матеріали раніше не публікували та не перебувають на розгляді в інших виданнях, і гарантують, що до переліку авторів включені лише ті та усі ті дослідники, що зробили істотний внесок у створення матеріалів; також автори гарантують, що усі співавтори погодили кінцевий варіант рукопису та передачу його на розгляд редакційної колегії.

4. Автори несуть відповідальність за точність і повноту посилань, у т.ч. посилань на власні попередні праці. Посилання оформляються відповідно до встановлених вимог. Плагіат у будь-якій формі неприпустимий.

5. Автори повинні сприяти редакційній колегії у підготовці матеріалів до друку, зокрема, невідкладно повідомляти про усі самостійно виявлені помилки та неточності, надавати на запитовані редколегією пояснення та підтвердження.

6. Автори повинні попереджати редакційну колегію про існування будь-якого реального чи потенційного конфлікту інтересів, що може вплинути на оцінку та / або інтерпретацію рукопису. Автори повинні розкривати джерела фінансової (державні програми, гранти, конкурсні проекти тощо) та іншої підтримки рукопису, якщо такі є.

Інші питання публікаційної етики

1. Публікація матеріалів здійснюється у порядку черговості їх отримання.

2. Автори не отримують винагороду (гонорар) від редакційної колегії за публікацію матеріалів у науковому виданні «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право».

3. Автори мають право на отримання одного безкоштовного примірника видання за кожною опублікованою статтею. Якщо стаття має більш ніж одного автора, другий танаступні примірники випуску надаються з відшкодуванням їх вартості.

4. Джерелом фінансування видання є авторські збори.

5. Періодичність видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право» - два рази на рік.

Набір статей до друку у червні відбувається **до 10 травня**.

Набір статей до друку у листопаді відбувається **до 20 жовтня**.

Матеріали, які були надіслані автором у терміни після 10 травня і 20 жовтня, приймаються до розгляду з метою публікації у наступному випуску, якщо автор не повідомить про своє бажання зняти матеріали з розгляду.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Публікація починається з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;
- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;
- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);
- основний текст статті;
- список використаної літератури, оформлений відповідно до Harvard Referencing style (British Standards Institution);
- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;
- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;
- розширена анотація англійською мовою (до 35 рядків, курсив); для публікацій іншими мовами розширена анотація українською обов'язкова.

Розширена анотація оформлюється згідно з «Рекомендаціями з підготовки журналів для зарубіжної аналітичної бази даних SCOPUS», укладеними співробітниками групи з науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України (<http://www.nbuv.gov.ua/node/931>).

- перелік ключових слів англійською мовою з підзаголовком Key words: (курсив);

3. Вимоги до оформлення тексту:

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft Word 97-2003. Обсяг – від 12 до 18 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм; оформлюються згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»;

– перелік літературних джерел розташовується за алфавітом після тексту статті. Для відповідності вимогам міжнародних баз даних необхідно приводити два списки посилань на використані в роботі джерела: **Бібліографічний список** та додатковий

список літератури в романському алфавіті **References**. Заголовок розміщується по центру звичайним накресленням шрифту. У Бібліографічному списку джерела наводяться в алфавітному порядку, спочатку – джерела, опубліковані на кирилиці, потім джерела, опубліковані іноземними мовами (латиницею). Оскільки кириличний алфавіт відрізняється від латинського, порядок розташування джерел в References може відрізнятися від їх розташування в Бібліографічному списку.

– У зв'язку з розміщенням публікацій в міжнародних наукометричних базах даних слід дотримуватися наступних вимог до оформлення списку використаної літератури. Кожна позиція у списку використаної літератури має бути надана мовою оригіналу та у транслітерації. Для транслітерації українського тексту слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), сайт Онлайн транслітерації <http://ukrlit.org/transliterations>. Для транслітерації російського тексту – систему Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html) (див. відповідний Зразок);

– щодо символів. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

– згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

– стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою (див. відповідний Зразок) із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти. Вся інформація надається українською, російською та англійською мовами.

– статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому та друкованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

Зразок оформлення статті

УДК 349.3 (477)

Є.М. Черних

МЕТОДОЛОГІЯ ФАКТИЧНОСТІ В ЗАГАЛЬНІЙ ТЕОРІЇ ПРАВА ТА ДЕЯКІ НЕЗРУЧНІ ПИТАННЯ ДО НЕЇ

У статті досліджено проблеми методології вітчизняної загальної теорії права, що обумовлені домінуванням емпіричних та натуралістичних наукових інструментів, пізнавальний ідеал яких полягає в науковій раціональності, які виводять знання із царини фактів, що сприймаються через досвід. Одним із прикладів такої методології у вітчизняному правознавстві є «потребовий підхід» відомого теоретика П. М. Рабіновича. Зазначається, що методологія.....

Ключові слова: методологія, методи, методологія фактичності, натуралістична методологія, емпірична методологія, ідеалістична методологія, потребовий підхід, потреби, інтереси, цінності, раціональність, ірраціональність, морально-етична філософія.

Текст статті.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX (Рабінович, 2002, с. 5–6). XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX.
XX
XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX (Пацурківський та Гаврилюк, 2017, с. 113–117) XXXX
XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX.

XX (Булгаков, 2009, с. 46–47) XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX.

Бібліографічний список

- Булгаков, С., 2009. Основные проблемы теории прогресса. В: В. В. Слепцова (сост. икоммент.). *Манифесты русского идеализма*. Москва: Астрель, с. 22–60.
- Пацурківський, П. та Гаврилюк, Р., 2017. Алгебра верховенства права, або буттєвий устрій людського світу. *Право України*, 3, с. 112–125.
- Рабінович, П., 2002. Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи. *Вісник Академії правових наук України*, 4, с. 3–14.
- XX

References

- Bulhakov, S., 2009. Osnovnye problemy teorii progressa [The main problems of the theory of progress]. In: V. V. Sleptsova (compiler and comment.). *Manifesty russkogo idealizma* [Manifestos of Russian idealism]. Moskva: Astrel, s. 22–60. (in Russian).
- Patsurkivskiy, P. and Havryliuk, R., 2017. Alhebra verkhovenstva prava, abo buttievyi ustrii liudskoho svitu [Algebra of the rule of law, or the material structure of the human world]. *Pravo Ukrainy*, 3, s. 112–125. (in Ukrainian).
- Rabinovych, P., 2002. Problemy transformatsii metodolohii vitchyznianoho pravoznavstva: dosiahnennia, vtraty, perspektyvy [Problems of transformation of the methodology of domestic jurisprudence: achievements, losses, prospects]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 4, s. 3–14. (in Ukrainian).

XX
XX

Стаття надійшла до редакції 2022 р.

Ye. M. Chernykh

**METHODOLOGY OF FACTICITY IN GENERAL THEORY OF
LAW AND SOME INCONVENIENT QUESTIONS
THERETO**

The article presents research of the problems arising under methodology of national general theory of law. The problems arise under dominance of empirical and naturalistic scientific tools whose cognitive ideal lies in scientific rationality, the tools bringing knowledge out of the scope of facts perceived via experience. An example of this methodology in national juridical studies is the “needs-based” approach presented by P. M. Rabinovych, a famous theoretician. It is emphasized that the methodology of facticity has some typical drawbacks whose highlight presents a part of the goal of the present work along with justification of underestimated possibilities of the idealistic methodology.

It is emphasized that the needs-based approach presented by P. M. Rabinovych is the outcome and a variation of more general methodological concepts and theories of empirical and naturalistic character. The article describes the drawbacks typical thereof, in particular interpretation of socio-political reality as facticity, rejection of a priori irrational fundamentals in the phenomena of state and law as well as inability.....

Key words: methodology, methods, methodology of facticity, naturalistic methodology, empirical methodology, idealistic methodology, needs-based approach, needs, interests, values, rationality, irrationality, moral and ethical philosophy.

(зразок)

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Прошу опублікувати у збірнику наукових праць «Вісник Маріупольського державного університету» статтю

назва статті

у розділі «Історія» або «Політичні науки» (оберіть необхідне).

Відомості про Автора

(зразок заповнення, кожен автор заповнює окремо в електронному вигляді):

Відомості про Автора:	Прізвище, ім'я, по батькові, посада, назва установи / навчального закладу, науковий ступінь, вчене звання
Українською мовою	Черних Євген Миколайович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права Маріупольського державного університету
Російською мовою	Черных Евгений Николаевич – кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры права Мариупольского государственного университета
Англійською мовою	Chernykh Yevgeniy Nicolaevich - candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the Department of Law, Mariupol State University
ORCID (обов'язково!)	ORCID https://orcid.org/0000-0003-3381-795X
Scopus author ID (за наявності)	
Web of Science ResearcherID (за наявності)	
Джерела фінансування статті	Статтю підготовлено у межах виконання гранту ... Статтю підготовлено у межах виконання проєкту ... Статтю підготовлено у межах виконання держбюджетної теми ... Статтю підготовлено за власний рахунок
Чи є потреби в отриманні друкованого примірника Вісника	Так або ні
Контактні телефони автора, E-mail (обов'язково!), номер й адреса відділення Нової пошти	Вказати контактні телефони та адресу електронної пошти автора Вказати адресу відділення Нової пошти, за якою здійснюватиметься розсилка (за потреби отримання друкованого примірника видання)

Відомості про наукового керівника (якщо автор статті не має наукового ступеня):

Прізвище	
Ім'я	
По батькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Назва установи / навчального закладу	
Контактні телефони автора, E-mail	

Автор надає право Маріупольському державному університету розмішувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ)

підпис

Автор несе всю відповідальність за зміст цієї статті та факт її публікації.

Автор підтверджує, що в матеріалах статті не містяться відомості, заборонені до опублікування, і тому стаття може бути надрукована у відкритому друці.

Автор підтверджує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, а також містять достовірну інформацію.

_____ / _____
дата підпис П.І.Б.

ЗГОДА
на обробку персональних даних

Я, _____
(П. І. Б.)

(далі – Автор) шляхом підписання цього тексту, відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 №2297-VI, надаю згоду Маріупольському державному університету (далі – Університет) на обробку моїх персональних даних (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) з метою забезпечення захисту авторських прав при здійсненні публікацій творів Автора у наукових виданнях Університету. Наведений вище склад персональних даних може надаватися працівникам Університету, безпосередньо залученим до оброблення цих даних, а також в інших випадках, прямо передбачених законодавством України.

Також мої персональні дані (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) можуть надаватися третім особам при включенні наукових фахових видань Університету до міжнародних наукометричних баз.

Ця згода надається на безстроковий термін. Передача моїх персональних даних третім особам у випадках, не передбачених цією Згодою та законодавством України, здійснюється тільки за погодженням зі мною.

«___» _____ 20__ року, _____ / _____
(підпис) (ініціали, прізвище Автора)

Міністерство освіти і науки України

Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ПРАВО
ВИПУСК 28

Редакційна колегія серії:

Головний редактор – д.ю.н., проф. В.В. Волік

Відповідальний секретар – к.ю.н., доц. В.В. Григор'єва.

Засновник Маріупольський державний університет

02000, м. Київ, вулиця Преображенська, 6

e-mail: visnyk.mdu.pravo@mu.edu.ua

офіційний сайт видання: <https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/pravo>

Видавець «Редакційно-видавничий відділ МДУ»

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редакція не несе відповідальності за авторський стиль статей